

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Ústav českých dějin

Diplomová práce

Zuzana Koblrová

Čarodějnické procesy - iluze českých dějin?

Witch trials - an illusion of Czech history?

Poděkování

Děkuji panu prof. Jaroslavu Čechurovi za laskavé vedení práce. Mezi prvními patří poděkování taktéž mým rodičům, kteří mi k napsání práce poskytli potřebný čas a trpělivě podporovali mě i mé snahy. V neposlední řadě vyjadřuji vděčnost projektu česko-rakouské spolupráce Aktion, za jehož příspěvní dostalo se mi možnosti seznámit se s literaturou zahraničních badatelů.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou práci vypracovala samostatně a řádně citovala všechny použité prameny i literaturu. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 26. 6. 2013

Zuzana Kobřlová

Abstrakt

Předkládaná diplomová práce zaměřuje se na problematiku pronásledování čarodějnic a kouzelnic v českých zemích, přesněji však na území Čech a Moravy, včetně nezbytného kontextu evropského. Je zde zmapován vznik a vývoj konstruktů čarodějnické sekty či právní opora pronásledování za služebníky ďábla označených osob. Chronologické vymezení práce lze poté stanovit mezi lety 1400 – 1800, přičemž však období středověké zahrnuje pouze stručný přesah, který se jeví nezbytným z hlediska postižení vývoje konstruktů diabolického čarodějnictví. Jádrem této diplomové práce stává se jednoznačně raný novověk, tedy období mezi lety 1500 – 1800.

Akcentovány jsou závěry zahraniční historiografie a interdisciplinární přístupy k danému tématu. Práce snaží se taktéž, vedle rozboru teoretických koncepcí vztahujících se ke stanovené problematice, ptát se po možnosti aplikace těchto koncepcí na území Čech a Moravy. Konkrétní případy soudních řízení vychází ponejvíce z knih smolných. Na základě výslechových protokolů snaží se diplomová práce o postižení míry znalosti prvků sdruženého zločinu čarodějnictví v domácím prostředí, včetně poukazu na jejich omezenou recepci. Nemenší pozornost je věnována otázkám spjatým s právními knihami a zákoníky domácí provenience, jejichž znění až do hrdelního řádu císaře Josefa I. ve své podstatě nevykazuje hlubší znalost elementů diabolického čarodějnictví.

Klíčová slova: čarodějnické procesy, české země, magické praktiky, právo, Velké Losiny, Šumperk.

Abstract

This diploma thesis focuses on the issue of the persecution of witches in the Czech lands, precisely speaking in Bohemia and Moravia, including the necessary European context. Thesis mapped the origin and development of the formation of the dangerous sect of witches and legal basis for persecution servants of the devil designated persons. The chronological definition of work can be dated between years 1400 – 1800, however the medieval period includes a short overlap, which appears to be necessary from the standpoint of the reflection of development of formation of diabolical witchcraft. The core of this thesis becomes early modern period, the period from 1500 to 1800.

Attention is also paid to the conclusions of foreign historiography and interdisciplinary approaches to the researched topic. Thesis is also trying, in addition to the analysis of theoretical concepts related to issue, ask about the possibility of application of these concepts in Bohemia and Moravia. Specific cases of judicial proceedings are based mostly on black books. Based on the interrogation protocols the diploma thesis is trying to determine a degree of knowledge of the elements cumulative concept of witchcraft in the domestic environment, including highlighting their limited reception. No less attention is paid to issue connected with the codes of domestic law, which till the age of Emperor Joseph I., in essence, does not show a deeper knowledge of the elements of diabolical witchcraft.

Key words: witch trials, Czech lands, magical practices, law, Velké Losiny, Šumperk.

Obsah

1 Úvod	7
2 Česká historiografie a čarodějnické procesy.....	9
2. 1 Dostupné překlady prací zahraničních	23
3 Weise Frauen, Hexen-Sonderkommando Třetí říše a feministický proud historiografie	27
4 Vývoj a současný stav historiografie v zahraničí.....	30
4. 1 Přehled zahraničních autorů	33
5 Terminologie a vybrané teoretické koncepce procesů s čarodějnicemi	41
6 Evropské zákonodárství – antika a středověk	47
6. 1 Papežské buly, inkvizice a Malleus Maleficarum	48
7 Vznik a vývoj konstruktů sekty čarodějů	58
8 Kauzální pluralita: otázka normy a ideálního typu	63
9 Noční lety a průběh sabatu.....	69
10 České země	73
11 Pozadí právního vývoje českých zemí.....	76
11. 1 Průběh soudního řízení a tortura	78
12 Delikt čarodějnictví v právních knihách, zákonících a zřízeních zemských	87
12. 1 Od Knihy rožmberské po Vladislavské zřízení zemské.....	88
12. 2 Práva městská království českého.....	91
12. 3 Obnovené zřízení zemské a hrdelní řády habsburských panovníků	96
13 Magické praktiky.....	108
14 Konstrukt čarodějnické sekty a české země – ano, či ne?	116
14. 1 Perzekuce kouzelnic a rekatolizace.....	120
15. Konkrétní případy postihování kouzelnic a kouzelníků na českém a moravském území	124
15. 1 K otázce negativní recepce prvků sdruženého zločinu čarodějnictví	125
15. 2 Počátky perzekucí kouzelnic v českých zemích.....	127
15. 3 Diabolické elementy na stránkách smolných knih	130

16 Čtyři velká pronásledování	143
17 Jediný čarodějnický proces? Velké Losiny a Šumperk	146
18 Závěr	156
19 Soupis archivních fondů	158
20 Soupis vydaných pramenů	159
21 Elektronické zdroje.....	160
22 Literatura.....	160

1 Úvod

Magické konání, plynoucí ponejvíce z touhy jednotlivce i společnosti naklonit si Fortunu, je fenoménem v čase nesmírně konstantním. Představy o čarodějnictví samy o sobě prošly však během staletí řadou proměn, včetně pro následné perzekuce zcela zásadním strukturním obohacením čarodějnictví o prvky démonologické, kdy sektářský a ďábelský charakter společnosti přímo podmiňuje zcela nové uchopení deliktu. Konkrétně jakožto kolektivně pojmávaný zločin ve spojení s odpadlictvím od samého Boha a za nepředstavitelného nebezpečí pro společnost zbožných křesťanů. Posun z pozic přečinu individuálního k diabolickému deliktu znamenal, společně s novým přístupem ve formě inkvizičního vyšetřování, zásadní novum v rámci přístupu k trestání magie.

V souvislosti s bádáním o perzekucích čarodějníků, čarodějnic a kouzelnic, nejedná se však o osnovu nezbytně nutnou, neboť téma samo halí se i v soudobé historiografii do mytických konstrukcí, založených na často velmi svůdných, avšak nedostatečně v pramenech oporu nacházejících generalizacích. Práce bude částečně vedena snahou poukázat na v domácí historiografické produkci stereotypně přejímané vzory zahraniční s ohledem na tematiku procesů s čarodějnicemi a kouzelnicemi, taktéž snahou po revizi některých závěrů, včetně pokusu nové rozhybání diskursů a předestření možných dalších úhlů pohledu na stanovenou problematiku samu. Pokusím se dále o terminologické uspořádání za stanovení významové roviny užívaných pojmů, neboť dosud bylo s termíny čarodějnictví a kouzelnictví disponováno poměrně volně. V neposlední řadě pevně věřím, že na následujících stranách rozebírané téma skrývá v sobě značný badatelský potenciál, a to tím spíše za stavu, kdy zahraniční historiografie pravidelně upozorňuje na limity a mezery domácího výzkumu uváděného dějinného fenoménu.

Co do přístupů metodologických, pracuji především s metodou komparace, příležitostně využívám též metodu sondy. Z počátku jedná se spíše o pojetí makrohistorické, avšak ve chvíli opuštění teoretické linie zahrnující okruh celoevropský, vynasnažím se o přístup analytický s přímou reflexí konkrétního území. V případě zaměření na Čechy a Moravu tedy již makroroviny nevyužívám, neboť tato přispívá do jisté míry i k nepřesným generalizacím, jimž se pro území českých zemí snažím vyvarovat. V neposlední řadě využívám poznatků dalších disciplín, především etnologie a dějin práva. Interdisciplinární přístup sám o sobě stává se v případě problematiky pronásledování čarodějnic a kouzelnic zcela nezbytným, iniciuje rozšíření metodologické i terminologické, včetně nesmírně plodného předesílání nových otázek.

Teritoriální rozsah omezují s ohledem na komparaci a potnutném exkurzu do některých oblastí evropských na prostor českých zemí. Zastřešující termín užívám ovšem v okleštěném smyslu, tedy vztahuji tento pouze na území Čech a Moravy v historických hranicích.¹ Chronologií pokrývá poté práce částečně taktéž období středověké, těžištěm však jasně tkví v raném novověku.

Předkládaná diplomová práce sestává se z osmnácti textových kapitol, z nichž některé dělím dále na podkapitoly, členěné tematicky, ale nikoli přísně chronologicky. Postupuji od obecných tezí, platných do značné míry pro oblasti západní Evropy, kde delikt čarodějnictví v diabolickém smyslu vzniká, směrem ke konkrétním skutečnostem a pramenným příkladům. Vedle již zmíněného objevení se démonology konstruovaného deliktu čarodějnictví, věnuji nemenší pozornost právnímu ukotvení pronásledování. Mezi prvními vynosnažím se taktéž o zmapování současného stavu bádání, a to jak v rámci prostředí historiografie domácí, neméně poté historiografie zahraniční. V souvislosti s právě uvedenými kapitolami prezentuji dále některé soudobé teoretické koncepce vztahující se k problematice interpretace perzekucí osob označovaných za čarodějníky a čarodějnice. Za určující považuji taktéž kapitolu dotýkající se limitů snah po generalizaci, neboť v případě zde zkoumaného tématu prakticky nelze docílit formulace obecně platné teze, již lze vztáhnout na jeden každý proces či na jedno každé pronásledování.

Co se dotýká čistě prostoru Čech a Moravy, vedle otázek právních věnuji nemenší pozornost magickým praktikám, silně mezi lidmi rozšířenými. Pasáže věnované prostředí českých zemí zaměřuji na otázky spjaté s pronikáním, recepcí či limitním přijetím prvků sdruženého zločinu čarodějnictví tak, jak bude podrobně definován v příslušné kapitole zde překládané práce. Vynosnažím se o rozlišení obsahové struktury kouzelnických a čarodějnických procesů, včetně příslušného doložení pramennými materiály, ponejvíce normativního charakteru. V tomto ohledu věnuji v závěrečných kapitolách pozornost v historiografii uváděným čtyřem velkým čarodějnickým procesům na domácím území, samostatnou kapitolu tvoří taktéž neopomenutelné pronásledování z oblasti Velkých Losin a Šumperku. Prostřednictvím dosud existující historiografie k posledně jmenovaným severomoravským územím pokusím se předestřít dosud v literatuře přežívající interpretace, vyžadující však revizi, neméně poté upozorním na soudobý stav bádání dotýkající se těchto procesů obecně.

¹ Problematickým jeví se v tomto ohledu procesy proběhnuvší na území slezských, nyní však náležejících k České republice. Tyto ponechávám v předkládané práci stranou, neboť původně spadají do oblastí slezských, důkladně zmapovaných německou badatelkou Karen Lambrecht.

2 Česká historiografie a čarodějnické procesy

V české historiografii se pozornosti tematicke procesů s čarodějnicemi a kouzelnicemi příliš nedostává. Panuje zde snad stále stigma neexaktnosti výzkumu této problematiky a s tím spojená obava o vědeckou relevanci práce, na straně druhé stojí v povědomí historiků monografie Josefa Kočího či Bedřicha Šindeláře, na jejichž základě setrvává zde do jisté míry představa o vyčerpanosti daného tématu v českém bádání. Není tomu ani zdaleka tak. Tyto dvě práce jsou prakticky jedinými monografiemi domácí provenience s jistou ambicí pojmut téma pronásledování čarodějnic komplexněji, z nichž jedna pochází z let sedmdesátých, druhá z let osmdesátých. Jedná se tedy o práce metodicky, terminologicky i faktograficky zastaralé, neodpovídající soudobým standardům bádání v oblasti procesů s čarodějnicemi a kouzelnicemi, včetně absence diferenciacce mezi uvedenými pojmy.² Právě tato skutečnost však poskytuje široký prostor novému výzkumu, revizi některých závěrů a především prostor k předkládání nových otázek.

Svou roli v opomíjení této oblasti historického bádání dále sehrává palčivá nedostupnost zahraničních prací, jednotlivých studií, avšak především monografií, v České republice. Převážná většina zásadních prací k tématu zde není k dispozici, pochopitelně tedy už vůbec ne v českém překladu. Zároveň na tomto místě předesílám, že jsem si vědoma značného nebezpečí plynoucího z následujícího kritického rozboru současného stavu domácí historiografie. Kritika může se zdát prvoplánovou s ohledem na mé snahy dosáhnout jistého rozhýbání diskursů a snad i částečného vymezení se vůči dosavadnímu stavu, avšak považuji za nezbytné, právě s ohledem na prezentaci soudobého stavu, upozornit taktéž na jeho limity.

Dříve, než přejdeme k jazykově českým monografiím věnovaným této problematice, zastavme se krátce u studie Josefa Svátka. Ačkoli tato není prací jazykově českou, jakožto domácího autora, nikoli však vzděláním historika, rozhodla jsem se *Hexenprozesse in Böhmen*³ vřadit k výčtu historiografie české. Autor čerpá z namátkově selektovaného

² Nejen na absenci novějších prací věnovaných českému a moravskému prostředí, ale taktéž na nedostatečnost prací dostupných upozorňují pravidelně zahraniční autoři. LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*, Kolín nad Rýnem, 1995, s. 30. Lambrecht také připomíná, že marxistická orientace Bedřicha Šindeláře snižuje věrohodnost jeho výzkumu. Tamtéž, s. 15. Wolfgang Behringer dokonce hovoří o tom, že studie Josefa Svátka, který k tomu nebyl profesionálním historikem, z roku 1879 není prozatím nahrazena. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung in Bayern*, Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsräson in der Frühen Neuzeit, München, 1987, s. 24.

³ SVÁTEK, Josef. *Hexenprozesse in Böhmen*, in: *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*, Josef Svátek (ed.), Wien, 1987, s. 3 – 40. Dílo existuje i v české, k tomu dvojsvazkové, verzi. Avšak české vydání, *Obrazy z kulturních dějin českých*, stať dotýkající se čarodějnických procesů neobsahuje. Domnívám se, že jazykově německý soubor Svátkových studií je zaměřen na problematiku atraktivní pro zahraniční badatele i laickou veřejnost. Vedle čarodějnických procesů nacházíme příspěvky věnované kunstkomoře Rudolfa II., alchymii na

materiálu, často až literárního charakteru, tedy v podobě převyprávění událostí perzekuce a procesu městskou či farní kronikou. O geografickém rozsahu pak vypovídá sám názem studie, omezuje se skutečně pouze na území Čech, Morava je ponechána stranou. Problematickým jeví se neodkazování na pramenný materiál. Nejedná se však pouze o absenci kritického aparátu jako takového, ale taktéž o občasné neuvedení místa a roku konání studovaného čarodějnického či kouzelnického procesu. Osobně musím vyslovit domněnku, že Josef Svátek sám některé uváděné případy rozvíjí na základně vlastní imaginativní invence, nikoli na základě pramenném.⁴ V textu objevují se taktéž drobné nepřesnosti, nicméně s ohledem na dobu vzniku textu zcela pochopitelné. Uváděny jsou statisíce obětí, přičemž větší podíl obětí přičítá Josef Svátek na vrub protestantům. Jakožto autora *Kladiva na čarodějnice* uvádí pouze Sprengera s tím,⁵ že problematiku knihy *Malleus Maleficarum* spojuje se sabaty. Jedná se však o spojení nepřesné, neboť samo dílo se o těchto nočních orgastických shromážděních prakticky nezmiňuje.

dvoře tohoto císaře či selské rebelii roku 1680. Jak již bylo uvedeno v pozn. pod čarou č. 2, tuto studii Josefa Svátka vnímá současný přední znalec problematiky procesů s čarodějnicemi a kouzelnicemi jakožto poslední, pro geografický prostor Čech relevantní, badatelský příspěvek.

⁴ Za ilustraci uvádím následující. Pro české prostředí bylo krajně netypické, na rozdíl od prostředí říšského, žádat o dobrozdání právníkou univerzitu. Pokud odhlédneme od skutečnosti, že v tomto konkrétním případě ani autor neuvádí datum předkládané události, nelze tedy doložit, zda v dané době juristická fakulta fungovala. Vedle tohoto měla případná žádost formálně směřovat nikoli k univerzitě, ale k apelačnímu soudu. Ovšem i zde je problematická absence čarového určení procesu. Věřím, že konkrétně v tomto případě Josef Svátek využil vzoru prostředí zahraničního, aniž si byl vědom nevelké relevance pro prostředí české. Žádost o dobrozdání pak viz SVÁTEK, Josef. *Hexenprozesse*, s. 38. Ne zcela ve všech aspektech věrohodným jeví se taktéž případ datovaný k roku 1581, odehrávající se ve východočeském městě Solnice. Konkrétně k tomuto roku se ve smolné knize žádný záznam o výsledku neuvádí, ani pramenný materiál dostupný k tomuto období o propuštění ženy obviněné z čar nehoví. Je ovšem možné, že tento případ je zaznamenán retrospektivně, v městské kronice z doby pozdější. Avšak průběh případu není v současnosti možné ověřit z důvodu uzavření SOKA Rychnov nad Kněžnou, kde se fond *Archiv města Solnice* nachází. Nevěrohodným se mi Josefem Svátkem uváděný příběh jeví kupříkladu z hlediska průběhu. Pokud byl v Solnici někdo obviněn z trestného činu, podle záznamů smolné knihy bylo prakticky vždy rozhodnuto o povolání mistra popravního. Není tedy jasné, proč právě tato žena na mučidla dána nebyla, a to tím spíše, kdy je viněna ze způsobení materiální škody dobytku i lidem. K tomu přistupuje další netradiční aspekt. V průběhu konfrontace dané ženy s osobou, která ji udala, a dalším svědkem měl se před radnicí dožadovat horlivý dav upálení obviněné. Avšak takový obraz, odpovídající spíše vědomí si konstruktivní zločinu čarodějnictví, byl mentálnímu horizontu Solnice zcela cizí, jak dokazuje rozbor smolné knihy města. Zde soud reaguje na konkrétní zločin, na materiální újmu a v této souvislosti posílá zpravidla pro kata. Skutečnost, že některý z obviněných využil magických praktik, stává se podružnou a méně reflektovanou složkou jednotlivých případů. Výsledky, pokud se dotýkají magických praktik, k tomu nevykazují žádné známky snah o rozhojňování počtu obviněných a nenacházíme zde ani tendenci přinutit obviněného k doznání dotýkajícího se paktu s ďáblem či letům v povětří. Blíže k užití magie ve smolné knize města Solnice viz KOBRLOVÁ, Zuzana. *Nevyužitá příležitost. K absenci předpokladů rozpoutání honu na čarodějnice v hrdelním právu města Solnice. Podmínky procesů a proč k nim nedošlo*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 2011, s. 49 – 57.

⁵ V současnosti je však již plně prokázáno autorství dominikánského mniha jménem Henricus Institoris, též Kramera, jak o tom bude pojednáno blíže na příslušném místě.

Autor ovšem upozorňuje na podstatnou skutečnost, tedy na časovou proluku mezi vypuknutím pronásledování v Německu a v českých zemích. Šíří této proluky udává v trvání sta let.⁶ S tím souvisí taktéž jeho teze, kdy do roku 1526 české prostředí tyto procesy téměř nezná, přičemž však autor dokládá neexistenci procesů pouze tím, že tyto případy nejsou zaznamenány v kronikách.⁷ Ačkoli taková komparace navozuje představu vypuknutí procesů na území Čech po roce 1526, k tomu zcela po vzoru říšského prostředí, jakožto faktu, což je ovšem představa nesprávná, přibližuje se v tomto bodě Josef Svátek současné koncepci časového zpoždění, tedy koncepci postupného přenosu konstruktů čarodějnictví ze západu na východ.⁸

Stále podnětnou zůstává podle mého názoru taktéž autorova teze, bohužel nepřilíš ve studii rozvedená, dotýkající se neexistence vhodného myšlenkového pozadí, na jehož základě bylo možno přijmout démonologické konstrukce na českém území. Josef Svátek uvádí přílišnou zaměstnanost Čech náboženskou situací.⁹ Tato myšlenka nepochybně zaslouží do budoucna pregnantnější formulaci a další rozvinutí, k tomu ji zmiňují i následující autoři.

Nyní již tedy přejdeme ke zmiňovaným jazykově českým pracím. *Čarodějnické procesy*¹⁰ Josefa Kočího a *Hon na čarodějnice*¹¹ z pera Bedřicha Šindeláře, dvě základní a prakticky jediné monografie domácí provenience. Pojednejme proto o obou publikacích podrobněji a taktéž částečně paralelně, neboť nejen, že se práce v případě zájmu o české prostředí překrývají konkrétními studovanými procesy, ale neméně lze tímto pojetím upozornit na rozdílné koncepce, případně i na shodné faktografické omyly.

⁶ SVÁTEK, Josef. *Hexenprozesse*, s. 12.

⁷ „Die „böhmischen Jahrbücher“, welche bis zum Jahre 1526 reichen, sind der vollgiltigste Beleg dafür, daß Hexenprocesse in jener Zeit in Böhmen etwas Unbekanntes waren; ...“ Tamtéž, s. 7.

⁸ Tzv. *West-Ost-Richtung*. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 83. Naopak teorii šíření ve směru jih-sever, konkrétně z oblastí jižní Francie přes alpské země do střední a severní Evropy, zmiňuje Herbert Pohl. POHL, Herbet. *Zauberglaube und Hexenangst im Kurfürstentum Mainz*, Ein Beitrag zur Hexenfrage im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert, Hexenforschung, Bd. 3, Stuttgart, s. 236.

⁹ SVÁTEK, Josef. *Hexenprozesse*, s. 5.

¹⁰ KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy – Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. – 18. století*, Praha, 1973. Autor věnoval této problematice též stručný článek. TÝŽ. *Čarodějnické procesy v době temna*, in: *Dějiny a současnost*, č. 3, 1960, s. 38 – 41. Pokud je mi v současnosti známo, Josef Kočí již další výraznější příspěvek k problematice čarodějnictví a kouzelnictví nepublikoval. Orientoval se ponejvíce na problematiku nevolnictví a národního obrození.

¹¹ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon na čarodějnice – západní a střední Evropa v 16. – 17. století*, Praha, 1986. Z dalších prací tohoto autora k tematice procesů: ŠINDELÁŘ, Bedřich. „*Hon na čarodějnice*“ v *západní historiografii po druhé světové válce*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, C 20, Brno, 1973, s. 168 – 187. TÝŽ. *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás*, SPFFBU, řada historická, C 17, Brno, 1970, s. 89 – 107. TÝŽ. *Příspěvek k dějinám slezských procesů s čarodějnicemi se zvláštním zřetelem k procesům frývaldovským v letech 1651 – 1684*, Slezský sborník, Opava, 1946, s. 65 – 80.

Knihy Josefa Kočího, spíše popularizačního charakteru, byla vydána k roku 1973 a již sám její podtitul *Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. – 18. století* jeví se zavádějící. Inkvizice¹² jakožto církevní instituce mizí z českých zemí za husitských válek a následně již nedojde k jejímu obnovení, není tedy adekvátním hovořit pro naše území o tomto fenoménu, a to i přes skutečnost, kdy inkvizitoři pro české země jsou jmenováni nadále.¹³ Zdá se však, že instituci inkvizice Josef Kočí zaměňuje s existencí inkvizičních tribunálů pod předsednictvím Jindřicha Františka Bobliga z Edelstadtu, které existovaly ve druhé polovině 17. století na severní Moravě. Jedná se ovšem o složení tribunálů na popud světských vlastníků panství, tedy hraběnky Andělíny Sibyly de Galle, regentky za nezletilé bratry Maxmiliána Františka a Jana Jáchyma ze Žerotína, a knížete Karla Eusebia z Lichtenštejna.

Josef Kočí počíná svou práci ihned démonologií, aniž by představil literaturu k danému tématu, již na konci knihy věnuje pouze poměrně strohou bibliografickou poznámku, zahrnující patrně archivy s využitými, či do budoucna doporučenými fondy. Badatelsky nepřijemným nedostatkem je však skutečnost, že autor v textu díla neužívá kritického aparátu. V tomto ohledu je namnoze příznivěji zpracována monografie Bedřicha Šindeláře, který s jistou pravidelností odkazuje na literární zdroje i archivní materiály.

S ohledem na strukturu knihy Josefa Kočího nutno podotknout, že události plynou sice chronologicky, avšak nikoli tematicky. K výkladu týkajícího se českých zemí autor na závěr krátce postihuje situaci v některých evropských zemích, popřípadě osoby, které proti pronásledování žen obviněných z čarodějnictví vystupovaly. Kupříkladu v kapitole druhé, *Církevní a světské mocnosti kontra d'ábel*, vtěsná mezi papežské buly vztahující se k postihování čarodějnictví a zákoníky ještě stoupence a odpůrce pronásledování, kterým však věnuje pozornost znovu v páté závěrečné kapitole.

Jako problematičtější vnímám taktéž nepřiměřené generalizace a viditelné nepřesnosti.¹⁴ Silnému zkreslení podléhají především počty obětí.¹⁵ Tento nedostatek nelze ovšem striktně

¹² V české historiografii nacházíme často chybné spojení inkvizice s čarodějnickými procesy, ačkoli tomu tak zjevně nebylo, a to nejen v českých zemích, ale i v Evropě, kde od 15. století postupně přebírají tuto agendu světské soudy. Inkvizici ve smyslu církevní instituce k tomu nelze zaměňovat s inkviziční formou jednání před soudem. O této problematice viz podrobněji kapitola jedenáctá, *Pozadí právního vývoje českých zemí*, v této práci.

¹³ Pro příklad uvádím vyslání autora Kladiava na čarodějnice, Institorise, do českých zemí kolem roku 1500.

¹⁴ O problematičtější generalizaci v rámci fenoménu čarodějnických procesů viz blíže osmá kapitola této práce, *Kauzální pluralita: otázka normy a ideálního typu*.

¹⁵ Pro oblasti dnešního Německa udává Kočí blíže nespecifikované „*statisice obětí*“ viz KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 135. Nejnovější bádání však hovoří celkově zhruba o 50 000 obětech, přičemž lze předpokládat, že i současné odhady budou vědci nadále korigovat.

vnímat jakožto jednoznačné chyby autora, neboť tyto údaje byly podmíněny soudobým stavem bádání. Neméně totiž i Bedřich Šindelář vychází z přehnaných dřívějších odhadů a pracuje se značně přemrštěným číslem 1 milion obětí.¹⁶ Oba autoři dále chybně uvádí Kladiivo na Čarodějnice z hlediska autorství.¹⁷ Josef Kočí k tomu nedostatečně ukotvuje čtenáři poskytované informace v prostoru. Není vždy jasné, jaké prvky víry v čarodějnice přisuzuje i českým zemím, jaké naopak vztahuje pouze k oblastem za hranicemi království, ačkoli zcela správně zdůrazňuje, že spojení s ďáblem nehrálo v českém prostředí, s výjimkou procesů na severu Moravy, prakticky žádnou roli.¹⁸ Zároveň připouští neklasičnost procesů na našem území.¹⁹ Posledně zmíněná skutečnost bude ovšem dále v textu přehodnocena.

Autor *Čarodějnických procesů* vnímá vynesené rozsudky smrti jako *justiční vraždy*,²⁰ z nichž jednoznačně a primárně viní církve a inkvizitory.²¹ Obecně pak obviňuje spíše církve katolickou, na pronásledování protestantské strany upozorňuje pouze okrajově skrze víru v ďábla u Martina Luthera a Jana Kalvína.²²

Bedřich Šindelář i Josef Kočí věnují shodně pozornost Velkým Losinám a Šumperku. Nicméně ani jeden z autorů ve skutečnosti z výslechových protokolů výrazněji necituje.²³ Práce tedy v tomto ohledu spíše mapují doprovodné události, zatímco konkrétními přiznanými zločiny se obsahově téměř nezabývají. Což v tomto ohledu nepochybně snižuje přínos obou monografií, neboť právě na severní Moravě došlo pravděpodobně k jedinému skutečnému čarodějnickému procesu u nás, čili zdůraznění nově se souhrnně vyskytнувších prvků jako pakt s ďáblem či let na sabat by jistě bylo více než žádoucí. Vraťme se však prozatím pouze k práci Josefa Kočího. Podrobněji referuje o případu šumperského děkana

¹⁶ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 15. Zajímavé je, že tento početní údaj, 1 milion obětí, přebírá později, zřejmě právě od Bedřicha Šindeláře, Josef Bezděčka ve svém příspěvku dotýkajícím se procesu s Magdalenou Spurnou, z roku 1732. BEZDĚČKA, Josef. *Proces s čarodějnicí Magdalenou Spurnou*, in: *Z dob prvních letů na koštěti*, Josef Bezděčka, Jan Bombera, Rudolf Zuber (edd.), Moravský Beroun, 2000, s. 56 – 69. Údaj však překvapivě opakuje taktéž Marie Rojčíková, zabývající se procesy v oblastech moravských. ROJČÍKOVÁ, Marie. *Čarodějnické procesy na Moravě do roku 1648*, in: *Časopis Matice moravské*, 120, 2001, s. 187.

¹⁷ Shodně uvádí Institorie i Sprengera, což je opět dáno dobovým stavem bádání, avšak v současnosti bylo prokázáno pouze autorství Institorise. Ke Kladiivu v současnosti nejlépe viz *Der Hexenhammer. Malleus Maleficarum. Neu aus dem Lateinischen übertragen*, Wolfgang Behringer, Günter Jerouschek, Werner Tschacher (edd.), München, 2000.

¹⁸ KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 130 – 131.

¹⁹ „V předbělohorském období se setkáváme v našich zemích jen výjimečně s procesy proti čarodějnicím, které bychom mohli nazvat ‘klasickými’ ...“ Tamtéž, s. 49.

²⁰ Tamtéž, s. 165.

²¹ Nejnovější bádání ovšem hovoří spíše o tlaku „zdola“. Blíže viz osmá kapitola této práce, *Kauzální pluralita: otázka normy a ideálního typu*.

²² KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 15.

²³ Drobnou výjimku snad tvoří skrovné úryvky z výsledku šumperského barvíře Kašpara Sattlera (popraven v srpnu roku 1683), které se vztahují k děkanu Lautnerovi (popraven v září roku 1685). Tamtéž, s. 112 – 113.

Kryštofa Aloise Lautnera,²⁴ ovšem opět spíše v kontextu okolního dění, z vnějšku.²⁵ Avšak právě v případě duchovního jsou částečně zahrnuty i konfrontace s již obviněnými. Poněkud zmatečně poté zamlčuje skutečnost, že i šumperský děkan byl nakonec podroben tortuře. Nakonec se o tomto zmiňuje spíše mimochodem, již v odlišném kontextu.²⁶

Přes nedostatky nutno ovšem podotknout, že v české historiografii se jedná o skutečně první komplexnější pokus zmapovat a představit dějiny čarodějnických procesů na domácí půdě, s určitým přesahem evropským. Josef Kočí k tomu vynesl na světlo důležité materiály²⁷ a své závěry demonstruje i na konkrétních případech.

Druhou monografií věnovanou zde studované problematice je kniha *Hon na čarodějnice* Bedřicha Šindeláře. Jedná se o práci s namnoze přehlednějším systémem řazení jednotlivých kapitol, konkrétně podle geografických hranic překrývajících více či méně současné územní vymezení státních celků. Úvodem hovoří autor o historiografii čarodějnických procesů, avšak jedná se pouze o spíše stručný výsek,²⁸ často omezený na kritiku prací, jimž později nebyla přiznána vysoká vědecká hodnota.²⁹

Hlavním problémem a hendikepem *Honu na čarodějnice* stala se marxistická orientace autora. Bedřich Šindelář již v úvodu předesílá: „... že pravdivých a plně uspokojivých výsledků při zkoumání dané problematiky může dosáhnout pouze marxisticko-leninské dějepisectví.“³⁰ Pod tímto zorným úhlem a na základě chybných premis dospívá taktéž

²⁴ Josef Kočí využívá jméno šumperského děkana ve verzi s písmenem „h“, tedy „Lauthner“. V pramenech jsem prozatím nalezla verze „Lautner“ či „Lauttner“. SOKA Šumperk, *Archiv města Šumperk*, karton 170, in. č. 1114, nefoliováno.

²⁵ Z hlediska jeho pobytu ve vězení, přesunu k výslechům či změn počasí v době před jeho popravou. KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 110 – 120.

²⁶ Zde již Kočí pojednával o případu zatčeného mydláře Jana Přerovského (popraven v dubnu roku 1684), jemuž se z vězení snažil pomoci jeho bratr, který byl převorem kartuziánského kláštera Královo pole u Brna. Viz Tamtéž, s. 127. Konkrétně k případu Jana Přerovského stručně taktéž NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva o nevíře*, Šumperk, 2010, s. 47 – 48.

²⁷ Za všechny jmenujme pražský proces s malými chlapečci zaklínajícími d'ábla, povětšinou žáky jezuitského gymnázia, konaný roku 1644 a zakončený propuštěním všech vyslychaných hochů. KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 69 – 81.

²⁸ Což se vzhledem ke skutečnosti, kdy autor problematice historiografie věnoval samostatný článek, jeví jako nedostatečné využití badatelského rozhledu. ŠINDELÁŘ, Bedřich. „*Hon na čarodějnice*“ v *západní historiografii*, s. 168 – 187. Zaměřuje se zde především na historiografii francouzskou a německou, přesněji Spolkovou republiku Německo.

²⁹ Příkladem za všechny budiž práce britské egyptoložky Margaret Murray, kterou Šindelář velice tvrdě kritizuje. V současné době však určité prvky její práce přijal jakožto přínosné Carlo Ginzburg. Blíže k problematice k vývoji i současnému stavu zahraniční historiografie viz čtvrtá kapitola této práce, *Vývoj a současný stav historiografie v zahraničí*.

³⁰ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 18. V této souvislosti také připomínám již zmíněný Šindelářův příspěvek věnovaný západní historiografii, kde autor hovoří o nedostatečnosti prací evropských historiků, neboť povětšinou nereflktují třídní problematiku. ŠINDELÁŘ, Bedřich. „*Hon na čarodějnice*“ v *západní historiografii*, s. 174, 187.

k chybným či alespoň deformovaným závěrům.³¹ Jedná se především o mylné přesvědčení, že pronásledování osob podezřelých z paktů s ďáblem dělo se pouze na přání *feudálních elit*.³² Procesy pak vnímá v souvislosti s tímto jako nástroj pro *manipulaci mas*.³³ Z toho následně vyplývá i další předpoklad Bedřicha Šindeláře, kdy prosazování konstruktů čarodějnictví prezentuje jakožto cílenou záležitost, avšak, jak bude ostatně níže ukázáno, jednalo se spíše o přenos stereotypů z jedné skupiny osob, například Židů či kacířů, na skupinu nově kontrovanou, tedy na čarodějnickou sektu.

Na základě takto vystavěných závěrů bohužel nelze dosáhnout relevantní interpretace zkoumaného dějinného fenoménu, který k tomu autor vnímá jako záležitost středověkou. Skutečností zůstává, že teorie čarodějnického konstruktů se sice počíná rodit ve středověké Evropě, avšak nejsilnější pronásledování spadají zcela jednoznačně do období raného novověku.

V textu se dále nacházejí faktografické nepřesnosti, srovnatelné s výše zmíněnými údaji v práci Josefa Kočího. Jedná se o autorství Kladiva na čarodějnice a k tomu, v případě Bedřicha Šindeláře, i místa prvního vytištění knihy *Malleus Maleficarum*.³⁴ Dále, jak již bylo uvedeno, nacházíme zde neúměrně vysoké počty obětí. Tyto omyly však lze pochopit, neboť dobové bádání prozatím nedisponovalo dnešními, již částečně zpřesněnými, údaji. V *Honu na čarodějnice* objevíme však další nesrovnalosti. Rozhodující význam v případě umírněných trestů za provozování magie přičítá Bedřich Šindelář akuzační, tedy obžalovací, formě řízení. Pokud se tato forma dokázala udržet v souboji s inkvizičním řízením,³⁵ považuje ji za hlavní prvek mírného postupu vůči osobám obviněným z čarodějnictví či kouzelnictví, zejména pro české země. Avšak jak dokládá Petr Kreuz, současné bádání již tuto tezi nepovažuje za platnou.³⁶

³¹ Na omezený přínos práce Bedřicha Šindeláře upozorňuje vzhledem k jeho marxistické orientaci taktéž německá badatelka Karen Lambrecht. Viz pozn. pod čarou č. 2 v této práci.

³² Svůj postoj zdůrazňuje na několika místech práce. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 220.

³³ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 18. V analogickém duchu hovoří Bedřich Šindelář již ve svém příspěvku z roku 1976. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *K třídnímu pozadí severomoravských a slezských „honů na čarodějnice“ po třicetileté válce*, in: Časopis matice moravské, roč. 95, č. 3-4, Brno, 1976, 265 – 283.

³⁴ Kladivo na čarodějnice, *Malleus Maleficarum*, bylo poprvé vytištěno nikoli ve Štrasburku roku 1487, jak uvádí Bedřich Šindelář, ale ve Špýru roku 1486. K tomu i KREUZ, Petr. *Dva překlady Kladiva na čarodějnice*, in: Listy filologické, 125, č. 1-2, 2002, s. 144.

³⁵ Podrobněji k problematice akuzačního i inkvizičního postupu viz jedenáctá kapitola této práce, *Pozadí právního vývoje v českých zemích*.

³⁶ KREUZ, Petr. *Poprava jako divadlo práva?*, in: Opera Historica 8 – Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, Václav Bůžek, Pavel Král (edd.), České Budějovice, 2000, s. 423, pozn. pod čarou č. 9. O nepotvzení spojení procesů a přechodu k inkviziční formě soudního řízení též LEHMANN, Hartmut. *Hintergrund und Ursachen des Höhepunktes der europäischen Hexenverfolgung in den*

Ne zcela vhodnou stává se začasť též volba slov. Skotský, posléze i anglický, král Jakub I. je pro autora *zakomplexovaným omezencem*,³⁷ populární knihu věnovanou andělům a démonům z pera benediktýna Augusta Calmeta označuje za *stupidní práci*.³⁸ Nereflektuje tedy, že existence démonů i nebeských stvoření byla respektovanou a zcela objektivní realitou, nikoli ojedinělým výtvořem domněle poblouzněné mysli. Nerespektováním středověkých a raně novověkých myšlenkových horizontů dochází nejen ke zkreslení soudobé reality a nevhodným interpretacím, ale taktéž k neadekvátním anachronickým odsudkům ze strany autora.

Oproti Josefu Kočímu je ovšem Bedřich Šindelář důkladnější v otázkách postihování paktů s ďáblem v evropském kontextu a především v silnější reflexi procesů v protestantském prostředí, jež naopak Josef Kočí nechává po krátkém upozornění prakticky zcela stranou. Nicméně je nutno podotknout, že silnější zájem autora *Honu na čarodějnice* o procesy mimo České království vyvolává otázku po reprezentativnosti předkládaných vzorků. Například francouzské prostředí pokrývají pouze případy ze 17. století, z toho tři strukturou si podobné.³⁹ Tato skutečnost je pravděpodobně způsobena Šindelářovou snahou postihnout možnosti využití obvinění z čarodějnictví v konkurenčním boji či z hlediska prosté lidské zvůle, což je nepochybně důležitou stránkou procesů, avšak nikoli jedinou. Neméně omezené je vnímání kontextu procesů. Autor spoléhá převážně na politické machinace či střet reformace s protireformací. Hospodářské, společenské a kulturní elementy jsou u skutečně velkých pronásledování povětšinou ponechány stranou.

I přes zde vyslovenou kritiku nelze v žádném případě knihu zatratit jako celek. Jedná se o první podrobnější postižení vývoje pronásledování, ač z pochopitelných důvodů i značně selektivní, v západních evropských zemích, které bylo zprostředkováno čtenáři v českém jazyce. Obecné seznámení s hlavními prvky procesů s čarodějnicemi lze zde bez větších problémů nalézt, interpretační rovina se však pod vlivem marxismu bohužel nestává zcela věcnou. Závěrečná část práce věnovaná situaci v českých zemích se částečně překrývá, především zájmem o procesy v oblastech severní Moravy, s prací Josefa Kočího. Bedřich Šindelář však skrze citace poskytuje i cenné odkazy.

Nutno se tedy zastavit u problematiky českých zemí tak, jak ji vnímá autor *Honu na čarodějnice*. Jedná se spíše o namátkou vybrané případy užití magických praktik, opět pak

Jahrzenten um 1600, in: Hexenverfolgung – Beiträge zur Forschung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer (edd.), Würzburg, 1995, s. 360.

³⁷ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 54.

³⁸ Tamtéž, s. 83.

³⁹ Viz tamtéž, s. 69 – 83.

především s poukazem na mírnost v souvislosti s principem akuzačním. Co se poté dotýká největšího procesu ve Velkých Losinách a v Šumperku, nelze hovořit o skutečnosti, že text je vystavěn na výslechových protokolech. Stejně jako Josef Kočí se i Bedřich Šindelář se nutnosti projít několik tisíc folií vyhýbá a mezi prameny dává předost korespondenci vázané především na Bobliga. Tedy jeho korespondenci s apelačním soudem či olomouckým biskupem Karlem z Lichtenštejna-Castelcorna. Popis průběhu procesů stává se, analogicky s přestavením těchto procesů u Josefa Kočího, ponejvíce hrubým nárysem. Přesto Bedřich Šindelář na tomto ne zcela reprezentativním základě prezentoval závěry přežívající v historiografii dodnes. Hovořím zde například o tezi, kdy jsou oběti rekrutovány především z řad majetných měšťanů. Aniž bych chtěla předestřenou tezi nyní problematizovat, do budoucna bude nepochybně nutné ji potvrdit, či naopak vyvrátit na základě řádných argumentů vyplývajících z široké pramenné základny.

V českém bádání se nicméně na základě výše uvedených monografií vytvořila klamná představa o vyčerpanosti tématu, ačkoli kupříkladu severomoravské procesy došly po pramenné stránce vyčerpání pouze minimálního.⁴⁰ Rozbor výslechových protokolů Velkých Losin a Šumperka považují do budoucna za stěžejní úkol české historiografie dotýkající se problematiky procesů s čarodějnicemi, neboť práce Josefa Kočího ani Bedřicha Šindeláře samy o sobě téměř vůbec o skutečnostech uvedených v protokolech inkvizičních tribunálů nevypovídají. Není tedy jasné, do jaké míry byly využity prvky sdruženého zločinu čarodějnictví⁴¹ a jakým způsobem případně došlo, pokud se tak stalo, k rozšíření o elementy nové, vlastní moravskému prostředí. V neposlední řadě bude zapotřebí podrobněji se zaměřit nejen na příslušný kulturní, sociální i hospodářský kontext procesů, ale taktéž na jednotlivé oběti inkvizičních tribunálů a jejich materiální zázemí. Věřím, že na tomto základě bude následně možné rozvinout, či naopak vyvrátit dlouho přejímané koncepce dotýkající se tohoto pronásledování.

Obecně musím bohužel konstatovat, že interpretační rovina knihy jeví se v souvislosti s výše uvedenými výtkami poměrně slabou, především pak s ohledem na výrazný vliv marxistického třídního přístupu na osobu autora. Pokud Bedřich Šindelář popisuje konkrétní

⁴⁰ Sám Bedřich Šindelář přesto ve svém příspěvku k severomoravským a slezským procesům z roku 1976, v souvislosti s právě procesy na severní Moravě, zcela mylně domnívá: „*Po vnější, to znamená faktografické stránce jsme z dosavadní literatury o průběhu pronásledování domnělých čarodějnic ve druhé polovině 17. století na severní Moravě a ve Slezsku celkem obstojně informováni.*“ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *K třídnímu pozadí severomoravských a slezských „honů na čarodějnice“ po třicetileté válce*, in: Časopis matice moravské, roč. 95, č. 3-4, Brno, 1976, s. 265.

⁴¹ Tzv. *Kumulatives Hexereidelikt*. Podrobně o této koncepci viz kapitola pátá, *Terminologie a vybrané teoretické koncepce procesů s čarodějnicemi*.

proces důkladněji, obvykle tak činí ve zcela jasném kontrastu dobra a zla, vytváří, pokud to tak mohu říci, „černobílé dějiny“. Viník i oběť jsou od začátku jednoznačně určeni. Vinu nese církev nebo vrchnost, společně či samostatně se uchylující k pronásledování jednoduše proto, aby zabránily nežádoucímu pozbytí vlastní moci. Silný důraz je kladen taktéž na touhu soudců a elit hmotně se na pronásledování obohatit, ovšem současné bádání již plně prokázalo, že velká část procesů byla ukončena právě kvůli neúměrným nákladům, čili byly nevýnosnými. Taktéž tomuto aspektu pronásledování čarodějnic, čarodějníků a kouzelnic bude níže v textu věnována náležitá pozornost.

Přejdeme ovšem nyní k dalším publikacím vyšlým na poli domácí historiografie. Orientaci v samých magických praktikách užívaných v českém a moravském prostředí umožňuje publikace z pera Jindřicha Francka s předmluvou Petra Kreuze, *Čarodějnické příběhy*.⁴² Jedná se o sebrané případy užití čar na našem území, a ačkoli autor jednotlivé příspěvky blíže nehodnotí, přínos práce spočívá po mém soudu především v možnosti vytvoření si představy o široce rozšířeném magickém konání jako takovém. Tedy o tom, co v sobě takové jednání zahrnuje a co konkrétně za magické úkony vlastně považovat.

Jak napovídá sám název publikace, jedná se o lidské příběhy, a to zpravidla pouze jednotlivců či nepočetné skupiny stávající z několika málo osob. Nicméně nejedná se vždy plně o čarodějnické procesy pod vlivem démonologického konstruktů nebezpečné ďábelské sekty, ale o procesy s osobami obviněnými ze zločinů jako travičství či cizoložství, které si však k neblahým výsledkům dopomohly magickými praktikami a pověřenými úkony, silně mezi lidem rozšířenými.

V závěru *Čarodějnických příběhů* nalezneme taktéž bohatou literaturu k tématu, patrně vůbec nejrozsáhlejší přehled publikací v rámci monografií české historiografické produkce v této oblasti bádání. Co se však uváděných *příběhů* dotýká, autor přejímá jednotlivé případy i z edic smolných knih, nikoli tedy přímo z archivních materiálů. Ačkoli se jedná se o vzorek minoritní, jisté úskalí takového přejímání spočívá ve správnosti přepisů, neboť některé edice, sestavené kupříkladu Emilem Lánym,⁴³ ač se nejedná plně o jeho vlastní chyby, obsahují přepisy nesprávného znění. Na tuto skutečnost upozorňuje mimo jiné

⁴² FRANCEK, Jindřich. *Čarodějnické příběhy*, Praha, 2005. Z dalších prací tohoto autora například: FRANCEK, Jindřich. *Katovské řemeslo v českých zemích*, Hradec Králové, 2007. TÝŽ. *Mistři ostrého meče*, Pardubice, 1995. TÝŽ. *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha, 2007. TÝŽ. *Zločin a trest ve Dvoře Králové nad Labem*, Trutnov, 2010.

⁴³ Emil Lány, vystudoval právnickou fakultu, vydal v edicích smolné knihy měst Bystrého, Dobrušky, Smidar a Solnice. LÁNY, Emil. *Knihy Černé jinak Smolné při hrdelním soudu v městě Bystrém od r. 1625*, Liberec, 1946. TÝŽ. *Knihy černá jinak smolná města Smidar*, Liberec, 1948. TÝŽ. *Smolná jinak černá kniha města Solnice 1569 – 1721*, Liberec, 1948. TÝŽ. *Knihy smolné založené léta 1588*, Liberec, 1947. Jindřich Francek pak využívá například smolnou knihu města Dobrušky. FRANCEK, Jindřich. *Čarodějnické příběhy*, s. 240.

Jaroslav Pánek v edici smolné knihy městečka Divišova: „*Navíc Lányho kvalitní transliterace (texty bohužel netranskriboval) byla při konečné přípravě k tisku a při sazbě zatížena řadou omylů, takže čtyři samostatně vydané knihy ... lze přijímat za podklad vědeckého využití jen se značnou rezervou.*“⁴⁴

Taktéž již zmíněný Petr Kreuz věnuje značnou pozornost tematice postihování magie. Sám se podrobně zabýval soudními procesy dotýkajícími se magických praktik ve městě Nymburk.⁴⁵ Autor je především historikem práva, jeho zájem se tedy orientuje ve směru trestněprávním. Petr Kreuz upozorňuje na velmi důležité otázky spjaté s kodifikací právních norem, avšak domnívám se, že absolutizuje jejich platnost, což může vést ke zkreslení výsledků práce. Důležitost, kterou autor přikládá právním normám, lze poměrně dobře vysledovat kupříkladu v doslovu jím sepsaném pro knihu Richarda van Dülmena, *Divadlo hrůzy*.⁴⁶

Je nepochybně třeba reflektovat znění zákoníků, ale neméně též dobovou právní praxi. Hovoříme o období raného novověku, kdy ještě nelze očekávat dokonalé podřízení se jednotné právní úpravě, například Koldínově zákoníku. Přední český právní historik Karel Malý poukazuje na rozdíl mezi normou a praxí poměrně jasně: „*Dokonce pak i tam, kde právní norma stanovila konkrétní sankci, nemusilo to znamenat, že soudní praxe se jí bude v každém případě řídit, trest uvedený v zákoně tedy znamenal spíše možnost než nutnost uložení stanovené sankce.*“⁴⁷

Petr Kreuz je značně činným co do recenzí, bohužel jeho články vychází snad více v zahraničních sbornících než v rámci vědeckých platforem českých. Uveďme však, že na poli domácí historiografie věnoval pozornost kupříkladu rozboru českého a německého překladu proslulého Kladiva na čarodějnice⁴⁸ či Himmlerově *čarodějnické kartotéce*,⁴⁹ kde

⁴⁴ Jaroslav Pánek, *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617 – 1751*, Praha, 1977, s. 18.

⁴⁵ Konkrétně tak učinil ve své práci KREUZ, Petr. *Hrdelní soudnictví města Nymburka v době předbělohorské*, Praha, 1989. Dále příspěvky Petra Kreuze k problematice čarodějnických a kouzelnických procesů: TÝŽ. *Čarodějnické procesy na Nymbursku na počátku 17. století*, in: Právněhistorické studie, 34, 1997, s. 127 – 161. K právní reflexi procesů například: TÝŽ. *Der Einfluss des Rechtssystems und der Gerichtsorganisation auf Entwicklung, Dynamik und Formen der Hexenprozesse in den Böhmisches Ländern*, in: Hexenforschung aus den österreichischen Ländern, Heide Dienst (ed.), Österreichische Hexenforschung, Bd. 1, Wien, 2009, s. 231 – 260. A taktéž: TÝŽ. *Poprava jako divadlo práva?*, in: Opera Historica 8 – Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, Václav Bůžek, Pavel Král (edd.), České Budějovice, 2000, s. 421 – 457.

⁴⁶ DÜLMEN, van Richard. *Divadlo hrůzy – soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha, 2001, s. 179 – 186.

⁴⁷ MALÝ, Karel. *Trestní právo v Čechách v 15. – 17. století*, Praha, 1984.

⁴⁸ KREUZ, Petr. *Dva překlady Kladiva na čarodějnice*, in: Listy filologické, 125, č. 1-2, 2002, s. 139 – 149. Jedná se o srovnání české a německé verze knihy Malleus Maleficarum. *Malleus Maleficarum*, překl. Jitka Lenková z Lyonského vydání Kladiva z roku 1699, Praha, 2000. K německému, nesrovnatelně fundovanějšímu

upozorňuje na dosavadní nevyužití dvou složek v kartotéce se vyskytujících, které se dotýkají českého území. Vynikající je pak práce Petra Kreuze na edici *Vladislavského zřízení zemského*, jež byla vytvořena ve spolupráci s Ivanem Martinovským,⁵⁰ a v kapitole věnované právní stránce procesů bude taktéž využita. Při studiu problematiky potírání čarodějnictví a magických praktik pochopitelně nelze opomínat jednotlivé právní knihy ani kodifikace, jak přesvědčivě ukazuje Petr Kreuz, avšak na straně druhé jistě není ani žádoucí až příliš silné upínání se na striktní dodržování kodifikovaných právních norem u jednotlivých soudních instancí.

Považuji též za vhodné vrátit se znovu do oblasti severomoravské. Nejen proces Velkých Losin a Šumperku, ale i rekapitulaci procesů v oblastech Slezska nalezneme nejnověji v českém jazyce reflektovány, pokud je mi v současnosti známo, v krátké práci Michaely Neubauerové a Drahomíra Polácha, *Zpráva o nevíře*.⁵¹ První část, věnovaná právě procesům slezským propuknuvším nejsilněji mezi lety 1651 až 1652, pochází z pera Michaely Neubauerové a je nepochybně souhrnem kvalitním. Krátký úvod představuje stručný nástin vývoje konstruktů čarodějnické sekty. Zajímavý a hodnotný je po mém soudu především exkurz zabývající se příčinami procesů. Důležitý rys spatřuje autorka v ekonomickém a mravním úpadku obyvatelstva v době pobělohorské, především pak zdůrazňuje vliv válečného strádání.⁵²

Částečně méně zdařilým, především co do argumentace, nikoli co do předeslání nových úhlů pohledu, jeví se příspěvek Drahomíra Polácha. Práce tohoto autora je vedena snahou alespoň částečně rehabilitovat předsedu vzniklých inkvizičních tribunálů, Jindřicha Františka Bobliga, i jejich členy od touhy obohatit se, což však občas činí dosti zajímavým způsobem: „*Některé nemovitosti se sice dostaly do rukou inkvizitorů, ale šlo o koupi „za babku“, protože příbuzní se kvůli procesům dostali na mizinu.*“⁵³ Argumentace se v tomto případě jeví nešťastnou, pokud někdo získá majetek *za babku*, nepochybně se obohatil. Takových případů nalezneme více. Pro příklad tedy uvádím, vedle již zmíněného, taktéž tendenci Drahomíra Polácha k bagatelizaci výdajů na živobytí Bobligovo, avšak o dvě strany

překlady poté: *Der Hexenhammer. Malleus Maleficarum*. Wolfgang Behringer, Günter Jerouschek, Werner Tschacher (edd.), München, 2000. Podrobněji o českém překladu viz pdkapitola 2. 1 této práce, *Dostupné překlady prací zahraničních*.

⁴⁹ KREUZ, Petr. *Himmelrova „čarodějnická kartotéka“ a české země*, Kuděj, č. 2, 2002, s. 102 – 104.

⁵⁰ *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny – Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích*, Petr Kreuz, Ivan Martinovský (edd.), Praha, 2007.

⁵¹ NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva o nevíře*, Šumperk, 2010. Kniha je v trojjazyčné verzi, paralelně je text uveden v českém, polském a německém jazyce.

⁵² Tamtéž, s. 14.

⁵³ Tamtéž, s. 36.

dále se již dozvídáme, jak drahý byl vlastně předseda tribunálů co do nákladů na nápoje a potraviny.⁵⁴ Mimořádně nedobře odůvodněným jeví se poté i autorovo přesvědčení, že za Jindřichem Františkem Bobligem stálo Továřstvo Ježíšovo.⁵⁵

Přes vyslovenou kritiku je ovšem nutno upozornit, že Drahomír Polách přináší zajímavé informace dotýkající se průběhu procesů. Především se jedná o jmenný seznam obětí obou tribunálů, který je Drahomírem Poláchem zároveň doplněn, a nové krátké výseky z výslechových protokolů osob obviněných z čarodějnictví. Autor problematizuje teze dotýkající se především ziskuchtivosti a zaslepenosti Bobliga, čímž přispívá k rozhýbání ustrnulých interpretací, a nelze než s touto snahou, ač snad v některých místech poněkud nešťastně prezentovanou, plně souhlasit. Litovat lze u *Zprávy o nevíře* snad jen skutečnosti, což se dotýká i části psané Michaelou Neubauerovou, absence kritického aparátu.

Česká historiografická produkce, jak o ní bylo právě pojednáno, pochopitelně v žádném případě nepředstavuje vyčerpávající výčet publikací a studií využitých v této práci, ačkoli monografie domácí provenience zaměřené čistě na problematiku pronásledování čarodějnic a kouzelnic byly tímto skutečně vyčerpány, existuje značné množství kratších studií na zde studované téma vázaných. Pro úplnost tedy uvádím jména některých dalších autorů, jejichž příspěvků využívám ve své práci. Soustavněji se tématem čarodějnictví zabýval František Spurný⁵⁶ či Rudolf Zuber,⁵⁷ v oblasti kulturní historie a etnologického bádání pak nelze nezmínit Čenka Zírta.⁵⁸ V souvislosti s právními otázkami čerpám vedle Petra Kreuze hojně taktéž z prací Karla Malého⁵⁹ a Václava Vaněčka.⁶⁰ V neposlední řadě využívám přímo edic jednotlivých právních knih a kodifikací domácího prostředí. V této

⁵⁴ NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 36, 39.

⁵⁵ Pro přesnost uvádím, že tuto myšlenku dokládá Drahomír Polách pouze reálií, kdy majitel Šumperku Karel z Lichtenštejna byl vychován u jezuitů, stejně tak olomoucký biskup Karel II. z Lichtenštejna-Castelkorna či císař Leopold. I. Tamtéž, s. 37. Tato skutečnost nejen, že není ničím neobvyklá, neboť jezuitské školství bylo školstvím kvalitním, ale především nemůže být předkládaná slabá argumentace základem takového tvrzení.

⁵⁶ SPURNÝ, František. *Čarodějnické procesy 16. a 17. století a jejich právní aspekty*, in: Hrdelní soudnictví českých zemí v 16. – 18. století, Jindřich Francek (ed.), Pardubice, 1996, s. 133 – 139. TÝŽ, *Severomoravské čarodějnické procesy*, in: Vlastivědné zajímavosti, č. 1, Šumperk, 1970, nečíslováno.

⁵⁷ ZUBER, Rudolf. *Kniha po inkvizitoru Františku Bobligovi z Edelstadtu*, Ročenka okresního archivu v Olomouci, Olomouc, 1988, s. 169 – 176. TÝŽ. *Pověry, čarodějnické procesy, vampyrismus*, in: Z dob prvních letů na koštěti, Josef Bezděčka, Jan Bombera, Rudolf Zuber (edd.), Moravský Beroun, 2000, s. 10 – 37.

⁵⁸ ZÍRT, Čeněk. *Myslivecké pověry a čáry za starých časů v Čechách*, Milevsko, 1997. *Historia o životě doktora Jana Fausta, znamenitého čaroděje, též zápiscích ďábelských i čárích a hrozné smrti jeho*, Čeněk Zírt (ed.), Praha, 1927. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, Čeněk Zírt (ed.), Praha, 1995.

⁵⁹ MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*, Praha, 1995. TÝŽ a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha, 2010. TÝŽ. *O smolných knihách a právu útrpném*, in: Dějiny a současnost, č. 7, 1961. TÝŽ. *Trestní právo v Čechách v 15. – 16. století*, Praha, 1984.

⁶⁰ VANĚČEK, Václav. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha, 1975. TÝŽ. *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*, Praha, 1967.

oblasti byl činným především Hermenegild Jireček, který takto vydal *Práva městská království českého* Pavla Kristiána z Koldína či, v některých případech též ve spolupráci s bratrem Josefem, úctyhodné sebrání pramenů v edici *Codex juris bohemicus*.⁶¹

Na základě stručného shrnutí domácí historiografie je patrné, že dosud vykazuje značné mezery. Tím spíše tedy skrývá zde studovaná tematika značný potenciál a zároveň nabízí prostor k rozvoji dalšího bádání. Do budoucna považuji za úkol historiografie skutečně komplexní zmapování jednotlivých procesů i větších pronásledování, včetně pokusu o zasazení do nezbytného hospodářského, sociálního a kulturního rámce. Věřím, že na základě podrobných analýz, kvalitativního i kvantitativního charakteru, bude možno uspokojivě objasnit i interpretovat situaci v českých zemích či vyhledat a přesně určit faktory, které vedly k absenci skutečně velkých pronásledování pod hlavičkou sdruženého zločinu čarodějnictví⁶² tak, jak ho v domácím prostředí nacházíme, pokud je mi v současnosti známo, pouze v procesech proběhnuvších ve Velkých Losinách a v Šumperku. Sama se v této práci pokusím představit některá možná interpretační východiska, avšak bez jakékoli aspirace na možnost skutečně komplexního uchopení studovaného fenoménu, včetně vědomí si limitů vlastního poznání.

Odpovědi na otázky spjaté s problematikou pronásledování čarodějnic a kouzelnic jsou nesmírně složitou záležitostí a není jisté, zda je v silách historiků skutečně ve všech případech odhalit motivy, až snad zdánlivě nahodile se vyskytující, silných pronásledování. V případě zde rozebíraného dějinného fenoménu nelze k tomu žádnou tezi považovat za skutečně obecně platnou, přebírání zahraničních vzorců, především z Evropy západní, poté nepovažuji pro český a moravský prostor, opět s jistou výjimkou severomoravskou, za příliš šťastné. Přesto bude situace v západní části evropského kontinentu podrobněji představena v následujících kapitolách, včetně současného stavu historiografického bádání. Bez širšího kontextu nelze v žádném případě relevantním způsobem uchopit problematiku procesů, včetně toho, jakým a do jaké míry svébytným způsobem probíhala perzekuce magických praktik v českých zemích. Bez znalosti zahraniční terminologie a metodologie poté nebude domácí historiografie schopna komunikovat na odpovídající úrovni s historiografií světovou. Oběmu proto bude věnována náležitá pozornost.

⁶¹ V této práci bude využito především těchto svazků. *Codex juris bohemicus*, Tomi II, Pars II., Hermenegild Jireček (ed.), Praha, 1870. *Codex juris bohemicus*, Hermenegild Jireček, Josef Jireček (edd.), Tomi IV, Pars III., Praha, 1880.

⁶² O této historiografické koncepci pojednávám podrobně v páté kapitole této práce, *Terminologie a vybrané teoretické koncepty procesů s čarodějnicemi*.

2. 1 Dostupné překlady prací zahraničních

Dříve než přejdeme přímo k pracím zahraničních badatelů dostupným i jazykově v české verzi, považuji za vhodné upozornit taktéž na existenci českého, ovšem značně problematického překladu knihy *Kladivo na čarodějnice* (lat. *Malleus Maleficarum*),⁶³ jehož autorkou je juristka Jitka Lenková. V první řadě upozorňuji, že se nejedná o překlad latinské verze *Kladiva*, nýbrž ve skutečnosti o překlad překladu, kdy vzorem byl text anglický. Znění zprostředkované Jitkou Lenkovou se tedy na mnoha místech liší, avšak snad více formálně než obsahově, od původního znění latinského. Česká publikace dále ve své předmluvě zahrnuje některé faktografické nepřesnosti. Za všechny můžeme zmínit chybné udání místa prvního výtisku této knihy. Špýr je zde zaměňován, shodně s prací Bedřicha Šindeláře, za Štrasburk.⁶⁴ Jak upozorňuje právní historik Petr Kreuz, ani sama volba vydání z roku 1699 není volbou vhodnou, neboť se odlišuje od vydání prvního a v celkovém zhodnocení tento autor na adresu českého překladu *Kladiva* z pera Jitky Lenkové dodává: „*Vědecký přínos recenzovaného díla je nulový.*“⁶⁵

Co do přeložených prací zahraničních badatelů, dotýkajících se blíže problematiky čarodějnictví a kouzelnictví, na prvním místě mezi překlady připomínám sborník *Magie a čarodějnictví Evropě*,⁶⁶ který je koncipován primárně na principu teritoriálním, tedy každý z příspěvků věnuje se pronásledování domnělých služebníků ďábla v rámci konkrétního či konkrétních státních celků. Závěrečné příspěvky jsou orientovány směrem k soudobým projevům víry v ďábla. Mezi autory je poté nutné jmenovitě zmínit především současného předního znalce problematiky pronásledování čarodějnic a kouzelnic, Wolfganga Berhingera, který zde souhrnně analyzuje situaci v říšském prostředí, a to co do intenzity pronásledování i z hlediska současných koncepcí vztahujícím se k příčinám propuknutí procesů s čarodějnicemi.⁶⁷

⁶³ *Malleus Maleficarum*, překl. Jitka Lenková z Lyonského vydání *Kladiva* z roku 1699, Praha, 2000. Vydání je zrcadlové, nalezneme zde i verzi latinskou. Pouze samostatný překlad knihy, od téže autorky, vyšel v letech 2006 a 2010 v nakladatelství Levné knihy. *Malleus Maleficarum*, překl. Jitka Lenková z Lyonského vydání *Kladiva* z roku 1699, Praha, 2010. Pokud následně *Kladivo* v této práci cituji, využívám jeho zrcadlovou verzi z roku 2000, příslušné pasáže jsem se ovšem pokusila přeložit znovu.

⁶⁴ *Malleus Maleficarum*, s. 7.

⁶⁵ KREUZ, Petr. *Dva překlady*, s. 148, 149.

⁶⁶ *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Muchembled Robert (ed.), Praha, 1997.

⁶⁷ BEHRINGER, Wolfgang. „*Germania, matka tolika čarodějnic*“, *uprostřed perzekucí*, in: *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Muchembled Robert (ed.), Praha, 1997, s. 51 – 84. O Wolfgangu Behringerovi bude pochopitelně pojednáno podobněji v kapitole dotýkající se zahraniční historiografie, dodávám pouze, že v českém překladu je dostupná taktéž jeho práce, s doslovem Petra Kreuze,

Částečně problematickým se jeví však sám překlad sborníku, patrně ne zcela přesný co do historického povědomí. Kupříkladu australská badatelka Lyndal Roper je pokládána za muže.⁶⁸ Přes tyto spíše drobné nesrovnalosti se ovšem jedná nepochybně o vysoce erudovaný základní přehled situace perzekucí čarodějnic a kouzelnic v jednotlivých evropských zemích, včetně důležitého nastínění jednotlivých konceptů bádání, které je k tomu možné rozvinout skrze na konci sborníku uvedenou bohatou bibliografii, neboť sám o sobě tento sborník poskytuje informace, k nimž je již částečně zapotřebí znalost širšího kontextu zahraničního historiografického bádání.

Z pera editora právě zmíněného sborníku, Roberta Muchembleda, pochází práce *Dějiny d'ábla*.⁶⁹ Časový horizont knihy zahrnuje období od poloviny středověku až do minulého století. Autor věnuje značnou pozornost úloze knihtisku a výtvarnému umění. Vedle děl autorů jako Albrecht Dürer či Hand Balduin Grien jsou pro něj důležité i ilustrace doprovázející díla literární. Na základě takto zvolených pramenů se Robert Muchembled zabývá například *objevením d'ábla*, tedy jeho prosazením se na evropské scéně, jakožto hrozného nepřítel a svůdce lidstva. V tomto kontextu pochopitelně věnuje pozornost i vzniku čarodějnické sekty.

Přenos prvků konstruktů čarodějnické sekty na lidové představy a kultury reflektuje poté práce Carla Ginzburga, *Benandanti*.⁷⁰ Na základě výslechových protokolů italské inkvizice rekonstruuje postupnou deformaci lidových představ pod vlivem elementů sdruženého zločinu čarodějnictví, až do praktického a plného splynutí severoitalského furlanského kultu benandantů s ďábelskou sektou. Kniha je jistě závažným příspěvkem k možnému šíření prvků spojovaných s čarodějnictvím. Benandanti, v původních představách dobří čarodějníci bojující se zlými čarodějníky pomocí metliček fenyklu, přejímají v průběhu 16. a 17. století nové ďábelské struktury vnucované jim skrze inkvizitory provádějící výslechy. Neméně zajímavá je skutečnost, kdy prakticky žádný z obviněných nebyl podroben tortuře ani výrazněji trestán, natož pak smrtí.

Poměrně tradiční výtkou vůči Carlem Ginzburgem reprezentované mikrohistorii je oproštění se od širšího vývojového kontextu. Domnívám se proto, že případné rozšíření bádání ve směru snahy o bližší postižení možnosti reálných setkání těch osob, které se za

Kulturní dějiny klimatu. BEHRINGER, Wolfgang. *Kulturní dějiny klimatu*, Od doby ledové po globální oteplování, Praha-Litomyšl, 2010. I zde je možné nalézt pasáže věnované problematice procesů s čarodějnicemi.

⁶⁸ *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Muchembled Robert (ed.), Praha, 1997, s. 68. O přístupech Lyndal Roper k problematice čarodějnictví bude pojednáno blíže v následujících podkapitolách.

⁶⁹ MUCHEMBLEDE, Robert. *Dějiny d'ábla*, Praha, 2008.

⁷⁰ GINZBURG, Carlo. *Benandanti - čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Praha, 2002.

benandanty prohlašují, stojí za úvahu. Dopomohlo by snad poodhalit další aspekty kontinuity těchto lidových představ, vycházejících podle Carla Ginzburga z původních zemědělských kultů.

Kniha o benandantech ovšem není jediným příspěvkem uvedeného autora vztahujícím se k problematice čarodějnictví. V českém překladu existují další dvě Ginzburgovy práce věnované obdobnému tématu. Jedná se o knihy *Noční příběh*⁷¹ a *Sýr a červi*.⁷² *Noční příběh* je veden snahou autora o postižení společného základu představ o sabatu v rámci kultur téměř celého světa. Úvodní líčení dotýkající se přenosu stereotypů vztahujícím se k malomocným či Židům a v následném přenosu těchto stereotypů na vznikající sektu uctívající d'ábla přichází autor s věrohodnými závěry. S postupujícím líčením dochází však po mém soudu k jistému utonutí v torzovitém a snad i přespříliš uměle pospojovaném systému tradic a mýtů jednotlivých evropských i mimoevropských etnik. Carlo Ginzburg si je této skutečnosti ostatně velmi dobře vědom, čtenáři předkládané hypotézy několikrát sám následně zpochybní co do relevance.⁷³

Již spíše jakožto jednomu z mnoha témat věnuje se problematice čarodějnictví dvojsvazková práce francouzského historika Jeana Delumeau, *Strach na západě*.⁷⁴ Otázce pronásledování osob spjatých s podezřením na spojení s d'áblem věnuje se především díl druhý. Důležitá z hlediska vypuknutí pronásledování je tímto autorem vyslovená teorie strachu.⁷⁵

Co se dále dotýká zahraničních prací, činnými jsou v současnosti především badatelé v Německu, Rakousku, USA a ve Velké Británii. Problematika pronásledování čarodějnic a kouzelnic zde představuje již delší dobu velmi kvalitně etablovanou oblast historiografie. Erik Midelfort je proto nucen si již v devadesátých letech postesknout, že orientace v nových teoriích i pracích stává se nesmírně obtížnou.⁷⁶ Následující podkapitoly v rámci představení

⁷¹ GINZBURG, Carlo. *Noční příběh – sabat čarodějnic*, Praha, 2003.

⁷² GINZBURG, Carlo. *Sýr a červi – svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha, 2000.

⁷³ Považuji za vhodné též zmínit skutečnost, kdy knihy Carla Ginzburga jsou sice v českém překladu vydány po roce 2000, avšak první vydání jsou mnohem staršího data. *Benandanti* z roku 1966, v upravené verzi poté 1972. *Noční příběh* poté 1989 a 1995, nicméně *Sýr a červi* jsou opět data staršího, kniha vyšla roku 1976. Nejedná se tedy vždy o monografie, jak se snad může zdát z vydání českých překladů, zcela nové. Avšak svou platnost si po mém soudu tato díla ve větším rozsahu stále udržují.

⁷⁴ DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14. – 18. století – obležená obec*, díl I., Praha, 1997. DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14. – 18. století – obležená obec*, díl II., Praha, 1999. I *Strach na západě* vyšel poprvé již roku 1978.

⁷⁵ K této teorii blíže viz podkapitola pátá v této práci, *Terminologie a teoretické koncepce procesů s čarodějnicemi*.

⁷⁶ „... dass wir jetzt ein sehr kompliziertes Geflecht von frischen Forschungsergebnissen, allgemeinen Theorien und interdisziplinären Hinweisen erkennen, ...“ MIDELFORT, Eric. H. C. *Alte Fragen und neue Methoden in*

historiografické produkce věnuji však nejen zahraničním badatelům a vývoji bádání obecně, ale také vzniku badatelských pracovních skupin. Než ovšem přikročím k této problematice, považuji za zajímavé stručně pohovořit o koncepcích romantiků a využití procesů nacistickým Německem v souvislosti s proticírkevní propagandou.

3 Weise Frauen, Hexen-Sonderkommando Třetí říše a feministický proud historiografie

Od dob středověku přeli se teologové i právníci o reálnost či ireálnost letů čarodějnic vzduchem či o paktu s démony, aby až osvícenství komplexní démonologické představy o čarodějnictví veskrze zavrhl jakožto iluzorní záležitost. Zájem o magii však podloměn nebyl. Kým byly ony ženy, v menší míře pak muži, končící své životy na hranicích, snaží se po osvícencích vyložit jak romantici, tak ideologové národního socialismu.

Z řad romantiků nelze alespoň ve stručnosti nepřipomenout koncepcí Jacoba Grimma a Jules Micheleta.⁷⁷ Jacob Grimm ve své *Deutsche Mytologie* vnímal čarodějnice jakožto moudré ženy, *weise Frauen*, uchováající tajemství starých kultur. Jasnější kontury co do obsahu pojmu získáme díky ekvivalentu užívaného kupříkladu francouzskou historiografií právě v souvislosti s termínem moudré ženy, tedy porodní báby.

Teorie moudrých žen byla k tomu v průběhu 20. století dále rozpracována. K této problematice publikují autoři Gunnar Heinsohn a Otto Steiger knihu *Vernichtung der weisen Frauen*.⁷⁸ Jedná se o interpretaci pronásledování čarodějnic skrze údajnou snahu vládnoucích vrstev urychleně znovu zalidnit oblasti Evropy po morových ranách 14. a 15. století. Této populační strategii však brání moudré ženy, znalé antikoncepčních metod i způsobů vyhnání plodu. Právě z tohoto důvodu se hněv vrchností obrací proti jmenované skupině obyvatel, respektive obyvatelek, které se skrze jejich označení za čarodějnice pokusí následně též vyhubit. Teze zmíněných autorů byly bádáním označeny za nevědecké a věrohodně vyvráceny, avšak určitý stereotyp v tomto ohledu přežívá.⁷⁹

Jules Michelet naproti tomu spatřoval v osobách perzekuovaných žen *lékařky lidu* a předchůdkyně sociální revoluce.⁸⁰ Michelet byl taktéž stoupencem reálnosti sabatu, který pojímal jako pomstu poddaných vrchnosti a církvi za utlačování z jejich strany. V této

⁷⁷ MICHELET, Jules. *La Sorcière*, nouvelle édition critique, Nijmegen, 1989.

⁷⁸ HEINSOHN, Gunnar. STEIGER, Otto. *Vernichtung der weisen Frauen*, Beiträge zur Theorie und Geschichte von Bevölkerung und Kindheit, Herstein, 1985.

⁷⁹ Blíže k problematice moudrých žen viz jazykově německý vědecký internetový portál *historicum.net*, *Geschichtswissenschaften im Internet*. Úvod k problematice čarodějnictví zde sepsali významní badatelé Sönke Lorenz a Eric Midelfort. Dále jsou na serveru dostupné kupříkladu studie Wolfganga Behringera či Rainera Walze. K problematice moudrých žen poté konkrétně Walter Rummel, zobrazeno dne 29. 4. 2013: http://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/sachbegriffe/art/Weise_Frauen_al/html/artikel/1672/ca/70e72a35fc4f6165c2892ce842ce90ab/.

⁸⁰ Srovnej BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen – Glaube, Verfolgung, Vermarktung*, München, 2009, s. 9. Dále taktéž RUMMEL, Walter. VOLTMER, Rita. *Hexen und Hexenverfolgung in der Frühen Neuzeit*, Darmstadt, 2008, s. 9.

souvislosti byl neméně přesvědčen o skutečnosti, kdy nucený život čarodějnic v bídě vedl až k jejich rozchodu se společností.⁸¹

Později, v období Třetí říše, usiluje nacistická propaganda využít procesy s čarodějnicemi v boji proti církvi. Právě církev měla mít podle národního socialismu v úmyslu pomocí pronásledování vyhubit moudré germánské ženy, nositelky árijské genetické informace. Z tohoto důvodu vzniklo roku 1935 při organizaci SD, pod dohledem a na podnět Heinricha Himmlera, „*Hexen-Sonderkommando*“⁸² shromažďující aktové materiály k procesům na Himmlerově zámku ve Slezsku. Oficiální sídlo komanda nacházelo se však v Berlíně, konkrétně na adrese Wilhelmstrasse 102.⁸³

Právě počet členů čarodějnického komanda nebyl příliš vysoký, pravděpodobně ho tvořilo jen o málo více než počet osmi osob. Jmenovitě však známe pouze některé. Především jsou to Rudolf Levin, vedoucí pracovník, a Ernst Merkel.⁸⁴ Počet obětí, ke kterému měla pracovní skupina dojít, dosahoval devíti milionů. Závratného čísla však nebylo možné v žádném případě dosáhnout. Pověření členové při nejlepší vůli doložili okolo 30 000 popravených,⁸⁵ jak dosvědčuje množství dochovaných *listů*, odpovídající zhruba této cifře. Zpravidla lze říci, že jeden *list* dotýká se jednoho procesu. Většina v kartotéce zachycených případů pochází z území dnešního Německa, avšak nalezneme zde i případy z oblastí Indie, Mexika či Ruska. Dvě složky jsou věnovány prostoru českých zemí.⁸⁶

Zajímavé je též vyhodnocování, či spíše zaznamenávání, jednotlivých případů na základě pevně stanovených formulářů. Každý *list*, nikoli nutně, ale ve většině případů, zahrnoval několik okruhů otázek, celkem všechny okruhy čítaly společně padesát sedm bodů.⁸⁷ Šlo o záznamy dotýkající se jména, věku, rodiny oběti, ale nemenší zájem projevuje říše o majetkové zázemí či rasu.

⁸¹ DELUMEAU, Jean. *Strach*, díl II., s. 210, a dále 213 – 214.

⁸² V literatuře se setkáváme taktéž s označením *SS-Hexensonderkommando* či *Hexen-Sonderauftrag*. KREUZ, Petr. *Himmlerova „čarodějnická kartotéka“*, s. 102.

⁸³ SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse in Deutschland*, Göttingen, 1996, s. 8.

⁸⁴ Podrobněji k problematice personální viz tamtéž, s. 9.

⁸⁵ Srovnej LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 21 – 22. RUMMEL, Walter. VOLTMER, Rita, *Hexen*, s. 10. Blíže pak taktéž sborník: *Himmlers Hexenkartothek*, Das Interesse des Nationalsozialismus an der Hexenverfolgung, Dieter R. Bauer, Sönke Lorenz, Jürgen Michael Schmidt, Wolfgang Behringer (edd.), *Hexenforschung*, Bd. 4, Bielefeld, 1999.

⁸⁶ O těchto kartonech se zmiňuje Petr Kreuz. Konkrétně uvádí, že členové komanda prováděli výzkum v Chebu, Liberci, Opavě a Šumperku. Dále využili materiály uložené v archivech pražských, brněnského zemského archivu či těchto institucí v Českých Budějovicích a Olomouci. KREUZ, Petr. *Himmlerova „čarodějnická kartotéka“*, s. 103 – 104.

⁸⁷ Jednotlivé sekce otázek podrobněji rozebírá Gerhard Schormann. SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse*, s. 11 - 12.

Po válce byly záznamy Hexen-Sonderkommanda odvezeny do Poznaně, kde jsou jakožto *Kartoteka procesów o czary* uloženy i v současnosti. Materiál však lze studovat i na území Německa, mikrofilmy jsou dostupné ve Frankfurtu nad Mohanem. Dlouho nebylo možné hovořit o přehnaném zájmu o tuto kartotéku. Její obsah zůstával nepovšimnut a někteří badatelé s využíváním těchto materiálů nesouhlasí dosud, neboť je považují za necitlivé.⁸⁸ Jedním z prvních německých autorů, který těchto pramenů využil, byl Wolfgang Behringer ve své práci *Hexenprozesse in Bayern*. Stejně tak po kartotéce sáhla Karen Lambrecht.⁸⁹ Téměř vzorové práce těchto dvou badatelů jistě dokazují, že s tímto materiálem je možno pracovat, a neméně tedy vědecky relevantním způsobem využít, ačkoli limity existují. Kupříkladu Gerhard Schormann upozorňuje na absenci odpovídajícího sociálního kontextu v kartotéce zanesených případů.⁹⁰

V sedmdesátých letech se vedle změny paradigmatu, o které bude pojednáno níže v textu, objevuje další proud, na hlavní historiografické linii nezávislý. Jedná se o směr napojený na feministické hnutí, upínající se na střet pohlaví, *Geschlechterkampf*. Tento zápas zdůrazňovala silně a mezi prvními kulturní socioložka Claudia Honegger. Uvedená autorka hovořila v souvislosti s procesem modernizace též o domestikaci ženy. Teze v jistém smyslu revidoval americký historik E. William Monter, který vnímá podezření a obvinění z čarodějnictví jako projekci patriarchálního společenství vůči ženám mimo jeho kontrolu.⁹¹

V rámci bádání o procesech s čarodějnicemi a kouzelnicemi tvoří však období romantismu a především pak propaganda Třetí říše, méně pak ale feministicky orientovaný proud bádání, spíše ideologicky uzavřené, slepé vývojové větve. Nyní se proto pokusím nastínit hlavní historiografické linie zaměřené na problematiku pronásledování osob podezřelých z provozování magie a vyzývání d'ábelských sil.

⁸⁸ Zástupcem tohoto stanoviska je kupříkladu právní historik Michael Kunze. KREUZ, Petr. *Himmlerova „čarodějnická kartotéka“*, s. 102.

⁸⁹ Pro přesnost uvádím, že kartotéka byla využita jakožto podklad bádání již v 70. letech a to historiky francouzskými, nikoli německými. Tamtéž, s. 102.

⁹⁰ SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse*, s. 15.

⁹¹ K této historiografické otázce podrobněji text Claudie Opitz-Belakhal, zobrazeno 29. dubna 2013: http://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/sachbegriffe/art/Frauen_und_ges/html/artikel/5654/ca/fe0804ced7bbb6d6b4740c26d5900a6c/.

4 Vývoj a současný stav historiografie v zahraničí

Základy vědeckého výzkumu v dnešním slova smyslu dotýkajícího se procesů s čarodějnicemi lze vysledovat již v 19. století, kdy prvořadý zájem badatelů směřuje k teologickým a démonologickým spisům, soudní praxi a z ní vycházejícím aktům.⁹² Tato koncepce přetrvala do šedesátých a sedmdesátých let století dvacátého,⁹³ kdy pod vlivem prací badatelů jako Keith Thomas, dále zejména Alan Macfarlane a Erik Midelfort⁹⁴ dochází k postupné změně paradigmatu.⁹⁵ Tito badatelé, sami ovlivnění kupříkladu výzkumem etnologa Edwarda Evanse-Pritcharda,⁹⁶ přichází s propojením historie s postupy a koncepty etnologie i sociologie, které přináší nejen metodologické a terminologické změny, ale taktéž změny v kladení otázek a pohledu na jednotlivé účastníky minulého dění. Odklon od práva a teologie staví do centra zájmu vědců společenské postavení i mentální horizonty obětí, žalobců a soudců, náležitá pozornost se dostává sociálnímu prostředí obklopujícímu pronásledované i pronásledovatele. Postupný rozvoj této oblasti historického výzkumu zorné pole nadále rozšiřuje a dochází k posílení *interdisciplinárního* přístupu. Vedle tradičního práva a teologie, dále etnologie a sociologie zaujímají nově místa též disciplíny jako antropologie, dějiny umění, medicína či psychologie.⁹⁷

⁹² LABOUVIE, Eva. *Zauberei und Hexenwerk – Ländlichen Hexenglaube in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1993, s. 9. Objevují se k tomu i názory, kdy je k fázím vývoje bádání o čarodějnictví přiřazována již démonologie, neboť démonologové postupovali svým způsobem obdobně dnešním badatelům, tzn. interdisciplinárně a interkontinentálně. „*Die wissenschaftliche Disziplin, die sich zur Zeit der Hexenverfolgung mit derselben Thematik beschäftigte war Wissenschaft von den Dämonen, die 'Dämonologie'.* In mancher Hinsicht ähnelte sie der modernen Hexeforschung: Dämonologen arbeiteten international und interdisziplinär.“ *Das Ende der Hexenverfolgung*, Dieter, R. Bauer, Sönke Lorenz (edd.), Hexenforschung, Bd. 1, Stuttgart, 1995, s. 10. Podobně zahrnuje do vývoje bádání démonology od 15. století, kteří pracují s konkrétními případy, Wolfgang Behringer. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 1.

⁹³ Eva Labouvie hovoří o novém paradigmatu a metodách až na počátku sedmdesátých let a v tomto kontextu zmiňuje především práci Keitha Thomase. LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 9. Renesanci bádání „*eine regelrechte Renaissance der Hexenforschung*“ v sedmdesátých letech zmiňuje také Herbert Pohl. POHL, Herbert. *Zauberglaube und Hexenangst im Kurfürstentum Mainz – Ein Beitrag zur Hexenfrage im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert*, Hexenforschung, Bd. 3, Stuttgart, 1998, s. 10.

⁹⁴ MACFARLANE, Alan. D. J. *Witchcraft in Tudor and Stuart England, A regional and Comparative Study*, London, 1970. MIDELFORT, Eric. *Witch-Hunting in South-Western Germany 1582 – 1684*, Social and Intellectual Foundations, Stanford-Calif, 1972. THOMAS, Keith. *Religion and the decline of magic*, Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century, London, 1971.

⁹⁵ Paradigmenwechsel. Viz *Das Ende der Hexenverfolgung*, Dieter, R. Bauer, Sönke Lorenz (edd.), Hexenforschung, Bd. 1, Stuttgart, 1995, s. X – XII.

⁹⁶ Především jeho práce EVANS-PRITCHARD, Edgar Evan. *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, Oxford, 1937.

⁹⁷ Například sociální antropologové se mezi prvními začali ptát nikoli na vznik čarodějnictví, ale na jeho funkci ve společnosti. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 6.

Sílicí mezioborová spolupráce přispívala, a dosud přispívá, otvírání nových témat a především přináší stále nové úhly pohledu. Bádání se v současnosti orientuje kupříkladu na gender problematiku,⁹⁸ stejně jako na problematiku pronásledování čarodějnic a čarodějníků na území Afriky,⁹⁹ kde během 20. století došlo k několika velice silným pronásledováním, spojovaným taktéž s dekolonizací. Případy z afrických území využívají někteří autoři ve své snaze proniknout hlouběji do pronásledování středověkého a raně novověkého, neboť právě africká půda umožňuje výzkum pronásledování prakticky v reálném čase.¹⁰⁰ V posledních třech desetiletích byl taktéž znovu diskutován přínos regionálních studií, které se ustavují již v průběhu prvních dvou desetiletí 20. století.¹⁰¹ Ve spojitosti s pochybami o reprezentativnosti regionálních studií si autoři počínají od osmdesátých let vypomáhat taktéž statistickými a demografickými metodami.¹⁰² Většina autorů se v posledních desetiletích přiklání k užitečnosti regionálně zaměřených prací, které mohou přesněji zodpovědět otázky po příčinách vzniku pronásledování či sociálním postavení aktérů procesu.¹⁰³

Nicméně ani regionální studie není schopna zodpovědět otázky zcela komplexně. Často se zabývá specifiky či se orientuje na konkrétní problematiku jako podíl mužských a ženských obětí. Osobně se i přes tuto skutečnost domnívám, že při tak variabilním jevu, jakým je pronásledování čarodějnic a kouzelnic nepochybně je, není možné začít jiným způsobem než jednotlivými studii zaměřenými na konkrétní území. Avšak nesmíme opomínat skutečnost, kdy právě ona variabilita kauzálních řetězců často prakticky znemožňuje badatelům relevantní nad-regionální generalizaci vytvořenou právě na základě regionálních studií, a to v závislosti na často protichůdných výsledcích bádání. Smysl lokálně orientovaných prací spatřuji především v možnosti rozeznat onu rozmanitost příčin

⁹⁸ *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, Ingrid Ahrendt-Schlute, Dieter R. Bauer, Sönke Lorenz, Jürgen Michael Schmidt (edd.), *Hexenforschung*, Bd. 7, Bielefeld, 2002. Dále *Witchcraft, Women and Society*, in: *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology*, Brian P. Levac (ed.), vol. 10, New York – London, 1992. Ovšem i zaměření na muže SCHULTER, Rolf. *Man as Witch*, *Male Witches in Central Europe*, New York, 2009.

⁹⁹ *Hexenglauben im modernen Afrika*, Hexen, Hexenverfolgung und magische Vorstellungswelten, Burghart Schmidt, Rolf Schulte (edd.), Hamburg, 2007.

¹⁰⁰ O tomto taktéž BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 10 – 14, 100.

¹⁰¹ LABOUVIE, Eva. *Hexenforschung als Regionalgeschichte – Probleme, Grenzen und neue Perspektiven*, in: *Hexenverfolgung und Regionalgeschichte*, Jürgen Scheffler, Gerd Schwerhoff, Gisela Wilbertz (edd.), *Studien zur Regionalgeschichte*, Bd. 4, Bielefeld, 2004, s. 45.

¹⁰² LABOUVIE, Eva. *Hexenforschung*, s. 56.

¹⁰³ Kladně hodnotí regionální studie Wolfgang Behringer. Na jejich základě bude možno vypracovat smysluplné studie nadregionálního charakteru. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 10. Nutno také podotknout, že právě regionální bádání napomohlo revizi některých stereotypů. Jmenovitě můžeme připomenout tradiční představu pronásledování „shora“, avšak konkrétní studie často dokazují opak, tedy hovoří o pronásledování „zdola“, z vůle obyvatel. LABOUVIE, Eva. *Hexenforschung*, s. 54.

vyvolávajících pronásledování a tím i možnost rozpoznání množství specifík u studovaného fenoménu.

V souvislosti se stále obtížnější orientací v množství nově vycházejících publikacích a příspěvků vznikají v osmdesátých a na počátku devadesátých let badatelské pracovní skupiny zaměřené na problematiku pronásledování čarodějnictví. Proto dříve než se podrobněji zaměřím na konkrétní autory, považuji za vhodné pojednat krátce i o těchto důležitých centrech výzkumu.

Roku 1985 vzniká ve Stuttgartu *Arbeitskreis Interdisziplinäre Hexenforschung* (zkráceně AKIH), který se vedle pořádání mezinárodních konferencí věnuje i vydávání význačné sborníkové řady *Hexenforschung*, čítající v současnosti již třináct svazků.¹⁰⁴ Ustavení AKIH časově předchází sdružení nizozemských badatelů pod vedením Wilhelma Frijhoff a Marijke Gijswijt-Hofstra. Zájem o otázky spojené s akty z procesů s čarodějnicemi spojil roku 1984 pod vedením Évy Pócz¹⁰⁵ také interdisciplinární skupinu maďarských vědců. Mezi nimi je nutné v souvislosti s naším tématem jmenovitě uvést Gábora Klaniczay.¹⁰⁶ Ve Vídni se od roku 1986 stává činný okruh kolem Heide Dienst, *Arbeitskreises für interdisziplinäre Hexen- und Magieforschung*. I zde můžeme připomenout sborník *Österreichische Hexenforschung*, avšak jeho vydávání je prozatím spíše v počátcích, existují, pokud je mi známo, dva svazky.¹⁰⁷ Od devadesátých let poté existuje taktéž skupina ve švýcarském Lausanne. Menší badatelská centra nacházíme dále kupříkladu v Trevíru či Pise.¹⁰⁸

Připomeňme zde ještě sérii dvanácti svazků vzniklých pod vedením Briana Levacka z roku 1992, kde nacházíme nejen příspěvky historiků, ale kupříkladu taktéž etnologů.

¹⁰⁴ Některé svazky mají i charakter monografií. Pro příklad zde uvádím následující: POHL, Herbert. *Zauberglaube und Hexenangst im Krufürstentum Mainz*, Ein Beitrag zur Hexenfrage im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert, *Hexenforschung*, Bd. 3, Stuttgart, 1998. A dále SAUTER, Marianne. *Hexenprozess und Folter*, Die strafrechtliche Spruchpraxis der Juristenfakultät Tübingen im 17. und beginnenden 18. Jahrhundert, *Hexenforschung*, Bd. 13, Bielefeld, 2010.

¹⁰⁵ PÓCS, Éva, *Between the Living and the Dead*, A perspective on Witches and Seers in the Early Modern Age, Budapešť, 1999.

¹⁰⁶ KLANICZAY, Gábor. *Heilige, Hexen, Vampire*, Berlín, 1991.

¹⁰⁷ *Hexenforschung aus österreichischen Ländern*, Heide Dienst (ed.), *Österreichische Hexenforschung*, Bd. 1, Wien, 2009. MÜLLEDER, Gerald. *Zwischen Justiz und Teufel*, Die Salzburger Zauberer-Jackl-Prozesse (1675 – 1679) und ihre Opfer, *Österreichische Hexenforschung*, Bd. 2, Wien, 2009.

¹⁰⁸ Podrobněji k výše uvedeným vědeckým skupinám viz *Das Ende der Hexenverfolgung*, Dieter, R. Bauer, Sönke Lorenz (edd.), *Hexenforschung*, Bd. 1, Stuttgart, 1995, s. XII – XIV.

Jednotlivé díly *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology* jsou spojeny konkrétní problematikou jako čarodějnictví ve Skotsku či démonologií v umění a literatuře.¹⁰⁹

4. 1 Přehled zahraničních autorů

Zahraníční bádání o procesech s čarodějnicemi a kouzelníci staví nejen na dlouhé tradici, ale především jedná se o oblast nesmírně historiograficky bohatou. Ve své práci se zaměřím především na badatele z německy hovořících zemí, méně pak badatele z jazykově anglického prostředí. Autoři, o nichž zde bude pojednáno blíže, pochopitelně nejsou jedinými autory zabývajícími se procesy s čarodějnicemi, nejedná se tedy ani zdaleka o výčet vyčerpávající. Snažila jsem se přednostně postihnout práce nejvýznačnějších badatelů, případně práce historiograficky nosné s ohledem na prostředí české a moravské.

Prakticky všichni badatelé, včetně soudobých, čerpají z více než sto let staré práce Josepha Hansena *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*.¹¹⁰ Jedná se o dodnes nesmírně cenné sebrání pramenů, kupříkladu v originálním latinském znění uvedených papežských bul, výňatků z kanonického práva či traktátů, vztahujících se k problematice čarodějnictví a kouzelnictví. Co do dokumentů k prvním, respektive údajně prvním, francouzským procesům ze 14. století nechal se však autor oklamat falzy z 19. století.¹¹¹ S ohledem na české země nacházíme zde zachyceno působení autora knihy *Malleus Maleficarum*, kterým byl Henricus Institoris, na půdě Čech a Moravy.¹¹²

Význačný britský historik Keith Thomas, společně s dalším anglickým autorem, historikem a antropologem Alanem Macfarlanem,¹¹³ stojí na počátku výše zmiňované změny paradigmatu v 60. a 70. letech dvacátého století. Ve svých pracích *Religion and the decline of magic* a *Witchcraft in Tudor and Stuart England* shodně procesy interpretují jakožto výraz

¹⁰⁹ *Witchcraft in Scotland*, in: *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology*, Brian P. Levac (ed.), vol. 7, New York – London, 1992. Dále například *Witchcraft and Demonology in Art and Literature*, in: *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology*, Brian P. Levac (ed.), vol. 12, New York – London, 1992.

¹¹⁰ HANSEN, Joseph. *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*, Bonn, 1901. Z jeho prací uvádím dále TÝŽ. *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozeß im Mittelalter und die Entstehung der green Hexenverfolgung*, München, 1900.

¹¹¹ Tuto skutečnost prokázal Norman Cohn. Blíže o konkrétních falzech viz MUCHEMBLED, Robert. *Země protikladů: Francie, Nizozemí, Spojené provincie*, in: *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Muchembled Robert (ed.), s. 89. Doplnuji, že Bedřich Šindelář stále v těchto případech z Josepha Hansena vychází a kupříkladu falzifikáty k procesům v Carcassonne z první poloviny 14. století uvádí jakožto doklady spolehlivé. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 66.

¹¹² HANSEN, Joseph. *Quellen*, s. 393 – 394.

¹¹³ Mimo jiné právě žákem Keitha Thomase.

napětí mezi sociálními skupinami, respektive přesněji mezi chudými a bohatými vrstvami.¹¹⁴ Využívají zde metod antropologických i etnologických, zejména v případě Alana Macfarlanea je vliv antropologie jasně patrný. Macfarlane vnímá pronásledování čarodějnic též ve smyslu prostředku sociální změny.¹¹⁵ Keith Thomas nepojednává pouze o čarodějnictví, naopak jeho bádání zahrnuje širší okruh lidové víry. Vedle zde zkoumaného fenoménu věnuje nemenší pozornost astrologii či duchům.

Vhodným úvodem do studované problematiky je po mém soudu kniha dalšího britského historika Briana P. Levacka, *The witch-hunt in early modern Europe*.¹¹⁶ Ačkoli se jedná o monografii z let osmdesátých, stále si ponechává platnost. Geografický rozsah knihy je ohromný, vyžadující znalosti z oblasti podmínek ekonomických, politických, psychologických i teologických. Brian Levack rozlišuje zde mezi *witch crazes* a *witch hunts*, přičemž první z uvedených termínů vnímá ve smyslu pronásledování s prvky *cumulative concept of witchcraft*,¹¹⁷ druhý naopak zahrnuje spíše jednotlivá pronásledování v oblastech Itálie či Skandinávie. Výsledky badatelské práce však nelze uplatnit pro prostor českých zemí, neboť tyto teritoriálně přičleňuje k říši. Závěry uvedené Brianem Levackem pro prostor říšský nelze z právě uvedeného důvodu pro autorem pojímané Čechy (*Bohemia*) považovat za platné, například co do odesílání žádostí o dobrozdání právníckým fakultám.¹¹⁸

Další z důležitých prací pochází z pera amerického badatele Erica Midelforta, *Witch-Hunting in Southwestern Germany*.¹¹⁹ Zaměřuje se především na prostor dnešního Bádenska-Württemberska. Autor částečně degraduje význam knihy Malleus Maleficarum, velmi dobře postihuje též rozdílné úhly pohledu vztahující se k pronásledování ze strany katolíků a protestantů. Problematickou jeví se však jeho teze dotýkající se spojení mezi zvýšenou

¹¹⁴ Plná citace obou monografií viz pozn. pod čarou č. 94 v této práci.

¹¹⁵ MACFARLANE, Alan. *Witchcraft*, s. 197.

¹¹⁶ LEVACK, Brian. P. *The witch-hunt in early modern Europe*, London, 1987. Vedle množství sborníků, například již v pozn. pod čarou č. 112 zmiňované řady *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology*, připomínám též autorovu monografii věnovanou pronásledování ve Skotsku. TÝŽ. *Witch-hunting in Scotland – law, politics and religion*, London, 2008.

¹¹⁷ Tento prvek procesů rozebírám podrobně v páté kapitole této práce, *Terminologie a vybrané teoretické koncepce procesů s čarodějnicemi*.

¹¹⁸ LEVACK, Brian. *The witch-hunt*, s. 177 – 179.

¹¹⁹ MIDELFORT, Eric. H. C. *Witch-Hunting in South-Western Germany 1582 – 1684*, Social and Intellectual Foundations, Stanford-Calif, 1972. V této práci využívám dále kupříkladu autorův příspěvek věnovaný medologii. TÝŽ. *Alte Fragen und neue Methoden in der Geschichte des Hexenwahns*, in: *Hexenverfolgung, Beiträge zur Forschung – unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, Dieter R. Bauer, Sönke Lorenz (edd.), Würzburg, 1999, s. 13 – 30.

citlivostí vůči čarodějnictví a stoupajícím sňatkovým věkem. Využívá též teorii krize či již překonanou teorii obětního beránka.¹²⁰

Mezi německými badateli je zapotřebí zmínit jméno Gerharda Schormanna, autora nepříliš rozsáhlé, avšak dodnes podnětné monografie *Hexenprozesse in Deutschland*.¹²¹ Tento historik přináší mezi prvními informace o obsahu, struktuře a možnostech využití dokumentů uložených v poznaňském archivu pod označením *Kartoteka proceszów o czary*.¹²² Upozorňuje však v této souvislosti na nerozlišování mezi *Hexenprozesse* a *Zaubereiprozesse* u členů Hexen-Sonderkommanda.

Mimo jiné nacházíme v knize teorii vlnového šíření a propuknutí procesů, z nich nejčetnější vlny uvádí Gerhard Schormann kolem 1590, 1630 a 1660.¹²³ V oblastech nejvíce postižených pronásledováním pozoruje autor teritoriálním roztržštěním. Konec procesů poté vnímá jakožto důkazní krizi a s ní spojenou krizi důvěry v nutnost potírání čarodějnic a kouzelnic.¹²⁴

Mezi současnými předními autory je zapotřebí zastavit se podrobněji u Wolfganga Behringera. Již jeho práce *Hexenverfolgung in Bayern*¹²⁵ získala si značnou pozornost. Monografie spočívá v základu především na soudním materiálu aktovém. Jak již bylo řečeno, mezi prvními využívá Wolfgang Behringer *čarodějnické kartotéky* vytvořené v době Třetí říše *Hexen-Sonderkommandem*, což se neobešlo bez odmítavých reakcí některých badatelů.¹²⁶ Práce sama je poté vypracována na kombinaci pracovních postupů, konkrétně mohou zmínit analýzu textu, statistické údaje i rekonstrukci mentalit. Zároveň připouští autor inspiraci sociálně-antropologickým bádáním.

Co do obecného geografického uchopení problému autor zastává názor, že smysluplné nad-regionální studie lze vypracovat až v návaznosti na studie lokální.¹²⁷ Opět tedy upozorňuje na variabilitu fenoménu pronásledování čarodějnic a kouzelnic. Velký důraz

¹²⁰ Teorie dotýkajícím se problematiky pronásledování čarodějnic a kouzelnic rozebírám podrobněji v kapitole *Terminologie a vybrané teoretické koncepce procesů s čarodějnicemi*.

¹²¹ SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse in Deutschland*. Plná citace viz pozn. pod čarou č. 83. Též autor knihy *Der Krieg gegen die Hexen*. TÝŽ. *Der Krieg gegen die Hexen – das Ausrottungsprogramm des Kurfürsten von Köln*, Göttingen, 1991.

¹²² Podrobněji k této kartotéce viz kapitola *Weise Frauen, Hexen-Sonderkommando Třetí říše a feministický proud historiografie*.

¹²³ SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse*, s. 55.

¹²⁴ Tamtéž, s. 70.

¹²⁵ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung in Bayern*, Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsräson in der Frühen Neuzeit, München, 1987.

¹²⁶ Blíže k negativnímu postoji některých badatelů viz KREUZ, Petr. *Poznámky*, s. 97, zejména pak jeho pozn. pod čarou č. 15.

¹²⁷ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 10.

s ohledem na rozvoj procesů po roce 1560 klade Wolfgang Behringer na tzv. malou dobu ledovou,¹²⁸ následné zdražování, hladomory a epidemie.

Vedle značného množství článků a studií, včetně historiografických přehledů, zmíním zde taktéž autorovu stručnou, spíše přehledovou práci, dotýkající se čarodějnictví. Kniha *Hexen – Glaube, Verfolgung, Vermarktung*¹²⁹ je po mém soudu dalším vhodným úvodem ke zde studované problematice. Stručně pojatá práce bez poznámkového aparátu podává přehlednou formou základní soudobé trendy bádání, včetně exkurzu do minulosti historiografie. Zároveň předkládá vývojovou linii zločinu čarodějnictví, zahrnující taktéž právní stránku. Wolfgang Behringer zde mimo jiné uvádí i mnohé současné paralely s pronásledováním v oblastech Afriky a vyslovuje názor, že tamní pronásledování je kvalitativně i kvantitativně shodné s evropským.¹³⁰ Čarodějnictví samé poté vnímá: „... jako antropologický fenomén s historickou dimenzí.“¹³¹ Dále se v knize vymezuje vůči názorům na jednotný původ představ dotýkajících se čarodějnictví. Důkazy k této teorii podle něj nelze předložit.¹³² Zároveň vyjadřuje se s určitou skepsí vůči teorii strachu Jeana Delumea. Neshledává logickou souvislost mezi pronásledováním deliktu čarodějnictví a nárůstem strachu.¹³³

Systematicky je též zpracován počet obětí. V tabulce zaznamenávající počty popravených v jednotlivých zemích, jakkoli autor připouští nepřesnost údajů, uvádí pro Čechy a Slovensko jeden tisíc obětí.¹³⁴ Přihlédneme-li k užití terminologii, tedy zhruba tisíc

¹²⁸ Ač někteří badatelé tento vliv považují za sporný. Pochyby vyjadřuje například Uschi Bender-Wittmann. BENDER-WITTMANN, Uschi. *Gender in Hexenforschung*, in: *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, Ingrid Ahrendt-Schulte, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer, Jürgen Michael Schmidt (edd.), *Hexenforschung*, Bd. 7, Bielefeld, 2002, s. 33. Někteří pak název „malá doba ledová“ ani nepovažují za vhodný. LEHMANN, Hartmut. *Hintergrund und Ursachen des Höhepunktes des europäischen Hexenverfolgung in den Jahrhunderten um 1600*, in: *Hexenverfolgung – Beiträge zur Forschung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer (edd.), Würzburg, 1995, s. 361. Ovšem o významu, který tomuto fenoménu Wolfgang Behringer přikládá, svědčí i zmínky o souvislostech mezi čarodějnictvím a změnou klimatu v další, již připomínané, práci *Kulturní dějiny klimatu*. Kniha je dostupná v překladu českém, avšak problematika pronásledování čarodějnic a kouzelnic je zde reflektována spíše okrajově. BEHRINGER, Wolfgang. *Kulturní dějiny*, zejména s. 158 – 216.

¹²⁹ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen – Glaube, Verfolgung, Vermarktung*, München, 2009.

¹³⁰ „Hexenverfolgungen in anderen Teilen der Welt, darunter im heutigen Afrika, sind qualitativ und quantitative mit den europäischen vergleichbar.“ Tamtéž, s. 100.

¹³¹ „... als anthropologisches Phänomen mit historischer Dimension.“ Tamtéž, s. 10.

¹³² Myšlenku shodného archetypu však uvažuje Carlo Ginzburg ve své práci *Noční příběh*. GINZBURG, Carlo. *Noční příběh*, s. 26 – 37.

¹³³ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 37.

¹³⁴ Kvantitativní údaj je uveden s otazníkem. Tamtéž, s. 66. Stejný počet obětí předpokládá, avšak pouze pro Čechy (*Bohemia*), Brian Levack. LEVACK, Brian. *The witch-hunt*, s. 179. Pro země české koruny uvádí opět identický počet obětí R. J. W. Evans. EVANS, R. J. W. *Vznik habsburské monarchie 1550 – 1700*, Praha, 2003, s. 467.

obětí zanechané skrze pronásledování *Hexen*, nikoli tedy *Zauberinen*, jedná se jistě o počet značně nepřesný, nadsazený. Avšak zde bude nepochybně nutné provést kvantitativní analýzu počtu obětí v čarodějnických i kouzelnických procesech, neboť tato pro české prostředí zcela absentuje.¹³⁵

Již jen ve zkratce doplňuji, že autor taktéž uvádí trojici teoretiků, kteří podle jeho soudu vytvořili rámec pro interpretaci problematiky spojené s procesy. Jedná se o sociologa Émila Durkheima, psychologa Sigmunda Freuda a etnologa Bronilawa Malinowskeho. Příznačnou stává se jistě skutečnost, že mezi nimi nenalzáme historika.¹³⁶

Důležitá role co do kvality díla, a pro českou historiografii i hlediska geografického zaměření díla, připadá německé historičce Karen Lambrecht. Její vzorová práce *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*¹³⁷ postihuje především, avšak nikoli zcela výlučně, situaci v jedné z vedlejších zemí české koruny, Slezsku. I tato badatelka využila rozmanitou škálu pramenů. Vedle tradičního užití aktového materiálu, přisuzuje autorka značnou váhu démonologickým traktátům, ovšem obecně i dobové publicistice. Mimo jiné čerpá, podobně jako Wolfgang Behringer, z čarodějnické kartotéky v Poznani.

Monografie dále reflektuje roli regionálních, především sociálně-historických, studií. Právě tyto mohou přinést výsledky a rozhodnout například otázku po rozpoutání pronásledování *shora* či *zdola*. Karen Lambrecht poté sama staví do centra svého zájmu roli vrchnosti. Upozorňuje též na časovou souvztažnost pronásledování a protireformace, avšak záhy dodává, že tuto tezi nelze na základě dochovaných pramenů relevantně doložit.

Ve své snaze postihnout situaci v okolních zemích věnuje jako jedna z mála zahraničních badatelů krátce pozornost i prostředí českému¹³⁸ a moravskému se zřetelem k procesům v Šumperku a Velkých Losinách.¹³⁹ Avšak v tomto případě je zcela patrné, že nenalzá dostatečný historiografický základ, o nějž se lze pro tento prostor opřít. Jak již bylo uvedeno, kriticky hodnotí práci Bedřicha Šindeláře, jehož marxistická orientace závěry *Honu*

¹³⁵ Počet obětí na území dnešního Slovenska ponechávám prozatím stranou, neboť má znalost tamní situace není dostatečná. Bližší informace k pronásledování v oblasti Horních Uher pak kupříkladu Richard Horna.

¹³⁶ Durkheim vnímal čarodějnictví jako prostředek sebepoznání společnosti, která díky deviaci jasněji vnímá normu. Sigmund Freud viděl v čarodějnicích objekty strachu či agrese a konečně Malinowski vycházel z přesvědčení, že pronásledování je symptomem společenské krize. Srovnej BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 9 – 10

¹³⁷ LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*, Köln, 1995.

¹³⁸ Především skrze pokus o rozšíření procesů z oblasti nízké, z let 1651 – 1652, do Prahy a Hradce Králové. Tamtéž, s. 155 – 158. Dodám, že zde využívá především materiály uložené v Národním archivu v Praze, kontrétně poté fond *Stará manipulace*.

¹³⁹ Tamtéž, zejména s. 341 – 343.

na čarodějnice znehodnocuje. Absenci solidního výzkumu české a polské strany připomíná na několika místech již v úvodních částech práce.¹⁴⁰ Za nejdůležitější pro bádání české však považují výrok Karen Lambrecht, dotýkající se zjistitelnosti vlivu slezského prostředí na severomoravské procesy s čarodějnicemi ve Velkých Losinách a Šumperku, ačkoli Lambrecht jmenovitě uvádí pouze Velké Losiny.¹⁴¹

Další význačnou postavou zahraniční historiografie je bezpochyby Eva Labouvie. Zde se zastavím především u její práce *Zauberei und Hexenwerk*,¹⁴² geograficky pokrývající oblasti Sárska, Lotrinska, trevírského kurfiřtství a Pfalz-Zweibrücken. Vedle snahy po rozlišení *Zauberin* a *Hexe* vyvrací práce autorky i některé badatelské stereotypy. Pro uvedené oblasti hovoří spíše o vůli k pronásledování *zdola*, neméně zajímavým stává se též rozbor absence vnímání magie jakožto diabolického prvku mezi obyvatelstvem. Eva Labouvie snaží se ve svém díle poukázat především na důležitost poznání každodennosti. Vychází je pro autorku právě sociálně-antropologická analýza každodennosti umožňující mezi jiným taktéž rozeznání elementů venkovské víry v čarodějnice a kouzelnice. Zároveň upozorňuje, ve shodě s majoritou badatelů, na význam regionálních studií.¹⁴³

Taktéž Herbert Pohl ve své knize *Zauberglaube und Hexenangst im Kurfürstentum Mainz*¹⁴⁴ hodnotí kladně přínos regionálně zaměřených prací a studií, neboť si u tak rozmanitého fenoménu, jakým jsou čarodějnické a kouzelnické procesy, mohou dovolit přesnější závěry. Váhu přisuzuje sledování emociálního klimatu ve společnosti, stejně tak aspektům z dějin mentalit. Rozsáhlý empirický výzkum je však podle jeho názoru třeba opustit.¹⁴⁵ Zároveň připouští možnost procesů jakožto pojistného ventilu v době krize hospodářství.

Nelze v rámci historiografického přehledu nezmínit též australskou badatelku Lyndal Roper, autorku knihy *Hexenwahn*,¹⁴⁶ která velmi silně zdůrazňuje nutnost využití psychoanalytických teorií. Sama si je však vědoma jejich možného omezeného dosahu, neboť skrze psychoanalýzu nelze vysvětlit všechny prvky dotýkající se deliktů čarodějnictví a

¹⁴⁰ LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 13 a 30.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 17.

¹⁴² LABOUVIE, Eva. *Zauberei und Hexenwerk – Ländliche Hexenglaube in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1993.

¹⁴³ K tomu autorka blíže viz LABOUVIE, Eva. *Hexenfroschung als Regionalgeschichte*, s. 45 – 60.

¹⁴⁴ POHL, Herbert. *Zauberglaube und Hexenangst im Kurfürstentum Mainz*, Ein Beitrag zur Hexenfrage im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert, Hexenforschung, Bd. 3, Stuttgart, 1998.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 206.

¹⁴⁶ ROPER, Lyndal. *Hexenwahn. Geschichte einer Verfolgung*, München, 2007. Připomínám zde též autorčinu monografii *Oidipus a ďábel. Týž. Oidipus and the devil – witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*, London, 1995.

kouzelnictví. Zároveň se domnívá, podle mého názoru velmi správně, že žádný stereotyp čarodějnice není dostatečně vhodný, čili nelze ho vztáhnout na všechny případy.¹⁴⁷ Ovšem připouští majoritní podíl žen nad čtyřicet let mezi oběťmi procesů. Právě tyto procesy jsou pak pro Lyndal Roper vyústěním misogynických nálad směřujících proti starým ženám.

Otázku dotýkající se badatelského přeceňování tortury rozvíjí Marianne Sauter v monografii *Hexenprozess und Folter*.¹⁴⁸ Ve své snaze objasnit, zda je čarodějnictví z hlediska užívání tortury skutečně zločinem výjimečným, tedy zda se jedná o *crimen exceptum*, užívá vedle metod historické kriminologie taktéž statistiku. Marianne Sauter na základě svého výzkumu založeného na dobrozdáních univerzity neguje tendence některých badatelů spatřovat v čarodějnictví výjimečný super zločin.

V neposlední řadě připomínám přehledovou práci badatelů Waltera Rummela a Rity Voltmer, *Hexen und Hexenverfolgung in der Frühen Neuzeit*.¹⁴⁹ Již sám název knihy napovídá o značném záběru co do geografického i časového rozsahu. Nelze se tedy v takovém případě nevyhnout některým nepřesným generalizacím. Nedostatkem práce je omezené vnímání motivů pronásledování ve smyslu sousedských konfliktů, kariérních snah či prosazení se vládnoucí moci. Problematika procesů je v této souvislosti mnohem obsáhlejší. Ve své podstatě jedná se však jednoznačně o knihu vhodnou k prostudování mezi prvními, podobně jako výše uvedená práce Wolfganga Behringera, *Hexen*, či monografie Briana Levacka *The witch-hunt in early modern Europe*. Přehledně je zde popsán vznik a vývoj konstruktů čarodějnické sekty, mechanismy i vnitřní obsah deliktu, včetně nastínění dosavadního stavu bádání.

Jak bylo již uvedeno na počátku této podkapitoly, jedná se především o autory z německy a anglicky mluvících zemí, nikoli však o jejich vyčerpávající výčet. O takový mi v této práci ani nešlo. Snažila jsem se především poukázat na českému a moravskému prostoru teritoriálně bližší prostředí jazykově německé s možným přesahem na území Čech a Moravy. Již tedy spíše doplním jména některých dalších autorů, jejichž prací a studií bude v následujících kapitolách využito. Jedná se především o texty z pera vedoucí historičky vídeňského badatelského okruhu, o práce Heide Dienst, dále pak studie Johannese Dillingera, Ingrid Ahrendt-Schulte či Rainera Walze.¹⁵⁰

¹⁴⁷ „Es fällt schwer, unter denen, die verurteilt wurden, allgemeine Muster zu erkennen, kein Schema erfasst alle Fälle.“ ROPER, Lyndal. *Hexenwahn*, s. 20.

¹⁴⁸ SAUTER, Marianne. *Hexenprozess und Folter*, Die strafrechtliche Spruchpraxis der Juristenfakultät Tübingen im 17. und beginnenden 18. Jahrhundert, Hexeforschung, Bd. 13, Bielefeld, 2010.

¹⁴⁹ RUMMEL, Walter. VOLTMER, Rita. *Hexenverfolgung in der Frühen Neuzeit*, Darmstadt, 2008.

¹⁵⁰ Upozorňuji krátce na některé konkrétní studie uvedených autorů, využité níže v textu. DIENST, Heide. *Hexenprozesse in österreichischen Ländern – eine Einführung*, in: *Hexenforschung aus österreichischen*

Věřím, že na základě výše uvedených monografií i studií je v zásadě možné převzetí metodologických i terminologických standardů zahraniční historiografie tak, aby bylo do budoucna české bádání schopno komunikovat s cizojazyčným prostředím na shodné pojmové úrovni. V části následující pokusím se stanovit české ekvivalenty především k terminologii německé, včetně postžení základních teorií dotýkajících se problematiky pronásledování čarodějnic a kouzelnic.

Ländern, Heide Dienst (ed.), Wien, 2009, s. 7 – 15. DILLINGER, Johannes. *Hexerei und entstehende Staatlichkeit, Ein Überblick und Anregungen*, in: Hexenprozess und Staatsbildung, Johannes Dillinger, Jürgen Michael Schmidt, Dieter R. Bauer (edd.), Hexenforschung, Bd. 12, Bielefeld, 2008, s. 1 – 14. AHRENDT-SCHULTE, Ingrid. *Hexenprozesse als Spiegel von Alltagskonflikten*, in: Hexenverfolgung – Beiträge zur Forschung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer (edd.), Würzburg, 1995, s. 347 – 358. WALZ, Rainer. *Die Relevanz der Ethnologie für die Erforschung der europäischen Hexenverfolgungen*, in: Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung, Ingrid Ahrendt-Schulte, Dieter R. Bauer, Sönke Lorenz, Jürgen Michael Schmidt (edd.), Hexenforschung Band 7, Bielefeld, 2002, s. 57 – 80. K posledně jmenovanému uvádím též jeho monografii: TÝŽ. *Hexenglaube und magische kommunikation im Dorf der frühen Neuzeit*, Die Verfolgungen in der Grafschaft Lippe, Forschungen zur Regionalgeschichte, Bd. 9, Paderborn, 1993.

5 Terminologie a vybrané teoretické koncepce procesů s čarodějnicemi

Aby bylo možné téma procesů s čarodějnicemi a kouzelnicemi relevantně metodicky uchopit, je nezbytně nutné na tomto místě nejen přiblížit terminologii zahraničních badatelů, ale stanovit taktéž české ekvivalenty užívaných pojmů, neboť v českém prostředí nebyla prozatím této otázce věnována prakticky žádná pozornost. Jedná se nepochybně o závažný nedostatek, uvážíme-li, že terminologické utřídění usnadní orientaci v předkládané problematice, učiní výklad pregnantnějším a jasnějším. V neposlední řadě umožní odpovídající, k zahraničnímu bádání analogické pojmy odstranit nepřesnosti v případě komparace průběhu procesů v českých zemích a teritorii za hranicemi domácího království.¹⁵¹

Německý termín *Hexenforschung (Witchcraft Research)*¹⁵² zastřešuje veškeré bádání orientované na problematiku čarodějnictví. Dále se jedná o pojem *Hexerei*, který odpovídá českému termínu *čarodějnictví*. Avšak vedle *Hexerei* nacházíme taktéž označení *Zauberei*, jehož českým ekvivalentem je výraz *kouzelnictví*. V této souvislosti rozlišují autoři *Zaubereiprozess* a *Hexenprozess*, tedy *proces s kouzelníci* a *proces s čarodějnicí*. Je nutné si uvědomit, že tyto termíny již v sobě latentně nesou určitý význam, čili jsou obohaceny vnitřní významovou strukturou samy o sobě. Podobně bychom mohli hovořit o diskutovaném termínu *konfesionalizace*. Odhlédneme-li nyní od sporů kolem tohoto termínu v současné době, musíme připustit, že se jedná o pomůcku historika, o pojem, který historikovi usnadňuje práci. Nese v sobě konkrétní obsah a jeho užití samo o sobě vypovídá o vývoji určitého historického jevu.

Hovoří-li se o *čarodějnickém procesu*, předpokládá historiografie doznání alespoň k jednomu z pěti prvků *kumulatives Hexereidelikt (Cumulative concept of witchcraft)*, kumulativnímu zločinu čarodějnictví, plně ustavenému ke konci 15. století.¹⁵³ Tento překlad je sice odpovídající, avšak z jazykového hlediska poněkud kostrbatý. Pokud budu nadále hovořit o *kumulatives Hexereidelikt*, využiji termínu *sdužený zločin čarodějnictví*. Sdužený zločin čarodějnictví poskytuje záštitu pěti hlavním prvkům: *Teufelspakt*, tedy pakt s ďáblem, ke kterému můžeme zároveň doplnit odpadlictví od církve, *Teufelsbuhlschaft*, obcování

¹⁵¹ V následujícím výkladu vycházím především z terminologie jazykově německé, analogické, jazykově anglické pojmy, pokud jsem s nimi obeznámena, uvádím následně v závorkách.

¹⁵² Termín viz MIDELFORT, Eric. *The Renaissance of Witchcraft Research*, in: *Journal of the History of Behavioural Sciences* 13, 1977, s. 294 – 297.

¹⁵³ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 44. O polovině 15. století hovoří ve smyslu základního ustanovení Brian Levack. LEVACK, Brian. *The witch-hunt*, s. 46.

s d'áblem,¹⁵⁴ *Hexensabbat*, noční sabat čarodějnic, *Hexenflug*, let povětřím, a konečně pátý element *Schadenzauber*, užití škodlivé magie s negativním dopadem na hospodářství včetně domácího zvířectva, dále poté na konkrétní osoby či celé společenství.¹⁵⁵ Nutno podotknout, že takto nastíněnou charakteristiku termínu je možno v českém, respektive přesněji moravském prostředí, pokud je mi v současnosti známo,¹⁵⁶ vztáhnout prakticky výhradně na severomoravské události z Velkých Losin a Šumperku, odehrávající se ve druhé polovině 17. století.

Uvádíme-li tedy historický jev *Hexenprozesse in den böhmischen Ländern* v plurálu, prakticky zkreslujeme realitu i specifika českého a moravského prostředí. Podle mého názoru je zde nutné užívat nikoli plurálu, nýbrž singulární formy. Správně tedy *Hexenprozess in den*

¹⁵⁴ Překlad tohoto termínu je poněkud obtížný. *Buhlschaft* lze přeložit obecně jako milostný vztah v negativním slova smyslu, například ve smyslu zakázané lásky. Nejvhodnější se mi proto jeví užití pojmu *obcování s d'áblem*, neboť tento je již v českém prostředí zaveden a užíván, avšak prozatím nebyl prezentován analogicky k termínu *Teufelsbuhlschaft*.

¹⁵⁵ „... kumulative Tatbestandsauffassung des Hexereidelikts, bestehend aus den fünf Hauptelementen Teufelspakt (und damit verbunden Apostasie), Teufelsbuhlschaft, Hexensabbat, Hexenflug und Schadenzauber, ...“ SAUTER, Marianne. *Hexenprozess und Folter*, Die strafrechtliche Spruchpraxis der Juristenfakultät Tübingen im 17. und beginnenden 18. Jahrhundert, in: *Hexenforschung* 13, Bielefeld, 2010, s. 64. O této problematice analogicky též viz RUMMEL, Walter. VOLTMER, Rita. *Hexen und Hexenverfolgung in der frühen Neuzeit*, Darmstadt, 2008, s. 5. A dále BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung in Bayern*, Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsräson in der Frühen Neuzeit, München, 1987, s. 15. Rainer Walz naopak ve svém příspěvku *Die Relevanz der Ethnologie für die Erforschung der europäischen Hexenverfolgungen* uvádí jakožto vnitřní náplň „Hexereibegriff“ pouze sabat, styk s d'áblem a pojidání malých dětí „Hexensabbat, Verkehr mit dem Teufel, Verzehr kleiner Kinder“. WALZ, Rainer. *Die Relevanz der Ethnologie für die Erforschung der europäischen Hexenverfolgungen*, in: *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, Ingrid Ahrendt-Schulte, Dieter R. Bauer, Sönke Lorenz, Jürgen Michael Schmidt (edd.), *Hexenforschung Band 7*, Bielefeld, 2002, s. 67. Hansjörg Rabanser hovoří o pěti prvcích sdruženého zločinu čarodějnictví, avšak vypočítává pouze čtyři, škodlivé kouzelnictví výslovně neuvádí. RABANSER, Hansjörg. *Hexen- und Zaubereiverfolgung in Tirol: Neue Forschungsergebnis*, in: *Hexenforschung aus österreichischen Ländern*, Heide Dienst (ed.), *Österreichische Hexenforschung*, Bd. 1, Wien, 2009, s. 90. Gerhard Schormann pak rozeznává pouze čtyři skladebné elementy tohoto přečinu. Neuvádí let vzduchem, ale pouze *Teufelspakt*, *Teufelsbuhlschaft*, *Teufelstanz* (tzn. sabat) a *Schadenzauber*. SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse*, s. 21, 23. Brian Levack podrobně rozebírá jednotlivé prvky *cumulative concept of witchcraft* s tím, že místo škodlivého čarodějnictví uvádí metamorfózy. LEVACK, Brian. *The witch-hunt*, s. 27 – 45. Gerhard Schormann označoval pojmem *Hexe* pouze takové osoby, které učinily doznání ke všem prvkům *kumulatives Hexereidelikt*. SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse in Deutschland*, Göttingen, 1996, s. 23.

¹⁵⁶ V tomto ohledu se potýkáme s torzovitým dochováním pramenů. Petr Kreuz v jednom ze svých příspěvků k tematice čarodějnictví hovoří vedle procesů v oblasti severní Moravy o dalších čtyřech velkých čarodějnických procesech na našem území. Jedná se o města Chomutov, Nymburk, Velká Bíteš a Žamberk. Viz KREUZ, Petr. *Der Einfluss*, s. 231 – 260. Nicméně k průběhu procesů v Chomutově jsou pouze chabé zprávy, v případě Žamberku se přímo uvádí nedochování se materiálů. Struktura procesů ve městě Nymburk, zmapovaná právě Kreuzem, poté neodpovídá struktuře nastíněné výše v pojmu *kumulatives Hexereidelikt* a smolná kniha velkobítešská uvádí užití magických praktik s částečnou návazností obviněných žen, avšak pakt s d'áblem či lety na sabat, vyjma konkrétního letu na hřeblich pro koření, a který se dále nerozvádí, zcela absentují. Edice smolné knihy viz *Smolná kniha velkobítešská 1556 - 1636*, k vydání připravili ŠTARHA, Ivan. VERBÍK, Antonín. Brno, 1973. Těmto procesům bude věnována náležitá pozornost v podkapitole 15.3 *Diabolické elementy na stránkách smolných knih* a dále v kapitole následující, *Čtyři velká pronásledování*.

böhmischen Ländern.¹⁵⁷ Tímto čarodějnickým procesem míním výše uvedené události druhé poloviny 17. století, odehrávající se na severomoravských panstvích žerotínských (Velké Losiny) a lichtenštejnských (Šumperk). Na tomto místě je také vhodné upozornit, že obě oblasti patřily do německého jazykového okruhu. Z toho učiníme předběžný a zároveň značně odvážný závěr, že jazykově české prostředí struktury obsažené v termínu *kumulatives Hexereidelikt* nevyužilo vůbec.¹⁵⁸

Vraťme se však k nedořešené problematice obsahové odlišnosti procesů s čarodějnicemi a kouzelnicemi. O procesech s čarodějnicemi již bylo řečeno, že musí obsahovat alespoň jeden z výše uvedených pěti prvků sdruženého zločinu čarodějnictví, spojený s asistencí d'ábla. Proces s kouzelnicí naopak postrádá onen d'ábelský obsah, jedná se veskrze o škodlivé čarodějnictví, *Schadenzauber*, avšak bez pomoci démonů.¹⁵⁹ Rozlišení, byť nikoli zcela pregnantní, přijímám i ve své práci.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Jsem si vědoma možných terminologických sporů, avšak čarodějnický proces v singulární formě zároveň neznamená proces vedený pouze proti jedné osobě. Rozumím pod tímto označením soudní řízení ohraničené v čase, které zahrnuje vzájemně provázaná obvinění více osob.

¹⁵⁸ Neznamená to ovšem, že s vnitřním obsahem deliktu čarodějnictví nebylo domácí prostředí obeznámeno. Jak o tom bude blíže pohovořeno níže v souvislosti s rozбором vybraných případů nacházejících se ve smolných knihách. Viz patnáctá kapitola této práce, *Konkrétní případy postihování kouzelnic a kouzelníků na českém a moravském území*, včetně příslušných podkapitol.

¹⁵⁹ Toto rozdělení jeví se poměrně problematické a někteří autoři sami upozorňují, že v tomto odlišení panuje neustále chaos. Viz LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 66. Uvedená autorka snaží se o vlastní rozlišení mezi kouzelnicí a čarodějnici s tím, že právě kouzelnice sice může škodit, avšak užívá pozemské magické prostředky. Čarodějnice naopak čerpá sílu od d'ábla a jako taková je tedy tato síla nadpozemská. Viz tamtéž, s. 66. Na problematický výklad pojmů upozorňuje taktéž Dieter Harmening, který v příspěvku vymezuje čarodějnice, *Hexen*, jakožto osoby odpadnuvší od křesťanské víry, provozující škodlivé čarodějnictví a uctívání d'ábla. HAMERNING, Dieter. *Dämonologie und Antropologie der christlichen Hexe*, in: *Hexenverfolgung - Beiträge zur Forchung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, Sönke Lorenz, Dieter R Bauer (edd.), Würzburg, 1995, s. 45. Hansjörg Rabanser hovoří o čarodějnictví v případě, že se dotýká některého z pěti prvků sdruženého zločinu čarodějnictví a figuruje v něm d'ábel. Kouzelnicím pak připisuje škodlivé čarodějnictví či věšteství, avšak v této souvislosti uvádí i zaklínání d'ábla, *Teufelsbechwörung*. RABANSER, Hansjörg. *Hexenverfolgung*, s. 90. Je zde patrné, že rozdíl mezi kouzelnictvím a čarodějnictvím je více tušený, než reálně přesněji definovaný. K tomu také nutno upozornit na skutečnost, kdy v dobových pramenech nalezneme označení *Hexe* pro osobu, kterou v souvislosti výše uvedenými odlišnosti vnímáme jako *Zauberin* a naopak.

¹⁶⁰ Právě uvedených rozdílů si je jistě velmi dobře vědom Petr Kreuz, neboť je se zahraničním bádáním dostatečně obeznámen. Avšak tento rozdíl prozatím ve svých pracích příliš nerefletoval a s pojmy čarodějnický a kouzelnický proces nakládal poměrně volně. Změnu v jím užívané terminologii, co do jazykově českých prací, lze pozorovat ve studii z roku 2010, kdy v souvislosti s Nymburkem hovoří již o procesech kouzelnických, aniž však obsah pojmu blíže vymezuje. V předešlých pracích věnovaných tomuto konkrétnímu městu užívá ovšem termínu procesy čarodějnické. Srovnej KREUZ, Petr. *Čarodějnické procesy na Nymbursku na počátku 17. století*, in: *Právněhistorické studie*, 34, 1997, s. 127 – 161. A KREUZ, Petr. *Poznámky k problematice pramenné základny ke studiu dějin kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích v pozdním středověku a raném novověku*, in: *Folia Historica Bohemica* 25, č. 1, Praha, 2010, 93 – 113, konkrétně pak s. 111.

Neméně stojí za zmínku také dosavadní koncepce bádání v oblasti čarodějnictví a kouzelnictví. S měnícími se prioritami s ohledem na výzkum problematiky honů na čarodějnice, mění se i teorie, které mají tento historický fenomén analyzovat, uchopit a interpretovat. Neživotnými se postupem času ukázaly teorie systematické likvidace moudrých žen (*Weisen Frauen*) prostřednictvím církve a taktéž teorie obětních beránek (*Sündenbocktheorien*). Následovaly a nahrazovaly je však další. Teorie sociálního konfliktu (*Sociale Konflikttheorien*) interpretuje pronásledování čarodějnic jako důsledek narušení sociálního smíru a taktéž jakožto reakci na rozpad či ztrátu tradičních hodnot. Další koncepcí je vyřazení (*Ausrottungstheorien*), jež vynímá boj proti čarodějnictví ve smyslu prostředku k eliminaci a následnému odstranění protivníků. Hovoří se taktéž o teorii sociálně-disciplinační (*Socialdisciplinierungstheorien*) a teorii krize (*Krisentheorien*). Kriminalizaci a vyhlazení čarodějnic i lidové kultury vidí v souvislosti s politickými a náboženskými krizovými situacemi a silícím uvědoměním si právě této krize na počátku 16., a především v 17. století. Jmenujme v tomto kontextu ještě ve stručnosti teorii strachu (*Angsttheorien*), kde je boj vrchnosti proti čarodějnictví prezentován jako výsledek kolektivního i individuálního strachu v období sociálních, kulturních a ekonomických změn.¹⁶¹ Teorii strachu rozpracoval kupříkladu Jean Delumeau ve svém díle *Strach na západě*.¹⁶² Největší úzkost zasáhla podle tohoto autora společnost mezi lety 1348 – 1660. Tísňivý pocit vyvěral z představ o brzkém konci světa, rozpadu jednoty církve skrze schizma, nebezpečí morových ran a epidemií obecně či z pocitu ohrožení ze strany Turků. Konkrétně ke zde studovanému tématu dodává: „... v procesech s čarodějnicemi najdeme objasnění kolektivní úzkosti z civilizace, která cítila svou zranitelnost, ...“¹⁶³ K teorii strachu přispěl taktéž Peter Dinzelbacher ve své práci *Angst im Mittelalter*,¹⁶⁴ kde rozpracovává mezi jiným změnu mentality, kdy vítězného Boha střídá děsivá a všudypřítomná moc ďáblova.

Nejedná se však o nijak zvláště vyčerpávající výčet teorií. Připomeňme proto ještě alespoň tři z nich. Ponejprve připomínám teorii vzniku, tvorby, státu (*Staatsbildungstheorie*) vycházející z předpokladu, že raně moderní státnost podpořila pronásledování čarodějnic.¹⁶⁵

¹⁶¹ Přehled teorií převzat z LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 10 – 11.

¹⁶² DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14. – 18. století – obležená obec*, díl I., Praha, 1997. DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14. – 18. století – obležená obec*, díl II., Praha, 1999.

¹⁶³ DELUMEAU, Jean. *Strach*, díl I., s. 32 – 33.

¹⁶⁴ DINZELBACHER, Peter. *Angst im Mittelalter – Teufels-, Todes- und Gottese Erfahrung: Mentalitätsgeschichte und Ikonographie*, Schöningh, Paderborn, 1996.

¹⁶⁵ Podrobněji k této problematice viz sborník *Hexenprozess und Staatsbildung*, Johannes Dillinger, Jürgen Michael Schmidt, Dieter R. Bauer (edd.), *Hexenforschung*, Bd. 12, Bielefeld, 2008. Dále taktéž LEVACK, Brian, P. *State-building and witch hunting in early modern Europe*, in: *Witchcraft in early modern Europe*, Jonathan Barry, Marianne Hester, Gareth Roberts (edd.), Cambridge, 1998, s. 96 – 115.

Perzekuce takových osob byla tedy umožněna v důsledku soudní a byrokratické centralizace, dále k ní docházelo kupříkladu v souvislosti s inovacemi v systému represí, hovoříme zde především o užití tortury. To vše je doprovázeno snahou státu o reformu společnosti ve smyslu úsilí o vytvoření společnosti dobra.¹⁶⁶

Teze vystavěná na souvislosti reformace, respektive protireformace, a čarodějnických procesů není již v současné historiografii považována za tezi platnou.¹⁶⁷ V české historiografii však přežívá, stejně tak jako mnohé další konstrukce,¹⁶⁸ především skrze práci Bedřicha Šindeláře, *Hon na čarodějnice*. Nelze tedy absolutizovat platnost této teze, aniž bude dostatečně podložena, nicméně nelze ji ani cele opomínat. Na časovou souvztažnost procesů a protireformace upozorňuje kupříkladu Karen Lambrecht pro území s Moravou sousedícího Slezska, ačkoli dodává, že přímou souvislost není zcela možné, na základě dochovaných materiálů, věrohodným způsobem doložit.¹⁶⁹ Poněkud skeptičtější postojem k této interpretační strategii vyznačuje se Brian Levack. Uvedený autor sice hovoří o možnosti vlivu reformace a protireformace jakožto prvků vedoucím k zintenzivnění procesů, avšak zároveň uvádí: „*Role (konfliktu katolíků a protestantů – Z. K.) byla, nicméně, mnohem více nepřímá, než někteří učenci tvrdí.*“¹⁷⁰ Vztah mezi náboženskou nejednotou a intenzivním pronásledováním hodnotí jako velmi obecný s dodatkem: „*Je možné, že náboženské pnutí má co dočinění s pronásledováním čarodějnic velmi malé nebo žádné.*“¹⁷¹

Ačkoli nový nástup a rozšíření procesů s čarodějnicemi po roce 1560 byl původně dáván v souvislost s protireformací, skutečností zůstává, že perzekuce osob obviněných ze styku s ďáblem k tomu vedle katolické strany podporovali taktéž protestanti. Martin Luther i Jan Kalvín patřili k poměrně horlivým propagátorům pronásledování čarodějníků a čarodějnic. Nicméně z protestantského tábora nacházíme taktéž označování procesů za

¹⁶⁶ LEVACK, Brian, P. *State-building*, s. 96 – 98.

¹⁶⁷ Herbert Pohl hovoří v této souvislosti o praktickém nevyužívání uvedené interpretace seriozními vědci. POHL, Herbert. *Zauberglaube und Hexenangst im Kurfürstentum Mainz*, Ein Beitrag zur Hexenfrage im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert, Hexenforschung, Bd. 3, Stuttgart, 1998, s. 14. Upozorňuji však, že i přes takto vyjádřené stanovisko Herbert Pohl v uvedené práci s touto tezí částečně dále pracuje.

¹⁶⁸ Kupříkladu dotýkající se jednostranného výkladu procesů jakožto inscenací za účelem obohacení se či koncepce pronásledování iniciovaného pouze *shora*, od mocenských elit. I v této souvislosti přináší Bedřich Šindelář namnoze již překonané teze, zejména zmiňují jeho přesvědčení, stále se opakující, dotýkající se rozpoutání pronásledování vrchností či církví za účelem udržení se u moci.

¹⁶⁹ Stejně tak ve většině případů nelze doložit konfesijní příslušnost obětí. LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 17, 297, 304, 412.

¹⁷⁰ „*The role was, however, much more indirect than some scholars have argued.*“ LEVACK, Brian P. *The witch-hunt*, s. 105.

¹⁷¹ „*It is possible that religious tensions had very little or nothing to do with the prosecution of witches.*“ Tamtéž, s. 107.

papstische Besonderheit, tedy patrnou snahu přisoudit tento fenomén straně protivníka.¹⁷² Z torzovitě dochovaných pramenů k tomu nelze z větší části věrohodně doložit, zda majoritu popravených z iniciativy katolíků tvoří protestanti a naopak. Na základě výše uvedených skutečností můžeme hovořit v souvislosti s tezí o procesech jako nástroji protireformace jen ve velmi omezené míře, a to pouze v závislosti na konkrétním teritoriu. Osobně souhlasím s Ericem Midelfortem, který v souvislosti s otázkou upalování protestantů katolíky jakožto čarodějnů odpovídá u většiny případů způsobem záporným.¹⁷³ Důležité je vyzdvihnout spojení *u většiny případů*, neboť ačkoli s touto tezí již moderní badatelé příliš nepracují, po mém soudu ji pro některá území, kupříkladu slezská, nelze vyloučit zcela.

Výše jsem též hovořila o přínosu práce Alana Macfarlanea, avšak v kontextu rozebíraných teorií je jistě potřebí doplnit jeho tezi dotýkající se napětí ve společnosti. Nárůst procesů s čarodějnicemi podle britského autora způsobil sociálně bolestný přechod od feudalismu ke kapitalismu. V současnosti se nicméně hovoří spíše o vyvrácení této teorie, neboť pronásledování osob považovaných za spojence či služebníky ďábla lze vztahovat ke krizovým jevům obecně.

Dovolím si na tomto místě ještě krátké zastavení u problematiky rozlišování procesů a pronásledování, kde kritéria sestávají z počtu obětí, geografického prostoru a délky trvání. Jednotliví autoři k této otázce přistupují způsobem odlišným. Konkrétně Wolfgang Behringer rozlišuje co do pronásledování a procesu. Pod označením *proces* rozumí vedení soudního řízení s maximálně třemi osobami, *pronásledování* pak dále rozděluje na malé a velké. Kritériem druhého z nich je počet obětí přesahující počet devatenácti, a to na jednom místě.¹⁷⁴ Velké pronásledování definuje ve své práci též Eric Midelfort. *Large witch-hunts* připraví podle tohoto autora o život, v horizontu trvání jednoho roku, dvacet a více osob.¹⁷⁵ V protikladu k velkému pronásledování ustanovuje William Monter *small panic trials* s více než jednou, ale zároveň méně dvaceti obětí.¹⁷⁶ Ve své práci přebírám po mém soudu nejvhodnější rozlišení předložené Wolfgangem Behringerem.

¹⁷² Již roku 1592 je takto označuje hessenský vydavatel Nigrinus. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 78.

¹⁷³ MIDELFORT, Eric H. C. *Alte Fragen*, s. 21.

¹⁷⁴ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 18.

¹⁷⁵ MIDELFORT, Eric. *Witch-Hunt*, s. 9.

¹⁷⁶ Tento údaj přebírám též od Wolfganga Behringera. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 18. Zároveň však tentýž autor uvádí později pro *small panic trials* počet obětí mezi 4 – 20. TÝŽ. *Hexen*, s. 34.

6 Evropské zákonodárství – antika a středověk

Zákony a nařízení postihující škodlivou magii lze nalézt již v období antiky. Torzovité dochování citátů ze *Zákonů dvanácti desek*, zničených roku 387 př. Kr. neumožňuje přesněji definovat nařízení dotýkající se magických praktik. Můžeme snad hovořit, k tomu dosti obecně, pouze o trestech dotýkajících se způsobení hmotné újmy, kupříkladu tedy poničení úrody.

Přesnější nařízení jsou poté známa až z období císařství. Konkrétně v době vlády císaře Tiberia (14 – 17 po Kr.) trestala se magie smrtí, avšak pouze ve spojení s travičstvím. K tomu bylo v případě zločinu urážky majestátu povoleno užití tortury.¹⁷⁷ Upálení zaživa objevuje se, prozatím stále pouze za magii škodlivou, v období císaře Diokleciána (284 – 305). Záhy stanovuje Augustus západní části říše, Konstantius II. (305 – 306), trest smrti v souvislosti s hvězdopraectvím, věšectvím a konečně též bílou magii, doposud z hlediska trestnosti opomíjenou.¹⁷⁸

Dále nelze nezmínit patrně nejznámější svod práva z doby císaře Justiniána I., *Corpus Iuris Civilis*. Užití tortury schvaluje nejen v případě hereze či velezrady, ale taktéž v případě magie. Právě skrze znovuobjevení zákoníku v době vrcholného středověku, konkrétně se jedná o italské prostředí ve 12. století, dochází k recepci těchto ustanovení, a to ponejprve právem kanonickým.

Germánské zákonodárství stálo v počátcích na zvykovém právu, zakládajícím při především na soupeření před právem si rovných stran. V raných zákonících, kupříkladu krále Rothara, přičemž totéž lze vyslovit o právu alamanském či franském, nacházíme předpisy brojící proti víře v čarodějnice, hodnocené jakožto pohanské.¹⁷⁹ Naproti tomu z 5. století pocházející *Lex Visigothorum* i *Lex Baiuvariorum* ze století 8. postihují způsobení změn počasí. Ani zde tedy nelze vyslovit zcela jasný závěr, nicméně pochybnosti s ohledem na zločin čarodějnictví lze spatřovat ještě v 11. století, a to především v církevních kruzích. Období raného i vrcholného středověku doporučuje povětšinou vůči čarodějníkům mírný postup, ve smyslu vyvedení z omylu s následným udělením pokání.¹⁸⁰ V této souvislosti je velice často uváděn případ z roku 1090, kdy došlo ve Freisingu, aniž se přiznaly, k upálení tří

¹⁷⁷ Taktéž čarodějnictví bude teology označeno za *crimen laese majestatis*, případně též za zločin urážky božeho majestátu, tedy *crimen laese majestatis divinae*. Dodávám, že hereze je postavena na roveň zločinu urážky majestátu bulou papež Inocence III., *Vergentis in senium*, z roku 1199.

¹⁷⁸ FRANCEK, Jindřich. *Čarodějnické příběhy*, s. 6 – 8.

¹⁷⁹ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 21.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 25. Jistou výjimkou je pak kupříkladu Angobard z Lyonu, který již na počátku 9. století nabádá k postihování pachatelů nadpřirozených katastrof. Tamtéž, s. 33.

žen za užívání magie, a to na základě prosté vůle obyvatelstva. Mniši z blízkého kláštera Weihenstephan však považují popravené ženy za mučednice a postarají se o řádný pohřeb ostatků, přímo v klášterním areálu.¹⁸¹

Zřejmě poprvé nacházíme zmínku o spojení d'ábla a deliktu čarodějnictví ve *Švábském zrcadle* z roku 1275.¹⁸² Shodně se *Saským zrcadlem* stanovuje trest upálení pro ty, kdo se zaobírají škodlivou magií.¹⁸³ Pozdější *Constitutio Criminalis Carolina*,¹⁸⁴ hrdelní řád císaře Karla V. z roku 1532, hovoří v odstavci sto devět primárně o trestech za škodlivé čarodějnictví. Platnost *Caroliny* byla ovšem s ohledem na salvátorskou klauzuli pouze subsidiární, a dodávám, že jako taková byla užívána i v prostředí českých zemí.

Na tomto místě stručný nástin postupu evropských zákonodárných norem opustíme, neboť následující kapitoly se opět vrátí ke středověku, k vývoji v oblasti církevní a tím i následně k vývoji konstruktů čarodějnictví jakožto neblaze působící d'ábelské sekty. O nově se objevujících státních ustanoveních z doby raného novověku bude učiněn podrobnější přehled na příslušném místě.

6. 1 Papežské buly, inkvizice a *Malleus Maleficarum*

Papež Inocenc III. (1198 – 1216) rozhodl roku 1199 o postupu proti klerikům, kteří svěřený úřad spravují nehodně, a ani jejich životní styl nejeví se zvláště příkladným, tzv. *inquisitio famaе*.¹⁸⁵ Inkviziční řízení bylo tedy původně zaměřeno do vlastních řad církve. Pragmatickým kladem *inquisitio famaе* stala se možnost zahájení procesu bez soukromého žalobce, který se k tomu dříve vystavoval nebezpečí vlastního potrestání v případě, kdy nebude vznesené obvinění schopen prokázat. Nyní se ovšem denunciací ujímá sama *famaе*, pověst, zastupovaná osobou soudce.¹⁸⁶ Tento systém se záhy prokáže nesmírně efektivním, dochází proto k transferu z půdy sakrální na půdu světskou, přičemž je forma inkvizičního řízení využita silně proti heretickým hnutím období 12. a 13. století.¹⁸⁷

¹⁸¹ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 32 – 33. A podrobněji TÝŽ. *Socialgeschichte und Hexenverfolgung, Überlegungen auf der Grundlage einer quantifizierenden Regionalstudie*, in: *Hexenverfolgung – Beiträge zur Forschung – unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen*, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer (edd.), Würzburg, 1995, s. 335.

¹⁸² SAUTER, Marianne. *Hexenprozess*, s. 68.

¹⁸³ RUMMEL, Walter. VOLTMER, Rita. *Hexen*, s. 35.

¹⁸⁴ Vychází z bamberského hrdelního řádu z roku 1507.

¹⁸⁵ SAUTER, Marianne. *Hexenprozess*, s. 21 – 22.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 22.

¹⁸⁷ Kupříkladu proti katarům, též albigenským, proti nimž vyhlásil dokonce papež Inocenc III. křížovou výpravu.

Papež Inocenc IV. (1243 – 1254) poté roku 1252 povoluje bulou *Ad extirpanda* užití tortury v inkvizičním procesu.¹⁸⁸ Tato skutečnost získává na významu, uvážíme-li, že zločin kacířství a později též čarodějnictví lze pouze velmi obtížně, především v případech, kdy nebyla způsobena škoda, prokázat fyzicky. Hlavním důkazem, a často prakticky jediným, bylo přiznání obviněného. Těžko však u duševně způsobilé osoby předpokládat plné a dobrovolné přiznání k ďáblem inspirované herezi či letům povětrím. Kacířství a částečně též čarodějnictví patří do skupiny zločinů označovaných *crimina facti transeuntis non permanentis*,¹⁸⁹ tedy přečinů nezanechávajících materiální *corpus delicti*. Z tohoto důvodu velká část badatelů považuje užití tortury za stěžejní prvek všech následných procesů s čarodějnicemi. Soldan a Heppe hovoří přímo o *vlastní duši celého procesního řízení*.¹⁹⁰ S touto tezí polemizuje Marianne Sauter, správně poukazující na užití tortury u většiny těžkých zločinů, kupříkladu v případě vraždy.¹⁹¹ Útrpný výslech, jakožto aspekt čarodějnických a kouzelnických procesů, není tedy záležitostí výjimečnou, avšak přesto se domnívám vzhledem k samé podstatě zločinu, záležitostí zcela pragmatickou, až nezbytně nutnou.

Nejčastěji citovanou stává se ovšem v souvislosti se studovanou problematikou bula papeže Inocence VIII. (1484 – 1492), *Summis desiderantes affectibus*, vydaná již v prvním roce pontifikátu tohoto papeže, tedy roku 1484.¹⁹² Text hovoří o nebezpečí vzešlém spáse duší, lidem, plodům země i zvířectvu skrze ty, kdo vyzývají démony. A ačkoli tato papežská bula došla otištění v knize *Malleus Maleficarum*, necítila primárně na pohlaví ženské. Ti, kdož odpadli od katolické víry, jsou totiž obojího pohlaví.¹⁹³ Za podstatnou považují též pasáž dotýkající se svěření moci inkvizitorům, neboť tato není jim propůjčena nově, naopak je udělována znovu, opětovně.¹⁹⁴ Inkvizitoři, konkrétně v textu buly jmenovaní Henricus Institoris a Jacobus Sprenger, tedy svěřenou mocí již dlouho disponují, jedná se proto o časem prověřené ustanovení, které je však nyní zapotřebí připomenout německým oblastem, kde se kacířské nepravosti dějí zejména.

¹⁸⁸ Nejedná se však o jediný prvek. Dále je deklarována ochrana osob, které přednesli soudci udání a tyto, v případě odsouzení denunciováného, mají nárok na podíl z konfiskovaného majetku. Obviněným má být mimo jiné odepřen právní pomocník. Podrobněji o ustanoveních buly *Ad extirpanda* viz SAUTER, Marianne. *Hexenprozess*, s. 67 – 68.

¹⁸⁹ Protikladem k nim jsou poté zločiny *crimina facti permanentis*, kde je možno předložit důkazy povahy fyzické. Blíže k rozeznávání těchto skupin deliktů viz tamtéž, s. 45.

¹⁹⁰ „Die eigentliche Seele des Ganze Prozessverfahrens.“ Převzato z: Tamtéž, s. 15.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 71 – 72.

¹⁹² Latinské znění buly uvádí Joseph Hansen. HANSEN, Joseph. *Quellen*, s. 25 – 27. Český překlad poté viz ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 32 – 34.

¹⁹³ „... utrisque sexus personae“. HANSEN, Joseph. *Quellen*, s. 25.

¹⁹⁴ „... ac etiam de novo concedimus.“ Tamtéž, s. 25.

V souvislosti s právě jmenovanými inkvizitory, respektive přesněji v souvislosti s Institorisem, nelze podrobněji nezmínit knihu *Malleus Maleficarum*, Kladivo na čarodějnice. Jedná se o dílo v historiografické literatuře hojně připomínané, citované i všeobecně zatracované, vyšlé poprvé ve Špýru roku 1486.¹⁹⁵ Autorem díla je dominikánský mnich, působící též jako inkvizitor v diecézích brixenské či kostnické, Henricus Institoris, jehož lze nalézt i pod jménem Kramer. Chybně bývalo v minulosti přisuzováno autorství význačnému teologovi působícímu na univerzitě v Kolíně nad Rýnem, taktéž členu kazatelského řádu, Jacobu Sprengerovi.¹⁹⁶

Co do kariéry inkvizitora, nesetkala se Institorisova iniciativní činnost ve výše uvedených diecézích s obzvláštním úspěchem. Zejména působení v Innsbrucku, již po vydání čarodějnické buly Inocence VIII., narazilo na odpor nejen u měšťanstva a šlechty, ale neméně v řadách kléru samého. Brixenský biskup vyhověl vzneseným stížnostem, nařídil propuštění všech uvězněných žen a vyzval Institorise k opuštění území diecéze.¹⁹⁷ Následným působištěm stalo se pro Kramera Alsasko. Bez zajímavosti pro domácí bádání však jistě není příchod tohoto inkvizitora do českých zemí, kam je vyslán roku 1500 papežem Alexandrem VI.,¹⁹⁸ a kde ke sklonku života usiluje o potření valdenských a jednoty bratrské, snad skrývající se právě taktéž pod označením za valdenské.¹⁹⁹ Nicméně o výraznějších úspěších inkvizitorových v tomto ohledu hovořit nelze. Na území Moravy Institoris roku 1505 následně také umírá, konkrétní místo jeho skonu není bohužel přesně známo, hovoří se ponejvíce o Olomouci či Brně.

Sama kniha *Malleus Maleficarum* skládá se ze tří dílů a operuje již s ucelenou sektou čarodějnů, respektive čarodějnic, neboť primárně je orientována proti ženám, nepoměrně častěji se, v souladu s dobovým přesvědčením, spolčujícím s ďáblem. Zajímavé je v této

¹⁹⁵ Chybné místní i časové určení co do vydání prvního dílu Kladiva na čarodějnice nacházíme v knize Bedřicha Šindeláře, *Hon na čarodějnice*. K tomu podrobněji viz pozn. pod čarou č. 34.

¹⁹⁶ Podrobněji o životech obou dominikánů viz HANSEN, Joseph. *Quellen*, s. 380 – 404. Informace přináší taktéž Bedřich Šindelář, vycházející ovšem v této části ponejvíce právě z Josepha Hansena. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 35 – 36. Ve stručnosti o obou autorech též KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 14.

¹⁹⁷ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 41 – 42.

¹⁹⁸ Důvodem je ohrožení křesťanské víry v Čechách a na Moravě skrze kacířskou zvrácenost, *haereticae pravitatis*. Hovoří se zde taktéž o magických uměních, *magicas artes*. Nařízení papeže viz HANSEN, Joseph. *Quellen*, s. 30 – 31.

¹⁹⁹ Při výkonu tohoto poslání sepsal Institoris knihu *Aversus Waldensium seu pickardorum haeresim*, vydanou roku 1501. MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské církve staletími*, Praha, 1982, s. 213. Joseph Hansen poté uvádí k roku 1501 dílo s názvem *Opus perutile sermonum in defensionem sancte Romane ecclesie adversus Waldenses haereticos* a k roku 1502 v Olomouci vyšlý spis *Sanctae Romanae ecclesiae fidei defensionis Clypeus adversus Waldensium seu Pickarodrum haeresim*. HANSEN, Joseph. *Quellen*, s. 394. K osobě Institorisově a jeho působení v českých zemích též MOLNÁR, Amedeo. *Protivaldenská polemika na úsvitu 16. století*, in: *Historická Olomouc a její současné problémy III*, Olomouc, 1980, s. 153 – 174.

souvislosti však uchopení tematiky slabosti, vypočítavosti a nestálosti ženského pohlaví. Pasáže útočící na ženy byly Institorisem převzaty z traktátů, které jsou však v původním znění tematicke čarodějnictví značně vzdáleny.²⁰⁰ Z prvků sdruženého zločinu čarodějnictví je poté stranou ponecháno noční shromáždění, sabat.

Jak již bylo uvedeno, skládá se dílo ze tří částí. Sám Institoris považuje za nejtěžejnější část druhou, věnující se problematice posedávání osob ďábly, vyvoláváním bouří i působení inkubů a sukuby.²⁰¹ Nacházíme zde též ujištění dotýkající se imunity inkvizitorů vůči čarům.²⁰² Osobně však považuji za stěžejní a zároveň nejzajímavější třetí, procesní, část. Dovolím si z tohoto důvodu podrobnější rozbor, neboť po mém soudu velmi dobře rozkrývá motivy sugescie jednotlivých výslechových metod, včetně prvků uplatňujících se v rámci pronásledování v západní Evropě i nadále.²⁰³

Nejprve je zapotřebí uvést skutečnost, kdy Kladivo nehovoří ve všech případech pouze o čarodějnictví. Hovoří taktéž o kacířství ve smyslu ideologické odchylky od dogmatu. Autor upozorňuje, že čarodějnictví nemusí být nutně spojeno s kacířstvím, avšak nese v sobě hanobení víry, tudíž náleží do pravomoci jak světského, za způsobené hmotné škody, tak církevního soudu.²⁰⁴ Z kanonické strany poté dohlíží na proces biskup či inkvizitor. Podle textu Kladiva na čarodějnice smí druhý z této dvojice delegovat své pravomoci právě na církevního ordináře, ale nikoli naopak. Biskupové se tedy za určitých okolností nachází vůči inkvizitorům v podřízeném postavení.²⁰⁵

Řízení ve věci čarodějnictví lze zahájit třemi různými způsoby. Jedná se o udání s tím, že osoba, jež tuto informaci přinesla, bude se dále na vyšetřování podílet například svou svědeckou výpovědí. Druhý způsob je prakticky totožný s udáním, avšak tentokrát již informátor nechce mít s danou věcí nic společného. Poslední možností zahájení řízení je pak stíhání z úřední povinnosti, tedy *ex officio*. Mezi nejběžnější způsoby patřily možnosti číslo

²⁰⁰ „... und einschlägigen und vielzitierten Passagen über Frauen hat Institoris nahezu wörtlich aus allgemeinen theologischen Traktaten fern der Hexenthematik übernommen.“ Einleitung, in: Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung, s. 8.

²⁰¹ Bytostí se schopností pohlavně obcovat s lidmi, v případě sukuby s muži, v případě inkubů pak se ženami.

²⁰² „Čarodějnice byly dotázány, pro na nás inkvizitory, tak jako na jiné lidi, nepřenášejí čáry.“ Lat. „... interrogarentur, cur nobis inquisitoribus aliqua maleficia, sicut allis hominibus non intulissent.“ *Malleus Maleficarum*, s. 214.

²⁰³ Text dotýkající se třetího dílu knihy Kladivo na čarodějnice přebírám ve zkrácené podobě, a s drobnými úpravami, ze své bakalářské práce, podkapitola *K soudnímu řízení Kladiva*. KOBŘLOVÁ, Zuzana. *Nevyužitá příležitost*, s. 21 – 27. Úseky věnované první a druhé části díla *Malleus Maleficarum* ponechávám v této diplomové práci již stranou. Blíže k nim však viz Tamtéž, s. 17 – 21.

²⁰⁴ V souvislosti s církevním soudem neopomene dominikánský mnich zmínit, že duchovní spadají čistě pod církevní soud, nikoli světský. Z této poznámky vyplývá, že k těmto případům docházelo, což církevní jurisdikce jistě neohodlala tolerovat. *Malleus Maleficarum*, s. 449.

²⁰⁵ Srovnej: Tamtéž, s. 467.

dvě a tři. Autoři Kladiva poskytují rady týkající se postupu inkvizitora, jenž navštíví konkrétní město. Nejprve má na svou přítomnost upozornit vyhláškou umístěnou na zeď kostela či radnice. V této vyhlášce má nabádat k následujícímu: „... *pro povýšení svaté pravé víry a pro potlačení kacířské zvrácenosti, obzvláště veškerého čarodějnictví a jeho jednotlivých kořenů nebo postojů ... Z moci, kterou vykonáváme v této oblasti, pod působením svaté ctnosti a také pod trestem exkomunikace nařizujeme a ustanovujeme a také nařízené vyžadujeme a upomínáme sečíst (takové osoby) do dvanácti dnů. ... jestliže kdo zná, viděl nebo slyšel o nějakém kacíři či čarodějnici, zloprověsné nebo podezřelé osobě a takové zvláštní činnosti, která škodí jak lidem, dobytku, tak plodům země ... Kdyby někdo naše učiněné napomenutí a moc neposlechl a následně osoby do stanovené lhůty neodhalil, ať ví, že na něj smí církevní soudce udeřit mečem exkomunikace.*“²⁰⁶ Vyhláška zakládá nutnost oznámit podezřelé osoby a její autoritativní vyznění téměř nepřipouští opak. Kdyby se někdo přeci jen odvážil takové informace tajit, bude sám vyloučen ze společenství svaté církve. Osoba, která následně setrvává v exkomunikovaném stavu déle nežli rok, se stává kacířem.

Poměrně přesně stanovený postup co do vyslýchání svědků a obviněných jistě nebyl pregnantně dodržován. Podívejme se tedy na jednotlivá ustanovení blíže a poukažme na odlišnost, více či méně tradiční, psaných nařízení a praxe.

Nejprve je zapsána výpověď informátora. Ten musí přísahat na svatá evangelia se třemi zdviženými prsty. Analogicky probíhá výslech ostatních svědků. Ke svědecké výpovědi smí být v případě čarodějnictví připuštěny také osoby exkomunikované, zločinci i křivopřísežníci. Osoby ve služebném postavení smí svědčit proti svým pánům. Výpověď smrtelných nepřátel obviněného, to je takových, kteří jsou s žalovaným ve smrtelné rozepři či krevní mstě, nemá být brána v potaz. Nicméně toto ustanovení lze poměrně snadno odsunout do pozadí, neboť: „*Poznamenej, že kdo je odmítnut pouze z důvodu nepřátelství nemá být odmítán cele.*“²⁰⁷ V konečném důsledku směla tedy proti domnělé čarodějnici svědčit i osoba nechovající obviněného v přílišné úctě a lásce. Otevíral se prostor vhodný k vyrovnání účtů i k falešným svědectvím ze závnsti a nenávisti obecně.

²⁰⁶ „... *ad exaltationem sanctae fidei orthodoxae, atque ad depressionem haereticae pravitatis, praecipue in maleficis uniuersis, et singulis cuiussumque conditionis, vel status. ... Auctoritate, qua fungimur in hac parte, in virtute sanctae obedientiae ac sub poena excommunicationis praecipimus et mandami, ac mandando requirimus, et monemu quatenus infra duodecim dies proxime computandos. ... si quis fecit, vidit, vel audiuit aliquem esse personam haeticam et maleficam, diffamatam, vel suspectam, et in speciali talia practicantem, quae in nocumentum hominum, iumentoru, aut terrae frugum, ... Quod si nostro antefactis monitis et mandatis non paruerit, cum effectu praemissa infra taxatur terminum non reueladno, fciat se, Iudex Ecclesiasticus addat, excommunicationis mucine percussus.*“ *Malleus Maleficarum*, s. 470.

²⁰⁷ „*Nota quod quia solum ratione inimicitiae quis repellitur et non quaecunqre repellit.*“ Tamtéž, s. 478.

Jména svědků byla pochopitelně tajná a obžalovaný je nesměl za žádných okolností znát. Věřilo se, že takový postup by informátory uvrhl do smrtelného nebezpečí. Jména nebyla sdělována ani advokátům obviněných.²⁰⁸ V tomto ohledu se však v textu nachází opět rozporuplné informace. Pokud byl advokát přeci jen povolen: „... *onomu advokátu nesmí být přístupna jména svědků, ani kdyby ručil přísahou, že budou držena v tajnosti, ...*“²⁰⁹ Proti čemuž stojí další textová zmínka: „*Přece však, jestliže soudce shledá advokáta bezúhonného pro žalobu, muže horlivého a milujícího spravedlnost, smí mu být oznámena jména svědků, přece však za ručení přísahou, že je udrží v tajnosti.*“²¹⁰ Opět lze zjevně využít rozporů, především tedy v neprospěch obviněného.

Zadrženému byl dále prohledán dům, zda se v něm nenachází předměty sloužící k čarodějným rituálům. Pokud obžalovaný, častěji však obžalovaná měla služebnictvo, bylo možné zatknout i tyto osoby, neboť panovalo důvodné podezření, že domácí paní je naučila zakázaným praktikám. Podstatnou roli sehrála možnost dědičnosti čarodějnictví, *Hexenkraft im Blut*.²¹¹ Výslech zatčeného byl doprovázen otázkami směřujícími k předkům a vyhledávajícími i možnosti, zda nebyli upáleni jako čarodějníci. V neposlední řadě si inkvizitoři v dotazování vypomáhali zkušenostmi z jiných procesů. Později vznikly tzv. *interrogační seznamy*. Sugestivně kladené otázky často zapůsobily v případě, že obviněný z počátku dokonce odmítal uvěřit v existenci čarodějnic. Poté dominikánští mniši doporučují otázku: „*A pak byl dotýkán(a), zda tedy když jsou upáleni, jsou tehdy nevinně odsouzeni?*“²¹² Kdo by se odvážil tvrdit soudci, muži, který drží ve svých rukou moc rozhodnout, zda zemřou, nebo budou žít, že posílal na smrt nevinné?

Dílo napomíná své čtenáře a uživatele taktéž k tomu, aby otázky zaměňovali. Soudce se nemá držet nezměněného postupu, ulpívat na jediném pravidle. Tak se čarodějnice mohou na jeho otázky lépe připravit. V často schizofrenním textu *Mallea Maleficara* si však pozorný

²⁰⁸ Advokát měl být poskytnut obviněné osobě na její vlastní požádání, avšak vybrán byl příslušným tribunálem. Toto ustanovení se patrně příliš nedodržovalo a žadatelce či žadatelé se nevyhovělo. Pokud však byl přeci jen povolen, nesměl užívat vytáček ani právních klíčků. Proces měl být rychlý a co nejvíce zjednodušený. Otázkou také zůstává, zda většina obviněných byla o takové možnosti informována či o ní měla alespoň obecnou povědomost.

²⁰⁹ „... *illi Aduocato nomina testium non publicentur, nec ad secretum etiam tenendum sub praestito iuramento, ...*“ *Malleus Maleficarum*, s. 496.

²¹⁰ „*Veruntamen si Iudex habuerit Aduocatum irreprehensibilem pro delato, virum zelosum, et iustitiae amatorem, nomina testium ei indiciare poterit, ad secretum tamen tenendum sub praestito iuramento.*“ Tamtéž, s. 498.

²¹¹ Tento prvek stává se základem podezření z čarodějnictví i v době mladší, prakticky po celé trvání období pronásledování služebníků ďábla. LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 224.

²¹² „*Item interrogatus, quid ergo ubi comburuntur, tunc innocenter condemnantur?*“ *Malleus Maleficarum*, s. 486.

čtenář povšimne zmínky, která svědčí o zcela opačné inkvizitorské praxi. Jistý inkvizitor v Como během roku 1485 nechal upálit na čtyřicet jednu čarodějnici a všechny se přiznaly k obcování s inkuby.²¹³ Není snad toto prvkem jednání, kdy dotyčný soudce vyžadoval od všech vězněných a mučených žen tatáž přiznání?

Inkvizitorům a soudcům, i přes tvrzení o nepůsobení čar na jejich osoby, hrozí od čarodějnic neustálé nebezpečí. Zabezpečit se proti očarování umožní svěcená sůl či byliny zalité v posvěceném vosku. Aby nedošlo k očnímu kontaktu, obžalovaný či obžalovaná mohou být vedeni do místnosti pozadu. Bedlivý soudce si má taktéž povšimnout, zda ja čarodějnice schopna ronit slzy. Pokud ne, jedná se podle dobového úzu o neklamné znamení jejího spojení s ďáblem. Avšak autor, snad částečně si vědomi takové nepravdy, upozorňuje, že čarodějnice mohou plakat v cele či v přítomnosti strážců.²¹⁴ Obava z kouzelné moci obžalovaných vyvolává snahu tuto sílu oslabit. Zbavení moci doprovází ostříhání vlasů, kde údajně sídlí síla čarodějnice. Avšak samo o sobě něco takového nestačí. Podle Kladiva je možné, aby dotyčné měly pod kůží zašity magické předměty, které otupí bolest, již nevyhnutelně tortura způsobuje. V mučírně tedy mělo dojít k pečlivému ohledání těla ženy, a to dalšími poctivými ženami. V tomto ohledu úlohu oněch poctivých žen přebíral často kat či jeho pacholci.

Po těchto procedurách, již tak dostatečně traumatických a ponižujících, byla iluzorní čarodějnice dána na mučidla. Předtím však mělo dojít k četným naléháním soudců i jiných počestných osob, aby se přiznala dobrovolně. Pokud se tak stalo, patrně i přes tuto skutečnost byla předána do rukou kata. V souladu s tímto se v textu lze dočíst: „... *soudce skrze sebe a jiné muže dobré a vznešené ve víře, milující pravdu, uvede k rozpravě za účelem přiznání, a jestliže se nepřizná, vzápětí (soudce) poslušen posláni, uloží pomahačům, kteří ji svážou, aby byly použity jiné nástroje, ale ne radostně, ale jako by ustrašeně.*“²¹⁵ Upomínání dominikána kolegům v řemesle, aby tak nečinili radostně, jistě mělo dobré odůvodnění. Zejména ti nejhrořivější inkvizitoři si nepochybně libovali nejen v tom, že svou činností tak skvěle slouží Bohu, neméně pak v pohledu na mučené ženy.

V případě, kdy se obžalovaná osoba odmítá doznat ke zločinům, ze kterých je obviňována, neznamená to, že je nevinná, nýbrž je vinná a ďábel jí dává sílu, jež umožňuje

²¹³ Srovnej: *Malleus Maleficarum*, s. 263.

²¹⁴ Srovnej: Tamtéž, s. 517.

²¹⁵ „... *Iudex per se et alios bonos viros fidei elatores, inducat quaestionandam ad fatendum veritatem libere, et si fateri noluerit, mandet ministris, quod ad cordas ligetur, vel ad alia instrumenta applicetur, et ibi statim obtemperent non laeti, sed quasi turbati.*“ Tamtéž, s. 512.

necitlivost vůči bolesti s následným zachováním mlčení.²¹⁶ Démoni neposkytují tyto služby všem čarodějníkům, ale pouze těm, u nichž si je temný pán jist, že se odřekli své víry nejen ústy, ale i v srdci. „Protože Bůh vždy d'ábla neodrazí, až sem mu ponechá jeho vůli, (d'ábel) přivádí k zoufalství, ve zmatek a hroznou smrt ty, jejichž srdce lákal, ale nikdy se jich nezmocnil.“²¹⁷ Opět zde nacházíme zdůraznění, že síla boží přesahuje sílu d'ábla, který nechává z ješitnosti trpět především ty, kdo v srdci setrvali s Bohem.²¹⁸

Zaryté mlčení se dá podle návodu knihy prolomit několika způsoby. Kýžený účinek přinese podávání svěcené vody čarodějnici, jejím působením má obžalovaná počít mluvit pravdu. Dokonce je zde ustanovení, které odporuje předchozímu nařízení, totiž že čarodějnice nesmí znát jména svědků: „A zatímco je zvedána ze země a mučena,²¹⁹ soudce předčítá nebo nechá předčítat přísežné výpovědi svědků i s jejich jmény, ...“²²⁰ Je nasnadě předpokládat, že Institoris nakládal s uváděnými pokyny volně, podle aktuálně řešeného problému. Toto však může doprovázet přesvědčení, že skutečně již v době probíhající tortury čarodějnice pozbyla svou moc, čímž již není pro svědky nadále nebezpečná.

Objevuje se taktéž snaha přimět obviněnou k hovoru prostřednictvím domluvy. Na pozadí textu je však patrna především touha osobu pobývajíc ve vězení oklamat, kupříkladu prostřednictvím přinesení dostatku jídla a pití. K tomu pak za ní mají docházet počestné osoby s tím, aby promluvila. I sám soudce jí má přislíbit svou milosrdnost: „... ovšem v duchu s tou výhradou, že tím myslí, že bude milosrdný sám k sobě nebo ke státu, neboť cokoliv je učiněno pro bezpečnost státu je, milosrdné.“²²¹ Pokud je nadále čarodějnice ve svém mlčení obzvláště zatvrzelá, musí být oklamána. Zajímavá metoda spočívá v následujícím. Obviněná bude uvězněna na hradě s vědomím toho, že hradní pán právě odjíždí. Avšak jeho zvědavá manželka uchýlí se za dotyčnou do vězení a přislíbí jí propuštění výměnou za vyučení

²¹⁶ V souvislosti s mlčením či odmítáním viny hovoří Rainer Walz o *paradoxu komunikace*, kdy snaha o obranu podezření nikoli bagatelizuje, ale naopak přímo podporuje. O tomto viz SCHWERHOFF, Gerd. *Vom Alltagsverdacht zur Massenverfolgung*, Neuere deutsche Forschungen zum frühneuzeitlichen Hexenwessen, in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, H. Boockman, J Rohlfes, W. Schulze (edd.), 46, 1995, s. 375.

²¹⁷ „*Quia ubi diuinitus diabolus non repellitur, adhuc tamen sponte illas relinquit, ut per temporalem confusionem et horribilem mortem ad desperationem inducat, quos corde allicere nunquam poterat.*“ *Malleus Maleficarum*, s. 510.

²¹⁸ S ohledem na obavy způsobené vzrůstající mocí d'ábla ustavilo se přesvědčení, že vše, co d'ábel sám či prostřednictvím čarodějnic spáchal, dělo se pouze s božím svolením, *cum permissie Dei*.

²¹⁹ Jedná se o formu tortury, kdy jsou obžalovanému svázány ruce a následně je za takto svázané ruce zvedán pomocí kladky do vzduchu.

²²⁰ „*Dum autem a terra eleuatur, et si per talem modum tormentatur, iudex legat vel legi faciat dicta testium, submissis nominibus, ...*“ *Malleus Maleficarum*, s. 524.

²²¹ „*Et in finem huius intrabit iudex, et promittet facere gratiam, sub intelligendo vel sibi aut Rei publicae: in cuius conseruationem totum quod fit est gratiosum.*“ Tamtéž, s. 524.

magickým praktikám.²²² Autoři v díle mimo jiné dokládají, že tato varianta má vynikající výsledky.

Malleus Maleficarum, jak již bylo poznamenáno, se nezabývá pouze čarodějníky a čarodějnicemi, ale taktéž kacíři, u nichž dokonce připouští upuštění od trestu smrti v případě, že se budou kát a složí slib.²²³ Poté mají být uvězněni na doživotí s tím, že církevní autorita smí trest zmírnit či zprávnit. V případě propuštění podezřelé osoby, ať již lehce, těžce nebo velmi těžce, nesmí se uvádět její nevina. V rozsudku má zaznít pouze formulace, že se vinu nepodařilo prokázat.²²⁴ Nejrůznější kličky a vytáčky, tolik vyčítané advokátům, se paradoxně pevně usadily na stranách této knihy v hojném počtu. Kladivo na čarodějnice je dílo těžce čitelné, rozporné, ztrácející se ve vlastních teoriích. A tak i slabé světlé výkřiky textu v podobě myšlenky, že k tortuře by se mělo přistupovat: „... bez prolévání krve s vědomím, že takové vyšetřování je šálivé a neúčinné“,²²⁵ vyznívají do prázdna.

Některé výše zmíněné prvky a doporučení Kladiva k procesnímu řízení, kupříkladu pověřené užívání posvěcených předmětů či možnost svědectví širokého spektra jinak nepřípustných osob, lze pozorovat ve výšejších obětí i v průběhu následujících staletí. Nicméně sama recepce Kladiva na čarodějnice probíhala nejen odlišně rychle v závislosti na jednotlivých regionech, ale především v odlišné míře. S přílišným pochopením nesečká se Institorisovo dílo v oblastech jižní Evropy, jmenovitě v Itálii, Portugalsku a ve Španělsku,²²⁶ prakticky nulové úspěchy zaznamenává v Evropě východní, zejména v pravoslavném Rusku.

Dále je zapotřebí vyvrátit názor dotýkající se ohromného vlivu knihy. Nelze v žádném případě hovořit o rozpoutání prudkých pronásledování v souvislosti s vydáváním Kladiva.²²⁷ K tomu doplňuji, že tisk rozebíraného díla mezi lety 1520 a 1580 značně skomírá, což Brian Levack vnímá též jako důsledek zřetelného snížení intenzity pronásledování v první polovině 16. století.²²⁸ O opětovném nárůstu procesů proti dábelské sektě můžeme hovořit od roku 1560, o vrcholu pronásledování pak mezi lety 1560 – 1630.²²⁹ V závislosti na konkrétním teritoriu se údaje pochopitelně částečně liší, kupříkladu na východ od říšského území lze

²²² Srovnej: *Malleus Maleficarum*, s. 527.

²²³ V případě osob, které se kály, avšak do kacířství znovu upadly, je rozhodnutí následující – budou předány světskému soudu, což znamená smrt.

²²⁴ Srovnej: *Malleus Maleficarum*, s. 547.

²²⁵ „... *fine tamen effusione sanguinis, scientes quod quaestiones sint fallaces et inefficaces.*“ Tamtéž, s. 552.

²²⁶ Konkrétně ve Španělsku upomíná Suprema roku 1538 inkvizitory s tím, že *Malleus Maleficarum* není žádnou autoritou. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 76.

²²⁷ SCHWERHOFF, Gerd. *Vom Alltagsverdacht*, s. 363.

²²⁸ LEVACK, Brian. *The witch-hunt*, s. 172.

²²⁹ Někteří autoři spodní hranici posunují k roku 1570, kupříkladu tak činí Eric Midelfort. Uvedeno v BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 4, pozn. pod čarou č. 11. Brian Levack ovšem hovoří o vrcholu mezi lety 1580 – 1650. LEVACK, Brian. *The witch-hunt*, s. 175.

hovořit o nárůstu procesů až ve druhé polovině 17. století. V případě obsazených oblastí Uher, kde se osmanská vláda staví k procesům negativně, pozorujeme zintenzivnění honů k období mezi lety 1710 – 1760.²³⁰ Nicméně nejvyšší počet obětí obecně zaznamenáváme právě mezi lety 1560 – 1630. Pro celou Evropu uvádí se poté časové vymezení pronásledování čarodějnické sekty, bez ohledu na míru jeho intenzity, mezi roky 1430 – 1780.

²³⁰ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 86.

7 Vznik a vývoj konstruktů sekty čarodějů

Ponejprve bude vhodné konkrétně znovu stručně sumarizovat, v návaznosti na předchozí, spíše právně orientovaný přehled, co si pod slovním spojením *čarodějnická sekta* vlastně představit. Čarodějnictví již není izolovaným zločinem, ve smyslu zločinem individuálním. Proměna vnímání spočívá v přechodu od individuálního ke kolektivně pojímanému deliktu. Členové d'áblu sloužícího společenství jsou se Zlým spojeni nejčastěji prostřednictvím paktu, ať již písemného, či nikoli, přičemž však tento vědomý závazek není absolutní nutností. V klasickém, pokud jej takto lze charakterizovat, pojetí démonologů, které se vynasnažím nastínit nyní, však hraje závazek démonům zásadní roli, neboť tento znamená taktéž odpadlictví od křesťanské víry a tím od samého Boha.

Spojení s d'áblem projevuje se poté prostřednictvím účasti na sabatech, orgastických nočních shromáždění spojených s uctíváním svůdce lidských duší. Sekta čarodějnů vedle toho způsobuje širokým vrstvám obyvatelstva škody na majetku, úrodě, ale neméně též životech lidských jedinců samých. Jedná se tedy veskrze o delikt definovaný soudobým historiografickým termínem *kumulatives Hexereidelikt*, rozebíraným výše.²³¹ Konkrétně bude k průběhu sabatu, jeho časovému a geografickému konání, včetně šíře elementů škodlivého čarodějnictví, pohovořeno na příslušném místě blíže.²³² Nyní se však vrátím ke vzniku a postupnému nabalování se jednotlivých prvků kolem nově vznikajících, či přesněji nově učenci a démonology vytvářených, nebezpečných d'ábelských sekt.

V současné historiografii hovoří se ponejvíce o transferu obvinění původně se vztahujících k obyvatelstvu židovskému, případně k osobám postiženým malomocenstvím, na osoby obviněné z čarodějnictví.²³³ Židé a malomocní otravují studny, vraždí děti, pořádají noční schůzky s tajnými rituály a vyrábí kouzelné prostředky. Někteří stoupenci hebrejského náboženství jsou poté podezříváni z přímého spojení s d'áblem, včetně obvinění z hanobení hostií a kříže.²³⁴ K tomu se sabat v rané fázi označuje za *Synagogu Satanae*.²³⁵ Transfer jednotlivých aspektů prisuzovaných stigmatizovaným a opovrhovaným skupinám společnosti

²³¹ Viz pátá kapitola této práce, *Terminologie a vybrané teoretické koncepce procesů s čarodějnicemi*.

²³² Konkrétně k této problematice devátá kapitola, *Noční lety a průběh sabatu*, v této práci.

²³³ O tomto blíže především BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 36 – 37. A dále GINZBURG, Carlo. *Noční příběh*, s. 49 – 101.

²³⁴ GINZBURG, Carlo. *Noční příběh*, s. 52, 60 a 88. K tomu dodejme, že papež Alexandr VI. vydává roku 1409 listinu, kde upozorňuje na vzývání démonů mezi křesťany i židovským obyvatelstvem. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 38.

²³⁵ Tamtéž, s. 36 – 37. Obdobně též MUCHEMBLED, Robert. *Dějiny d'ábla*, s. 51. A dále KIECKHEFER, Richard. *Magie a čarodějnictví ve středověké Evropě*, in: *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Muchembled Robert (ed.), Praha, 1997, s. 27.

na nově konstruovanou sektu jeví se věrohodný tím spíše, uvážíme-li, že identická či alespoň analogická obvinění skutečně později nacházíme v démonologických traktátech, kronikách i výslechových protokolech. Nicméně jak uvádí Wolfgang Behringer, důvod přenosu stereotypních představ o nepříteli z těchto skupin na domnělé služebníky ďábla není dosud uspokojivě vysvětlen.²³⁶

Židé a spolu s nimi lidé postižení leprou nejsou však jediným zdrojem představ později sdružených v konstruktu deliktu čarodějnictví. Nemalá úloha připadá též kacířským sektám, ohrožujícím církev především ve 12. a 13. století. Jedná se o hnutí valdenských²³⁷ a katarů, též označovaných jako albigenští.²³⁸ Kataři vychází z představy světa stvořeného ďáblem, což se později obrátí proti nim, neboť jsou prezentováni právě jako uctívači satana. I v souvislosti s kacíři hovoří se postupně o nočních shromážděních doprovázených orgiemi za přítomnosti ďábla.²³⁹ Všechny tyto představy spojené s nežádoucími a zbožným křesťanům nepřátelskými skupinami neobjevují se ovšem souhrnně a v jeden okamžik, nýbrž řetězí se postupně. Kupříkladu ještě Kladivo na čarodějnice zmiňuje problematiku sabatu skutečně minimálně.

Proces smíšení klasických kacířských skupin jakožto heretiků a diabolické sekty čarodějnů trval přibližně jedno století.²⁴⁰ Spojení obou těchto fenoménů lze jasně pozorovat v období kolem roku 1400. Avšak jedná se o zaznamenání retrospektivní, konkrétně z roku 1437, kdy člen dominikánského řádu Johannes Nider sepisuje práci *Formicarius*, vztahující se

²³⁶ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 37. K tomu doplňuji, v souvislosti s vývojem konstruktů čarodějnické sekty, interpretaci Bedřicha Šindeláře. Tento historik zastává názor dotýkající se spíše cíleného prosazování konstruktů prostřednictvím církve, aniž uvádí postupný přenos výše uvedených stereotypů, vztahujícím se k původně k židovskému obyvatelstvu či postiženým malomocenstvím. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 25 – 26.

²³⁷ Zakladatelem hnutí stal se lyonský kupec Petr Valdes, který se nadchl pro apoštolský život a navzdory skutečnosti, že postrádal svěcení, rozhodl se hlásat pravdu Evangelii. Na třetím lateránském koncilu roku 1179 mu papež Alexander III. povolil kázat pokání, avšak nikoli hlásat víru. Povolení samo se zdálo poměrně neurčitým a Valdes hranici záhy překročil. Papež Lucius III. již reagoval ostře a roku 1184 Valdesovi kazatelskou činnost zakázal. Ten se ohradil, ale byl exkomunikován a jeho stoupenci pronásledováni. Stručně k Valdenským viz FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, Kostelní Vydří, 2006, s. 157 – 158. Poněkud odlišně pak hodnotí výsledky třetího lateránského koncilu Tomáš Černušák. Hovoří přímo o odsouzení Petra Valdesa. ČERNUŠÁK, Tomáš. NĚMEC, Damián. PROKOP, Augustin. *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha, 2001, s. 12.

²³⁸ Označení odvozené od francouzského města Albi. Kataři vychází z představy světa stvořeného ďáblem, kladou též důraz na askezi a požadují chudou církev. Nejvyšší úctu mezi nimi požívají tzv. *dokonalí*. Tito se musí zřici jakéhokoli vlastnictví, též však manželství či některých druhů potravin, především masa. Přehledově ke genezi katarů a jejich učení viz FRANZEN, August. *Malé dějiny*, s. 158 – 159.

²³⁹ V souvislosti s německou kacířskou sektou Stedingů uvádí Bedřich Šindelář bulu papeže Řehoře IX. *Vox in Roma audita est* z roku 1233. Zde se již dočítáme o hostinách heretiků za účasti ďábla v podobě ropuchy či kocoura, orgiích i políbení démona, po němž vymizí ze srdce novice: „... veškerá vzpomínka na katolickou víru.“ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 23 – 24.

²⁴⁰ RUMMEL, Walter. VOLTMER, Rita. *Hexen*, s. 24. Carlo Ginsburg poté uvádí vznik sekty čarodějnů kolem roku 1375. GINZBURG, Carlo. *Noční příběh*, s. 91.

k pronásledování v oblasti Bernské vysočiny a diecéze Lausane.²⁴¹ Jean Delumeau k dílu uvedeného dominikánského převora mimo jiné dodává: „*Formicarius je první démonologický spis zdůrazňující úlohu žen v čarodějnictví ...*“²⁴² Tedy časově předchází knize *Malleus Maleficarum*, zaměřující se již zcela a apriori na mužský protějšek, jakožto d'ábovým svodům snáze podléhající a od přírody proradný.

Centrální oblastí propuknutí prvních procesů se stává se oblast Dauphiné a Piemontu, dále se v této souvislosti hovoří o vévodství savojském, zejména pod panstvím Amadea VIII., později papeže Felixe V. Obecně jedná se tedy o prostor západně od Alp, kam v souvislosti s prvními procesy mezi lety 1430 - 1440 řadíme též západní Švýcarsko.²⁴³ Za článek spojující herezi a čarodějnictví je bráno předchozí pronásledování valdenských v právě uvedených oblastech.²⁴⁴ Dodávám též, že rozšíření postihování nového deliktu šíří se do zbytku Evropy podle Erica Midelforta skrze sever Itálie a Tyrolsko.²⁴⁵

Paralelně s uvedeným transferem prvků z jedné skupiny na druhou vyvíjí se též teologická stanoviska. Zejména je v tomto kontextu zapotřebí zmínit dvě hlavní autority. Sv. Augustin (354 – 430) vycházel z představy o vzdušném těle démonů, kterým je takto umožněno vniknout do člověka, trýznit ho a oklamat přeludy. Zároveň vnímal biskup v Hippo všechny druhy magie, včetně pověry, jakožto konání zakládající pakt s d'áblem. Avšak kouzelné prostředky byly pro něj spíše symboly, jejichž prostřednictvím lze komunikaci s démony uskutečnit.²⁴⁶ Tento systém rozpracoval Tomáš Akvinský (1225 – 1274), pro něhož se každý pověrečný čin stal odpadnutím od Boha. Doctor Angelicus zůstával k tomu přesvědčen o reálném dosahu jednání čarodějnic na základě d'ábelské pomoci. Šíření a následné recepce nového konstruktů čarodějnické sekty napomohl dále i Basilejský koncil. Zde byl mimo jiné sesazen konciliaristickou stranou papež Martin V. a vzdoropapežem

²⁴¹ Právě z důvodu sepsání díla zpětně panuje určitá skepse dotýkající se časového zařazení pronásledování s ohledem na nedochování se procesních podkladů. RUMMEL, Walter. VOLTMER, Rita. *Hexen*, s. 25 - 26. Informace o pronásledování získal Nider pravděpodobně od rychtáře v Bernu Petra, avšak ten nemusí být personálně totožný s Josephem Hansenem uváděným rychtářem Petrem von Greyerz. Velmi podrobně k osobě a činnosti člena dominikánského řádu Johannese Nidera viz WERNER, Tschacher, zobrazeno 2. 5. 2013: http://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/personen/art/Nider_Johannes/html/artikel/1654/ca/af00e7bca68650f301dd554eafc8c359/.

²⁴² DELUMEAU, Jean. *Strach*, díl II., s. 195.

²⁴³ SAUTER, Marianne. *Hexenprozess*, s. 63. O prvním velkém pronásledování hovoří autorka k roku 1428 ve Walliser Bergen. Tamtéž, s. 68. O oblastech prvních honů podrobněji viz SCHWERHOFF, Gerd. *Vom Alltagsverdacht*, s. 361.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 361.

²⁴⁵ MIDELFORT, Eric. *Alte Fragen*, s. 14.

²⁴⁶ HAMERNING, Dieter. *Dämonologie*, s. 52.

naopak zvolen Felix V., savojský vévoda podporující pronásledování. Taktéž zde působil již zmiňovaný autor spisu *Formicarius*, Johannes Nider.²⁴⁷

Raný a vrcholný středověk nicméně sružený zločin čarodějnictví v plnosti neznal, k letu povětrím se povětšinou stavěl skepticky.²⁴⁸ Tento delikt objevuje se v zastoupení všech prvků až na konci 15. století.²⁴⁹ Důvodem, proč nedošlo k ranějšímu prosazení obrazu rozebírané sekty jakožto nepřítel, je podle Waltera Rummela a Rity Voltmer slabá pozice církve, zaměstnané snahou o upevnění vlastního postavení v rámci raně středověkých mocenských struktur.²⁵⁰ Nelze také opomenout absenci konstruktů sruženého zločinu čarodějnictví ve východní Evropě. Především se jedná o aspekty přečinu jako v západních částech kontinentu zdůrazňovaný pakt s ďáblem, obcování s ním a v neposlední řadě též noční orgastický sabat.²⁵¹ Tvrzení dotýkající se neznalosti, částečně však spíše neuplatňování těchto elementů v praxi, můžeme veskrze vztáhnout i na prostor českých zemí.²⁵² Přísloušnou výjimku z pravidla tvoří pronásledování severomoravské. V této souvislosti vyslovuji však předběžnou domněnku, že právě v tomto případě jedná se o import z oblastí slezských, uvedený na půdu žerotínského a lichtenštejnského panství skrze předsedu inkvizičních tribunálů Jindřicha Františka Bobliga.

Otazníkem v souvislosti s vývojem konstruktů čarodějnické sekty zůstává recepce elementů sruženého zločinu čarodějnictví u širokých vrstev obyvatelstva. Eva Labouvie hovoří pro oblast Sárska o přijímání nového konstruktů skrze staré představy o škodlivé magii kouzelnic.²⁵³ Nadále zůstal zachován kupříkladu prvek proměny ve zvířata, zejména pak v kočku. Sektářských charakter však do jisté míry narážel na tradiční pojmání kouzelnice jakožto osoby jednající samostatně. Učenci nově definovaná čarodějnice zůstávala tedy spíše důvěrně známou kouzelnicí s mocí uřknout či usmrtit, ačkoli postupně zřejmě získávala určitý

²⁴⁷ O recepci nových prvků spojených s čarodějnictvím pro obalsti říšské hovoří Wolfgang Behringer právě v době konání Basilejského koncilu, z let 1431 – 1449 s tím, že roku 1437 přeložil papež Evžen IV. koncil do italské Ferrary, avšak část účastníků zastupujících konciliaristickou stranu zůstala v Basileji, a to až do roku 1449. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 76. O úloze Basilejského koncilu pro šíření nového konstruktů shodně též: SCHWERHOFF, Gerd. *Vom Alltagsverdacht*, s. 362.

²⁴⁸ Nelze však v tomto ohledu generalizovat plošně. Kupříkladu roku 1353 se již v kombinovaných kacířsko-čarodějnických procesech přiznávají obvinění k letům povětrím. LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 22.

²⁴⁹ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 44 a 73.

²⁵⁰ RUMMEL, Walter. VOLTMER, Rita. *Hexen*, s. 18.

²⁵¹ POHL, Herbert. *Zauberglaube*, s. 236 – 237.

²⁵² Opět připomínám omezený dosah termínu *české země*. V této práci užívám tohoto spojení pouze pro geografický prostor Čech a Moravy.

²⁵³ LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 219 – 223. „Ebenso zeigen die Arten des Zaubers und die damit inhärent verbundenen Imaginationem vom Tun der Hexe strake Parallelen zu entsprechenden Aktivitäten, die man volals 'den Zauberschen' zugesprochen hatte ...“ Tamtéž, s. 223. Wolfgang Behringer udává v souvislosti s přijetím diabolizované formy magie mezi obyvatelstvem nedochování pramenů, tím tedy i obtížné určení míry recepce nových prvků. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 25.

démonický ráz. Původní představy o výrobě otrávených nápojů a magických mastí doplní v tomto kontextu kupříkladu příprava těchto prostředků z usmrčených dětí.²⁵⁴ Hansjörg Rabanser uvádí ovšem v protikladu k Labouvie a Sársku, tentokrát pro Tyrolsko recepci nového pojetí čarodějnictví poměrně záhy, již na počátku 16. století.²⁵⁵ Na straně druhé však o omezeném dosahu démonologie, konkrétně především paktu s ďáblem, vypovídají dochované petice obyvatelstva adresované vrchnostem se žádostí o ochranu před skupinou čarodějníků.²⁵⁶ Hovoří se prakticky výlučně o způsobení škod materiálního charakteru. Službou žen démonům a jejich spojení s nimi se obyvatelstvo primárně ohroženo necítilo, neboť se jich tato skutečnost reálně zvláště citelně nedotýkala. Avšak ani tento závěr nelze jistě aplikovat plošně. Problematika pronásledování čarodějnic a kouzelnic je fenoménem nesmírně variabilním, kdy dosažení smysluplné generalizace stává se cílem veskrze nedosažitelným.

²⁵⁴ LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 225.

²⁵⁵ RABANSER, Hansjörg. *Hexenverfolgung*, s. 102 – 103.

²⁵⁶ Připomínám, že zde nastiňuji situaci dotýkající se západní části evropského kontinentu, srozuměnou s prvky obsaženými v dnes užívaném pojmu sdružený zločin čarodějnictví. Nejedná se tedy o postižení poměrů typických pro oblasti českých zemí. Avšak příslušný evropský kontext považuji v tomto ohledu za nutný, neboť pouze na jeho základě bude možno detekovat rozdíly v pojímání deliktů čarodějnictví a kouzelnictví na domácí půdě s ohledem na západní prvky rozebíraného zločinu.

8 Kauzální pluralita: otázka normy a ideálního typu²⁵⁷

Velmi dobře po mém soudu sumarizoval podstatu procesů v souvislosti s tématem této kapitoly Gerd Schwerhoff, neboť jako jejich vlastní podstatu uvádí multifunkčnost.²⁵⁸ Již s ohledem na zmiňovaný přehled teoretických koncepcí dotýkajících se interpretační roviny problematiky spojené s pronásledováním čarodějnic a kouzelnic lze konstatovat velmi široké spektrum. Nicméně nutno podotknout, že žádná z teorií není interpretací univerzálně platnou, tím méně pak interpretací konečnou. Zde studované téma je tématem s nesmírně pluralitní kombinací příčin i následných kauzálních řetězců. Na první pohled identická situace může na jednom teritoriu vést k rozpoutání silného pronásledování, na jiném lze stejně tak dobře hovořit o vyznění do prázdna. Této skutečnosti musí následně odpovídat též interpretační strategie badatelů. Otázkou tedy zůstává, v souvislosti s uvedenou pluralitou, zda je vůbec možné představit určitý typ, typickou situaci či normu procesů, o níž lze předpokládat vyšší míru obecné platnosti.²⁵⁹ Existují pochopitelně určité typizované vzory, avšak možnosti jejich plošné aplikace, jak bude nyní ukázáno, zůstávají více či méně omezeny.

V první řadě je třeba uvést majoritní podíl žen mezi oběťmi pronásledování. Soudobé bádání předpokládá tento podíl mezi 75 – 80%²⁶⁰ z celkového počtu asi padesáti tisíc obětí. Problematickým stává se ovšem uvedený poměr mužských a ženských obětí v případě snah po uplatnění tohoto modelu na jedno každé pronásledování. Severské země, především Island a Estonsko, vykazují totiž trend opačný, tedy majoritní podíl mezi popravenými tvoří muži.²⁶¹ Nicméně i prostor říšský, který kupříkladu William Monter navrhuje užít jakožto vzorovou normu,²⁶² zná pronásledování postihující primárně mužskou část populace.²⁶³ K tomu je

²⁵⁷ Ideální typ vnímám dle koncepce představené Maxem Weberem. Ideální typ v historii označuje za *typ ideální genetický*, nástroj sloužící k uchopení historické reality, aplikovaný v čase a prostoru, včetně prvku generalizace. Blíže viz *Velký sociologický slovník II – p/ž*, Praha, 1996, s. 1341 – 1342.

²⁵⁸ „Das Wesen der Hexenprozesse kann umgekehrt gerade in ihrer Multifunktionalität gesehen werden.“ SCHWERHOFF, Gerd. *Vom Alltagsverdacht*, s. 373.

²⁵⁹ K otázce „typičnosti“ poté Robin Briggs: „There is no such thing as a ‘typical’ witchcraft case, although the vast of majority do conform to a limited range of patterns.“ BRIGGS, Robin. „Many reasons why“: *witchcraft and the problem of multiple explanation*, in: *Witchcraft in early modern Europe*, Jonathan Barry, Marianne Hester, Gareth Roberts (edd.), Cambridge, 1996, s. 54.

²⁶⁰ *Einleitung*, in: *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, s. 7. Shodný procentuální údaj přináší též Wolfgang Behringer. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 67.

²⁶¹ Pro Island jedná se konkrétně o 90%, v případě Estonska se předpokládá 60%. *Einleitung*, in: *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, s. 10.

²⁶² BEHRINGER, Wolfgang. „Germania, matka tolika čarodějnic“, *uprostřed perzekucí*, in: *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Muchembled Robert (ed.), Praha, 1997, s. 51.

²⁶³ Kupříkladu proslulý Zauber-Jackl-Process v arcibiskupství salzburžském, kde 80% obětí tvoří muži. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 62. Pro toto pronásledování, započaté v roce 1677, uvádí Gerald Mülleder více než 100 obětí. MÜLLEDER, Gerald. *Hexenpolitik und Hexenverfolgung im Land Salzburg*, in:

obecně pozorován nárůst mužských obětí pronásledování po skončení třicetileté války. Tato skutečnost bývá uváděna v souvislost především s nárůstem potulujících se vysloužilých vojáků, neméně též žebráků, jejichž počet se společnost snaží prostřednictvím procesů redukovat.²⁶⁴

Vraťme se však k majoritnímu podílu žen, z čehož nejčastěji jsou připomínány chudší vdovy a neprovdané ženy, zpravidla ve věku čtyřiceti a více let. Tento stav je interpretován skrze přesvědčení o zatrpklosti starých žen, nepřejících mládí, navíc žijících ponejvíce mimo kontrolu společenství, především u ovdovělých poté mimo kontrolu mužů. Konkrétnější údaje co do rodinného stavu a věku představuje pro prostor Sárska Eva Labouvie, kde 64% podíl z celkového počtu zatčených žen připadl na právě na skupinu ovdovělých. Typická čarodějnice je poté dle uvedené autorky osobou starší padesáti let.²⁶⁵ Skepticky se ovšem k samé možnosti blíže definovat *typische Hexe* staví Lyndal Roper, neboť žádný takto zpětně konstruovaný stereotyp nepovažuje, po mém soudu velmi správně, za dostatečně vhodný.²⁶⁶ Tento postoj potvrzuje kupříkladu výzkum provedený v oblasti mohučského kurfiřtství Herbertem Pohlem. Autor dochází v komparaci s Evou Labouvie k odlišným závěrům, neboť pro stanovenou oblast převažují mezi vyslýchanými osoby vdané či ženaté. Udává též nápadně vysoký podíl zadržených krčmářek.²⁶⁷ Pro oblast slezskou naopak pozorujeme značný počet obětí mezi řemesly dotýkajících se výroby látek či sukna.²⁶⁸ V neposlední řadě jsou jakožto čarodějnice označovány ženy přicházející do nového prostředí na základně sňatků. Teze o primárním zaměření na porodní báby, na něž upozorňuje již Kladiwo na čarodějnice, taktéž nelze označovat za všeobecně platnou.²⁶⁹

S ohledem na podíl mužských a ženských obětí lze u regionálně zaměřených monografií a studií rozlišovat neméně mezi obviněním z čarodějnictví a kouzelnictví. Konkrétně pro oblast Tyrolska uvádí se převažující podíl mužů v rámci obvinění z kouzelnictví, naopak ovšem dvojnásobný počet žen při obvinění z čarodějnictví.²⁷⁰ Podstatnou roli v případě denunciací zastává i generační paměť. Dědičnost magických

Hexenforsuchen aus österreichischen Ländern, Heide Dienst (ed.), Wien, 2009, s. 261. Dodávám jen, že pro celou německou oblast uvádí poté Lyndal Roper podíl mužů kolem 20%. ROPER, Lyndal. *Hexenwahn*, s. 20.

²⁶⁴ RABANSER, Hansjörg. *Hexenverfolgung*, s. 87 – 88.

²⁶⁵ LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 173, 176.

²⁶⁶ K tomu pozn. pod čarou č. 147 této práci.

²⁶⁷ POHL, Herbert. *Zauberglaube*, s. 217, 223.

²⁶⁸ LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 161.

²⁶⁹ „... eine Hebamme wurde in keinem saarländischen Herrschaftsgebiet als Hexe hingerichtet ...“ LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 180.

²⁷⁰ RABANSER, Hansjörg. *Hexenverfolgung*, s. 90.

schopností, *Hexenkraft im Blut*, předpokládá se především v linii ženské. Zajímavá je v tomto ohledu skutečnost, kdy udání pochází nejčastěji právě od žen samých.²⁷¹

Minoritní podíl mužů a naopak zcela evidentní převahu žen mezi popravenými reflektuje Eric Midelfort následujícím způsobem: „*V jistém smyslu byly čarodějnické procesy válkou proti ženám, ...*“²⁷² Po mém soudu jedná se však o výrok přinejmenším problematický, neboť nelze hovořit primárně o pronásledování žen, ale o pronásledování žen jakožto čarodějnic. Jedná se tedy o pronásledování nikoli ženy jako takové, ale symbolu s ní spojeného. V této souvislosti je zapotřebí uvést platformu, na jejímž základě došlo k orientaci na něžné pohlaví. Vedle uváděné svárlivosti, nestálosti a nebezpečnosti pro spásu duší mužů skrze svody k tělesnému hříchu, byla ženám přisuzována též schopnost komunikace se světem duchů a démonů, což se stává později vhodným přemostěním ke styku s ďáblem.²⁷³ Na mužském protějšku k tomu spočívá tíha prvotního Evina hříchu, v neposlední řadě je zmiňován životní prostor ženy, spojený s péčí o domácnost, poskytující vhodnou příležitost k čarám, kupříkladu v podobě otravy pokrmů pro okolní osoby i hospodářské zvířectvo. Ačkoli imaginace raného novověku, jak dosvědčují časté rytiny, spojovala obraz čarodějnické sekty s obrazem ženy, nebylo slabší pohlaví jediným terčem perzekucí. Čím rychleji a prudčeji se rozšíří vlna pronásledování, tím rychleji se dostávají do podezření i osoby nedopovídající postavě *typické čarodějnice*, reprezentované postarší, o samotě žijící ženou, často k tomu s rodokmenem zahrnujícím předky čarodějnice a čarodějníky. Od takovýchto osob může se pronásledování v začátcích rozbíhat, avšak s narůstající razancí honů pozorujeme též tendence postihování osob směrem k vyšším vrstvám společnosti, včetně osob mužského pohlaví.²⁷⁴

Jak již bylo řečeno, v různých částech evropského kontinentu probíhala pronásledování v zásadě na odlišných teoretických i právních základech, s různou mírou razance i uplatnění, či naopak neuplatnění se prvků sdruženého zločinu čarodějnictví. Kroniky a noviny 16. i 17. století hovoří o suchu, neúrodách i epidemiích přičítaných čarodějnicím. Jednotlivá udání mohou se dít pod tímto vlivem, denunziace samé zakládají se nejednou na konfliktní situaci mezi sousedy či členy jedné rodiny. Primárně podezřelé, avšak nikoli vždy a všude, jsou postarší osamělé či do oblasti nově přicházející ženy, léčitelky, zejména

²⁷¹ Toto platí kupříkladu pro mohučské kurfiřtství. POHL, Herbert. *Zauberglaube*, s. 219.

²⁷² „*In einem gewissen Sinne waren die Hexenprozesse ein Krieg gegen die Frauen, ...*“ MIDELFORT, Eric. *Alte Fragen*, s. 23.

²⁷³ LABOUVIE, Eva. *Perspektivenwechsel, Magische Domänen von Frauen und Männern in Volksmagie und Hexerei aus der Sicht der Geschlechtergeschichte*, in: *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, Sönke Lorenz, Ingrid Ahrend-Schlute, Dieter R. Bauer, Jürgen Michael Schmidt (edd.), *Hexenforschung*, Bd. 7, Bielefeld, s. 45.

²⁷⁴ SCHWERHOFF, Gerd. *Vom Alltagsverdacht*, s. 367.

v případě, kdy doporučený léčebný postup selže, dále pak takové osoby, v jejichž rodinném zázemí zůstává prostřednictvím generační paměti uchována vzpomínka na členy popravené jakožto čarodějnice a čarodějníky. V souvislosti s posledně uvedenou skutečností není jisté náhodné, že velkým pronásledováním padnou za oběť blízcí příbuzní, či dokonce celé rodiny.

Neméně důležitá otázka spočívá ve vyhledání hybatele perzekucí. Hnacím motorem pronásledování nestávaly se pouze elity, respektive vládnoucí vrstvy, toužící se pomocí tohoto prostředku udržet u moci, jak neustále a v absolutní podobě, a tedy chybně, zdůrazňuje Bedřich Šindelář, ale zpravidla venkovská společenství domáhající se ochrany svého života i majetku. Iniciativa vychází v takovém případě *zdola*, od obyvatelstva. Požadavek rychlého zákroku proti čarodějníkům vznášený k vrchnosti může být předložen kupříkladu formou petice přímo zeměpánu. Podle Gerharda Schormanna takovéto písemné žádosti a stížnosti nesou v sobě i latentní hrozbu. V případě, kdy nebude požadavkům poddaných vyhověno, mohou se tito rozhodnout k opuštění území, což pochopitelně znamená ekonomické ztráty.²⁷⁵ Participace obyvatelstva na pronásledování stávala se pochopitelně nezbytnou, byť dříve v historiografii opomíjenou složkou, bez níž prakticky nelze procesy uskutečnit. Konečně i sama udání pocházela právě z řad společenství, jehož byla podezřelá osoba součástí.

Pokud je konkrétní pronásledování skutečně rozpoutáno ze strany obce, může dojít ke zřízení vlastní lokální inkviziční komise, personálně obsazené převážně nepříliš vzdělanými členy kolektivu. Takto zřízené lidové justice aplikují poměrně volně torturu, k tomu nemusí být teritoriální zeměpán schopen komise dostat pod kontrolu. Postoj vrchnosti vůči těmto jednotkám býval s ohledem na absenci dohledu negativní. Nicméně samo obyvatelstvo nejeví přílišný zájem pronásledování zastavit, tím méně pak propustit již zadržené. Nařídí-li tedy vrchní soudní stolice, nadřízené úřady či univerzity skrze dobrozdání osvobození obviněných osob, obává se naopak komise možné msty ze strany vyslychaných, cítí se zcela reálně a fyzicky ohrožena.²⁷⁶ A to tím spíše, pokud propuštěnou osobu považuje za skutečného čarodějníka či čarodějnici schopného uškodit. Ústředním bodem obvinění před lidovou justici stává se tedy, jak patrně, škodlivé čarodějnictví, případně prosté kouzelnictví, neboť právě toto konání hodnotí obyvatelstvo jako primárně nebezpečné.²⁷⁷ V rámci neuposlechnutí nařízení nadřízených instancí lze pozorovat též lynče. Na tento způsob zásahu obyvatel připadá pravděpodobně značný díl obětí. Pro oblasti Polska a Ukrajiny se hovoří o možnosti,

²⁷⁵ SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse*, s. 56 – 57.

²⁷⁶ RABANSER, Hansjörg. *Hexenverfolgung*, s. 95.

²⁷⁷ O pronásledování *zdola* hovoří především badatelé Eva Labouvie, Herbert Pohl a Rainer Walz.

kdy celá polovina všech obětí byla popravena právě prostřednictvím lynče.²⁷⁸ Podobné zásahy jsou v hojnější míře známy ze skandinávských zemí. Ještě v 18. století, i přes postupné odstraňování deliktu čarodějnictví ze stránek zákoníků, či právě proto, dochází k lynčům, kupříkladu pak ve formě obklíčení a uzavření podezřelé osoby v domě, který je následně zapálen.

Vedle podob lidové justice existují pochopitelně pronásledování iniciovaná a podporována shora,²⁷⁹ avšak i zde stává se kooperace s širokými vrstvami obyvatelstva nutností. Na tomto místě připomínám především fenomén tzv. *čarodějnických biskupů*, *Hexenbischöfen*.²⁸⁰ Tito v diecézích Bamberg, Mohuč, Kolín, Trevír či Würzburg schvalují skutečně rozsáhlá pronásledování čarodějnic. Z toho největší počet obětí lze zaznamenat pro kurfiřtství kolínské,²⁸¹ zejména za vlády arcibiskupa Ferdinanda Bavorského, bratra neméně k perzekucím čarodějnic svolného Maxmiliána I. Bavorského. Podpora pronásledování ze strany biskupů bývá interpretována prostřednictvím striktní výchovy v duchu rekatolizace, včetně značné kajícího ducha doby.²⁸²

Co se dotýká vnímání pronásledování jakožto prostředku obohacení soudců i zeměpánů, ve značné části případů nelze hovořit o jakékoli výnosnosti, neboť: „*Většina odsouzených čarodějnic byla natolik chudá, že konfiskace jejich majetku postačovaly pouze na pokrytí části nákladů jejich procesu.*“²⁸³ Konfiskace majetku jako takové k tomu nelze doložit ve všech oblastech. Připomínám taktéž, že hrdelní řád císaře Karla V. z roku 1532 konfiskace majetku přímo zakazoval. Avšak kupříkladu v některých oblastech Slezka se podle mínění Karen Lambrecht toto nejen dělo, ale také stával se z procesů značně výnosný byznys. Dodávám též skutečnost, kdy autorka připouští, že obohacení není pro spuštění procesů rozhodující.²⁸⁴ Ani zde se nejedná o případ výjimečný, pozdní vlna procesů v oblasti Lemga

²⁷⁸ Tento předpoklad, vyslovený Januszem Tazbirem, uvádí Wolfgang Behringer. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 33 – 34.

²⁷⁹ V tomto duchu, především s ohledem na aktivitu lokální vrchnosti či vysokých úředníků: LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 116, 403.

²⁸⁰ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 27.

²⁸¹ Wolfgang Behringer udává nejnověji pro kolínskou arcidiecézi až 2000 obětí v letech 1626 – 1635. Stejný počet popravených má též kurfiřtství Mohuč, a to za léta 1590 - 1630, Würzburg poté 1200 exekucí mezi roky 1616 – 1630, v identickém období pro Bamberg 900 obětí. Nejnižší počet pro léta 1581 – 1595 vykazuje oblast trevírská, 350 popravených. Převzato z: BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 61. Shodný počet obětí pro kurfiřtství kolínské udává též Herbert Pohl. POHL, Herbert. *Zauberglaube*, s. 41. Bedřich Šindelář pak v případě Bambergu a Würzburgu udává čísla nižší, avšak v kratším časovém úseku. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 153.

²⁸² BEHRINGER, Wolfgang, *Germania*, s. 67.

²⁸³ „*Most convicted witches were so poor that the confiscation of their goods met only a fraction of the cost of their trial.*“ BRIGGS, Robin. „*Many reasons why*“, s. 60.

²⁸⁴ LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 139. V případě obvinění nemajetných osob, mohou být též náklady přeneseny na zadržené z řad majetných občanů. Tamtéž, s. 160.

taktéž nasvědčuje o profitu z tohoto pronásledování, zejména u osob z rady města.²⁸⁵ Naproti tomu ovšem procesy nemuseli nutně finančně pokrýt sami obvinění, naopak nalézáme i jejich úhradu z příjmů příslušné městské či jiné pokladny.²⁸⁶ Fiskální zájmy vrchností tedy nedošly vždy naplnění, ne vždy se totiž o něco podobného vůbec usilovalo.²⁸⁷ Nemuselo být ani reálně možné se takto stanoveného cíle dobat.²⁸⁸ Ačkoli tezi o obohacení pro určité oblasti nelze zcela odmítnout, zároveň není možné tento vliv přeceňovat, neboť i v případech, kdy profit z procesů předpokládáme, nestal se tento prvek rozhodujícím motivem rozpoutání pronásledování, spíše jeho následným nemravným bonusem.

K poměrně častým jevům řadí se taktéž tendence perzekucí rozrůstat se nejen směrem od ženských k mužským obětem, ale též směrem od chudých k majetným. Ovšem i nyní musím upozornit na nebezpečí ukvapené generalizace, neboť tento předpoklad opět neplatí kupříkladu pro oblasti Slezska, kde se hovoří o rozšíření procesů od stařen, povětšinou v bidě žijících, nikoli směrem k bohatým mužům, ale především směrem k majetným mladým ženám.²⁸⁹

V neposlední řadě je zapotřebí taktéž zcela jasně zdůraznit skutečnost, že ne každé podezření či přímo obvinění z čarodějnictví vedlo v oblastech západní Evropy nutně k rozsáhlému pronásledování. Cílem této kapitoly bylo představit variabilitu fenoménu čarodějnictví co do motivů či personálního statutu obviněných a dále poukázat na již překonané stereotypy dotýkající se finančního prospěchu vrchností či existence modelu typické čarodějnice, jakožto staré, osaměle žijící ženy na hranici životního minima. Vědomě jsem již ponechala stranou teze dotýkající se sociálního napětí, procesů jakožto pojistného ventilu či snahu tímto prostřednictvím dislokovat protivníka v nevýhodné pozici, neboť tyto koncepce, společně s jinými, byly již představeny na příslušném místě.

²⁸⁵ BENDER-WITTMANN, Ursula. *There and Back Again, Zum Verhältnis vor Ergebnis, Fragestellung und diskursivem Rahmen an Beispiel der Lemgoer Hexenjagden*, in: *Hexenverfolgung und Reionalgeschichte*, Gisela Wilbertz, Gerd Schwerhoff, Jürgen Scheffler (edd.), *Studien zur Reigonalgeschichte*, Bd. 4, Bielefeld, 1994, s. 71.

²⁸⁶ Karen Lambrecht v tomto konkrétním případě hovoří o městě Jägerndorf. LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 142.

²⁸⁷ Kupříkladu případné zisky z konfiskátů po odsouzených nešly již v arcidiecézi kolínské do kurfiřtské pokladnice, ale od konce 16. století byly zasílány na dobročinné účely. POHL, Herbert. *Zauberglaube*, s. 292.

²⁸⁸ Pro oblast sárskou uvádí Eva Labouvie, že 77% všech obviněných z čarodějnictví a kouzelnictví žilo na hranici chudoby. LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 177. Obohacování se vrchnosti na majetku popravených vylučuje dále pro oblast Tyrolska Hansjörg Rabanser. RABANSER, Hansjörg. *Hexenverfolgung*, s. 93.

²⁸⁹ LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 165.

9 Noční lety a průběh sabatu

Představy o letech povětrím vycházejí pravděpodobně z mýtů o vojsku pohanské bohyně Diany,²⁹⁰ jejíž doprovod tvořily ženy cválající vzduchem na zvířatech. V některých případech byli těchto shromážděním účastní i nebožtíci, případně zvířata, na nichž se však jezdit nesmělo.²⁹¹ Další teorie hovoří o vývoji letů na sabat z ponechávání prostřených stolů bájným bytostem, kupříkladu vilám, které byly následně skrze démonologické teorie přetaveny v čarodějnice.²⁹² V době raného a vrcholného středověku snaží se církve spíše o potření těchto pohanských představ. *Canon Episcopi*,²⁹³ který poprvé nacházíme kolem roku 906 ve sbírce Regina z Prümü, vnímá let povětrím ve smyslu d'ábelského preludu a ženám, které tomuto šálení podlehnou, má být uloženo pokání. Tezi dále přebírá Burchard z Wormsu či Ivo ze Chartres. *Canon Episcopi*, popírající realnost nočních putování vzduchem, představuje právě z tohoto důvodu nepříjemnou překážku pro ty, kdo prosazují *Hexenflug* za objektivní, fyzicky existující skutečnost.²⁹⁴

Vyzvednout čarodějnicí do povětří bylo možno prostřednictvím asistence démonů, na nichž dotyčná osoba vzduchem jezdila. Pomocníci d'ábla na sebe brali i podoby zvířat, nejčastěji černých kozlů. Jedinou možností, jak docílit rychlého přemístění povětrím, však výpomoc démonů nebyla. Čarodějnice se do vzduchu dostávaly taktéž prostřednictvím mastí, jež byly aplikovány na násady košťat, pohrabáčů, vidlí a dalších nástrojů běžně v domácnostech užívaných. Případně mohla dotyčná žena pomazat přímo své tělo, zejména intimní partie. Masti působily na organismus jako halucinogenní látky, neboť sestávaly z více či méně odpudivých ingrediencí, včetně jedovatých bylin, a podle představ démonologů byly připravovány čarodějnicemi na nočních shromážděních.

²⁹⁰ Hovoří se též o vojsku Herodiady, Perchty či Holdy. GINZBURG, Carlo. *Noční příběh*, s. 110 – 111. Též viz LEVACK, Brian P. *The witch-hunt*, s. 41.

²⁹¹ Podrobněji o variabilní problematice nočních shromáždění žen, často k tomu vypovídajících o vynuceném odchodu z domu za bohyní, létání i zabíjení mužů, viz GINZBURG, Carlo. *Noční příběh*, zejména pak kapitola *V družině bohyně*, s. 109 – 145.

²⁹² LECOUTEUX, Claude. *Hexe und Hexerei als Sammelbegriff*, in: *Hexenverfolgung – Beiträge zur Forschung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer (edd.), Würzburg, 1995, s. 41. Osobně však považuji za relevantnější teorii dotýkající se vývoje nočních letů povětrím z mýtických představ o pohanském vojsku bohyně Diany.

²⁹³ Součást *Gratianova Dekretu* z první poloviny 12. století. Společně jsou poté včleněny do *Corpus iuris canonici*.

²⁹⁴ Problém s nepříjemnou pasáží *Canonu Episcopi*, popírající v zásadě nutnost pronásledování osob, které se doznávají k letům vzduchem, řeší vedle démonologických pojednání též Kladivo na čarodějnice. Henricus Institoris zpochybňuje správnost výkladu Kánonu, neboť ten podle inkvizitorova soudu o čarodějnictví vypovídá pouze okrajově. Neútočí tedy na platnost Kánonu jako takového. K tomu autor *Mallea Maleficara* uvádí i zaručené věrohodné případy fyzického přenosu osob vzduchem. *Malleus Maleficarum*, s. 248.

Jak již bylo uvedeno výše, původní označení sabatu odkazuje k židovskému prostředí. Tajné noční schůzky a podezření z jejich konání ulpívá dlouho právě na židovském obyvatelstvu, o čemž svědčí transfer na čarodějnická shromáždění i jejich pojmenování za *Synagogu satanae*.²⁹⁵ Čarodějnický sabat koná se, analogicky k představám o nekalém spolčování Židů, taktéž v noci, nejčastěji ze čtvrtečního večera na páteční ráno. Zvláště mocné jsou nečisté síly a služebníci d'ábla na Valpuržinu, též Filipojakubskou noc, dále pak na svátek sv. Jana Křtitele.²⁹⁶ Ideálním místem setkání jsou podle dobových představ velká a rozlehlá prostranství, nejlépe též vyvýšená nad okolní terén,²⁹⁷ avšak postačí i opuštěná planina.

Sabatu se pochopitelně účastní ženy i muži, v některých případech též děti. Shromáždění doplňují démoni v čele se samotným d'ablem, který na sebe bere podobu lidskou i zvířecí. V případě proměny ve zvíře jedná se zpravidla o nepřírozeně velkou ropuchu či kozla s planoucíma očima. Nováčci se zapisují do černé knihy, líbají d'áblu ústa či zadek, avšak toto mohou učinit i zvláště zasloužilí účastníci nočních rejů. Někteří zadrženi později vypovídají, že tento polibek je studený jako led a jeho následkem okamžitě zapomenou na křesťanskou víru. Prvek zaslíbení se d'áblu, pakt s ním, sehrává důležitou úlohu,²⁹⁸ neboť tímto stávají se čarodějníci zároveň odpadlíky od samého Boha. Satan si k tomu své ovečky označuje drápem a na těle čarodějníků objeví se *stigma diabolicum*, d'ábelské, k bolesti necitlivé znamení. Vedle vzývání Zlého, parodování církevních obřadů, odřikání se katolické strany²⁹⁹ a hanobení hostií dochází taktéž k nezřízeným, a pro křesťanskou obec nepřipustným, sexuálním výstřednostem. Lidé obcují s démony, muži s muži, ženy se ženami, příbuzní mezi sebou. Pokud na sabatu pobývá pouze jeden člen rodiny, zbývající nic netušící příbuzní mohou být oklamáni démonickým zástupcem, který s nimi pobývá po čas přítomnosti čarodějníka či čarodějnice na shromáždění.

²⁹⁵ Carlo Ginzburg hovoří též o termínech *synagoga sagarum* a *strigarum conventus*. GINZBURG, Carlo, *Noční příběh*, s. 11.

²⁹⁶ Na noc sv. Valpurgy (též Walpurga), jež působila jakožto abatyše kláštera Hildesheim v 8. století, z 30. dubna na 1. května, byla považována za zvláště vhodnou nejen k rejům čarodějníků, ale taktéž ke sběru bylin. Shodnou úlohu sehrával i 24. červen, kdy se slaví svátek sv. Jana.

²⁹⁷ Oblíbené jsou tedy zejména kopce a hory. Z oblasti severní Moravy došly v tomto ohledu proslulosti Petrovy kameny. V Německu je poté známa, jakožto čarodějnická, hora Blocksberg, v Maďarsku budínský Gellértův vrch, pro Slovinsko je nejznámějším místem sabatů Klek, pro Rakousko Hainburg. KLANICZAY, Gábor. *Pozdní hranice ve východní a střední Evropě*, in: *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Muchembled Robert (ed.), Praha, 1997, s. 200.

²⁹⁸ Gerhard Schormann hovoří přímo o sňatku s d'ablem: „... verbunden mi teinem Teufelspakt, der offensichtlich in den Formen einer Eheschließung vollzogen wird, ...“ SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse*, s. 19.

²⁹⁹ LEVACK, Brian P. *The witch-hunt*, s. 37.

Účastníci nočních rejů dále vespolek tančí kolové tance pozpátku za doprovodu otřesného skřípění hudby. K hostině připravené pokrmy nejsou ve skutečnosti lahodnými, naopak postrádají jakoukoli chuť, neboť v nich chybí mimo jiné sůl, dokonce mohou být i zkažené. Kdo nechce jíst a tančit, bude donucen. Kdo odmítá do budoucna škodit svým sousedům, nebo přímo nesplnil již uložený úkol, bude potrestán a původní jemu svěřený výkon pohromy bude uplatněn na jeho vlastním majetku. Zhanobené, propíchané a podupané hostie ženy přidávají do kouzelných mastí, jejichž výroby se však údajně neúčastní muži.³⁰⁰ Další suroviny, již z principu odpudivé, tvoří podle představ démonologů jedovaté ropuchy, těla zabitých nekřtěňátek či obecně novorozeňat, která jsou při příležitosti sabatu účastníky taktéž pojídána. Démonická blízkost smrti a hrůza nesmí být v žádném případě narušena vyslovením jména Kristova. Pokud se tak stane, ten z účastníků, kdo jméno vyslovil, bude potrestán hrozným bitím a shromáždění je okamžitě rozpuštěno.³⁰¹ I takovou sílu má jméno božího Syna.³⁰²

Do spíše učenecých představ o sabatech přibývá prostřednictvím přiznání vyslychaných jednotlivců taktéž reflexe odlišného sociálního zázemí účastníků nočních d'ábelských rejů, tedy reflexe rozdílů mezi chudými a bohatými, projektovaných i do tohoto prostředí. Majetní a vážení členové démonického společenství pijí na shromážděních z drahocenných, zlatých či stříbrných, čiší³⁰³ a na hostinách usedají v blízkosti d'ábla. V rámci společenství čarodějnické sekty zastávají nejvyšší pozice. V dějinách pronásledování lze nalézt i situace, kdy je obviněn člen městské rady a z tohoto titulu zastává tedy i na nočních shromážděních roli korespondující s jeho postavením v každodenním životě. Na druhé straně se objevují i představy, kdy síla svěřeného vysokého úřadu, kupříkladu právě postu radního, je natolik velká, že čarodějník po dobu svého působení ve funkci nemůže sabaty navštěvovat.³⁰⁴

³⁰⁰ POHL, Herbert. *Zauberglaube*, s. 297.

³⁰¹ LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 230.

³⁰² Kupříkladu Carlo Ginzburg shrnuje poté dění sabatu tímto způsobem: „Čarodějníci a čarodějnice se scházeli v noci, obvykle na opuštěných místech v polích nebo v horách. Někdy přilétaly obkročmo na holi nebo na koštěti, když si předtím pomazali tělo kouzelnými mastmi, jindy zase přijížděli na hřbetě nějakého zvířete, pokud se sami v nějaké zvíře neproměnili. Ti, kteří se shromáždění účastnili poprvé, museli zavrhnout křesťanskou víru, zhanobit svátosti a vzdát úctu d'áblu, který byl přítomen v podobě lidské, anebo, a to častěji, v podobě zvířecí nebo polozvířecí. Následovaly hostiny, tance, sexuální orgie. Před návratem domů čarodějnice a čarodějníci přijímali kouzelné masti zhotovované z tuku dítěte a jiných ingrediencí.“ GINZBURG, Carlo. *Noční příběh*, s. 11.

³⁰³ Výpovědi tohoto typu nacházíme kupříkladu v kurfiřtství mohučském. POHL, Herbert. *Zauberglaube*, s. 230. Podobně též viz LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 229.

³⁰⁴ Tento aspekt představ spojených se sabatem vnímá Johannes Dillinger jako zdůraznění moci státu. DILLINGER, Johannes. *Hexerei*, s. 6 – 7.

U nočního ďábelského shromáždění v lidových představách obecně bývá často potlačen jeho démonický charakter, a to na úkor světské každodennosti. Do popředí vystupuje hostina s tancem, snad určitá metafora hojnosti, případně sexuální styk. Spíše než hrůzyplné obrazy prosazuje se v povědomí obyvatel až sváteční osvobození z každodennosti.³⁰⁵ Někdy výpovědi obsahují, ve spojení se sabatem, též zmínky o nevysvětlitelné záři či modrých světlech.³⁰⁶

V neposlední řadě byl sabat důležitým prvkem výpovědí v příčině denunciací, neboť právě na základě existence nočního shromáždění, kde se obviněný setkává s dalšími čarodějníky, bylo možno vyslychaného přimět k udání jmen spoluúčastníků tohoto ďábelského reje.³⁰⁷

³⁰⁵ V souvislosti s tímto uvádí se též vývoj sabatů z rituálů spjatých s kultury plodnosti. DELUMEAU, Jean. *Strach*, II., s. 217. Historiografie řešila i otázku reálnosti sabatu vůbec. Právě Jean Delumeau či francouzský historik školy Annale Robert Mandrou jsou nakloněni v reálnost tohoto shromáždění nevěřit. Naproti tomu starší autoři jako Jules Michelet či britská egyptoložka Margaret Murray hovoří o skutečném konání sabatu.

³⁰⁶ LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 233.

³⁰⁷ Upozorňují též, že problematice sabatu věnují samostatné podkapitoly Brian Levack a Lyndal Roper. LEVAC, Brian P. *The witch-hunt*, s. 35 – 40. ROPER, Lyndal. *Hexenwahn*, s. 148 – 175.

10 České země

Čechy a Morava, území obklíčena nejen věncem hor, ale též vklíněná mezi oblasti, kde pronásledování čarodějníků a čarodějnic probíhalo v různých obdobích s namnoze odlišnou mírou intenzity. Stimuly dotýkající se perzekucí v okolních zemích aspirovaly překročit a taktéž nakonec překračovaly hranice Čech a Moravy. Jejich reálný vliv na praxi v těchto českých zemích však za dalekosáhlý považovat nelze. Přesto považuji za účelné, s ohledem na následnou možnost komparace, ponejprve krátce pohovořit o dění v dalších vedlejších zemích Koruny české a ve státech sousedících s domácím teritoriem, v rakouských zemích, říši a taktéž v Uhrách.

Pro Horní a Dolní Lužici, patřící k českému soustátí až do pražského míru z roku 1635, nejsou dosud známy případy rozsáhlých pronásledování. Obecně lze pro tato území hovořit o nepříliš silném dosahu studovaného fenoménu.³⁰⁸ Zcela naopak tomu bylo ve Slezsku,³⁰⁹ kde proběhlo pronásledování v několika vlnách, z nichž patrně nejsilnější pozorujeme mezi lety 1651 – 1652, především v oblasti Nisy. Avšak již předchozí vlny perzekucí vedly tamního světícího biskupa Jana Baltazara Liesche roku 1639 k vydání nařízení vztahujícího se k postavení pece, kde budou spalovány čarodějnice, pro urychlení postupu exekucí.³¹⁰ Okolo roku 1640 proměňuje se taktéž struktura obvinění, neboť před touto vlnou pozorujeme v rozsudcích preferenci škodlivého čarodějnictví. Nyní se do popředí dostává odpadlictví od Boha v podobě rouhání a paktu s ďáblem. Mezi dalšími prvky sdruženého zločinu čarodějnictví, které se ve slezské soudní praxi cele uplatňují, propadá následně škodlivé čarodějnictví na pomyslné poslední místo žebříčku.³¹¹

Rozsáhlé perzekuce nezasáhly velkou silou pouze Nisu, ale též oblast jesenickou, především pak Zlaté Hory, kde získával zkušenosti v úřadu inkvizitora Jindřich František Boblig, pozdější předseda tribunálů ve Velkých Losinách a v Šumperku. Právě pronásledování čarodějníků a čarodějnic ve Velkých Losinách považuje Karen Lambrecht za důsledek procesů slezských, ovšem nikoli přímo zlatohorských, kde Boblig působil, nýbrž niských.³¹²

³⁰⁸ K tomu viz LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 14 a 337.

³⁰⁹ Karen Lambrecht, ve své pro slezské prostředí nejpoučenější práci pro léta 1580 – 1680, hovoří o 593 doložitelných popravách, z čehož se více než v 90% jednalo o ženy. Tamtéž, s. 404. K prostředí slezskému poté v českém jazyce též NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 8 – 23. A dále viz ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Příspěvek*, s. 65 – 80.

³¹⁰ NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 10.

³¹¹ LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 143 – 144.

³¹² Tamtéž, s. 129. Tento závěr, zajisté možný, bude ovšem potřebí do budoucna doložit na základě důkladného rozboru severomoravského pronásledování.

Pod panstvím habsburské dynastie nachází se vedle zemí Koruny české též Horní a Dolní Rakousy, Tyrolsko a Štýrsko, od roku 1526 pak, shodně s Českým královstvím, i Uhry. V souvislosti rakouskými zeměmi zmiňují především neúspěšné působení Institorise v Innsbrucku po vydání buly *Summis desiderantes affectibus*, dále následující poměrně silná pronásledování v Tyrolsku³¹³ a taktéž známý *Zauberer-Jackl-Prozess* z let 1675 – 1681 v oblasti Salzburgu,³¹⁴ nápadný především majoritou mužů mezi popravenými. I v těchto oblastech byl znám sdružený delikt čarodějnictví, avšak co do intenzity pronásledování nelze v žádném případě srovnávat habsburská dědičná území s oblastmi Slezska, tím méně s teritorií říšskými.³¹⁵

V Uhrách³¹⁶ nicméně obzvláště silnou démonologickou podporu pronásledování nenalzáme.³¹⁷ K tomu připojuji skutečnost, kdy na územích kontrolovaných Osmanskou říší nelze o skutečných perzekucích čarodějnic příliš hovořit, neboť osmanská správa takové procesy neiniciovala, tím méně pak podporovala. I z tohoto důvodu uvažuje se, vzhledem k západním oblastem Evropy, o pozdním propuknutí procesů na uherském území. Tedy především po stažení se tureckého protivníka z nejuvýchodnějšího území monarchie. Zintenzivnění honů v této části Evropy pozorujeme až k období mezi lety 1710 – 1760.³¹⁸

Zcela odlišný model nalzáme poté v prostoru říšském,³¹⁹ a ačkoli zde se intenzita pronásledování v závislosti na konkrétním teritoriu značně liší, skutečností zůstává nejvyšší počet obětí pronásledování, až polovina vůbec všech v procesech popravených osob.³²⁰

³¹³ V této oblasti zaznamenáváme procesy již k roku 1485, avšak skutečně silné vlny pronásledování nacházíme až ve století 17., konkrétně mezi lety 1638 – 1645 a dále 1679 – 1700. RABANSEN, Hansjörg. *Hexenverfolgungen*, s. 82 – 84.

³¹⁴ K tomu rozsáhle nejnověji: MÜLLEDER, Gerald. *Zwischen Justiz und Teufel, Die Salzburger Zauberer-Jackl-Prozesse (1675 – 1679) und ihre Opfer, Österreichische Hexenforschung*, Bd. 2, Wien, 2009.

³¹⁵ Wolfgang Behringer uvažuje pro rakouské země o počtu exekucí ve výši jednoho tisíce. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 66.

³¹⁶ Pro toto území připomínám zejména badatele Gábora Klaniczay a Évu Pócs.

³¹⁷ V tomto smyslu hovoří o uherském prostoru taktéž Gábor Klaniczay, ovšem zároveň upozorňuje na určitou aktivitu protestantů v 17. století, kteří v této době počínají vydávat démonologické spisy. KLANICZAY, Gábor. *Pozdní hranice*, s. 194.

³¹⁸ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 86. Obdobné časové rozmezí platí podle uvedeného autora též pro území Polska. Tamtéž, s. 86.

³¹⁹ K tomu plošně SCHORMANN, Gerhrad. *Hexenprozesse*. Konkrétní území poté kupříkladu BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*. (Bavorsko) A dále MIDELFORT, Eric. *Witch-Hunting*. (Jihozápadní Německo). Či oblast duchovního kurfiřtství viz POHL, Herbert. *Zauberglaube*. (Mohučské kurfiřtství). V českém jazyce poté shrnutí nejlépe BEHRINGER, Wolfgang. „Germania“, s. 51 – 84. Podrobněji k historiografii viz čtvrtá kapitola této práce, *Vývoj a současný stav historiografie v zahraničí*, včetně příslušné podkapitoly *Přehled autorů zahraničních*.

³²⁰ Připomínám, že Wolfgang Behringer hovoří celkově o počtu padesát tisíc obětí, z toho celá polovina připadá na území dnešního Německa. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 66, 75.

Oblasti s nejvyšší koncentrací pronásledování lze označit za teritoriálně roztržštěné.³²¹ Rozsáhlé perzekuce pozorujeme kupříkladu v oblastech biskupství a duchovních kurfiřtství jako Bamberg, Kolín, Mohuč, Trevír či Würzburg.³²² Kulminace procesů na území říše spadá do období mezi lety 1580 – 1630. Znovu však zdůrazňuji závislost na konkrétním teritoriu a k tomu skutečnost, kdy ne každé nařčení z čarodějnictví či kouzelnictví končilo hrdelním trestem. V říši se pochopitelně objevují jak procesy s čarodějnicemi, tak s kouzelnicemi. Ne všechny tamní procesy probíhají podle démonologického schématu, absolutní uplatňování prvků sdruženého zločinu čarodějnictví se tedy nedočkáme ve všech případech.³²³

Z uvedeného stručného náčrtu situace v oblastech bezprostředně přiléhajících k hranicím Čech a Moravy pozorujeme potenciálně nejsilnější vliv z území slezského, kde i časová souvztažnost s procesy severomoravskými jeví se pravděpodobnou. Z dosavadního stavu bádání však nelze ani toto vyslovit s vyšší mírou jistoty. Domnívám se však, že vliv sousedních zemí, stejně poté obecně pronásledování celoevropského, nebyl v českém prostředí hybatelem určujícím, ba jakýmkoli způsobem primárním. Hlavní vlna perzekucí služebníků ďábla mezi lety 1580 – 1630 nezanechává na území domácím prakticky žádné stopy. Nicméně na straně druhé nelze hovořit o absolutní izolaci či přímo rezistenci českého a moravského prostředí vůči prvkům sdruženého zločinu čarodějnictví. Určité přejímané aspekty je možno vysledovat kupříkladu v oblasti právní. Jakožto subsidiární byla na domácím území užívána *Carolina*, řád císaře Karla V. z roku 1532, postihující hrdelním trestem škodlivé čarodějnictví. Domácí právní tradice vykazuje s ohledem na delikt užití magie poměrně pozoruhodnou kontinuitu, reflektující právě škodlivé čarodějnictví, zatímco démonologické prvky zde dlouhodobě absentují. Považuji z tohoto důvodu za žádoucí podrobnější zastavení u vývoje domácích právních knih a zákoníků.

³²¹ SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse*, s. 65. Oproti tomu silná struktura povětšinou rozsáhlým perzekucím zamezila. Vysoká míra centralizace platí kupříkladu pro Bavorsko. K tomu především BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 34.

³²² K fenoménu tzv. čarodějnických biskupů viz osmá kapitola této práce, *Kauzální pluralita: otázka normy a ideálního typu*.

³²³ Toto tvrzení platí prakticky pro všechna území Evropy, kde perzekuce probíhaly.

11 Pozadí právního vývoje českých zemí

V Čechách a na Moravě 14. století střetávají se dvě hlavní právní oblasti, importované na české území z vnějšku, konkrétně z oblastí říšských. Jedná se o právo magdeburské a právo švábské.³²⁴ Co do geografického rozšíření, severní Čechy a sever Moravy spadaly povětšinou pod právo magdeburské,³²⁵ střední Čechy, jižní Čechy a zbylá moravská území řídila se právem švábským. První z uvedených právních okruhů směřoval svá odvolání v rámci českých zemí do Litoměřic a Olomouce, odvolací stolice práva švábského nalézáme poté v Praze a Brně. Pro právo magdeburské platila k tomu možnost odvolání se přímo do města Magdeburg, analogickou variantu apelace za hranice království konkurenční právní okruh nenabízel. Nejednalo se však o odlišnost jedinou, jak uvádí Jiří Klabouch: „*Hlavní rozdíl byl v tom, že v městech norimberského práva vyřizovaly soudní i správní záležitosti tytéž osoby, městští radní, zatímco v městech magdeburské oblasti byl soud složen z osob od radních odlišných, tzv. šefů, ...*“³²⁶ Již jen dodejme, že větší volnost jednotlivým stranám ve vlastním procesu pak poskytuje právo magdeburské.

Nelze též nepřipomenout problematiku personality práva, jev typický nejen pro české země, znamená pluralitu práva ve smyslu existence různých sebrání pro jednotlivé společenské vrstvy.³²⁷ V příslušných kapitolách i pokapitolách vycházím především z práva městského, následně pak z hrdelních řádů Josefa I. a Marie Terezie. Proto pouze ve stručnosti doplňuji, že proces u soudu zemského byl veden na základě principů odlišných, včetně skutečnosti, kdy ke šlechtickému stavu, ať už panskému či rytířskému, nelze bez svolení panovníka přistupovat prostřednictvím tortury. Zemské právo doznalo také mnohem slabšího ovlivnění skrze normy kanonického a římského okruhu, kterým naopak do značné míry podléhalo právo městské, získávající tímto na rychlosti co do průběhu jednání před soudem.

Předtím než se blíže seznámíme s dalším vývojem, považuji za důležité pohovořit, alespoň v základních rysech, o problematice inkvizice. Spojování této instituce a procesů s čarodějnicemi na území Čech a Moravy je ve skutečnosti představou ahistorickou. Papežská inkvizice jakožto instituce objevuje se na domácí půdě zřejmě roku 1318, ovšem zcela zaniká

³²⁴ Právo švábské, nepřesně též označováno jako právo norimberské. MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha, 2010, s. 108.

³²⁵ Též se tímto právem řídily Lužice. Tamtéž, s. 108.

³²⁶ KLABOUCH, Jiří. *Staré české soudnictví – jak se dříve soudívalo*, Praha, 1967, s. 217. Podobně o tomto rozdílu též KREUZ, Petr. *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské*, in: *Hrdelní soudnictví v českých zemích*, Jindřich Francek (ed.), Pardubice, 1996, s. 72.

³²⁷ Šlechta tedy spadá pod právo zemské, měšťané pak pod právo městské, atd. V této kapitole bude věnována pozornost především právu městskému, posléze hrdelním řádům habsburských panovníků, především pak řádům Josefa I. a Marie Terezie.

již v době husitské.³²⁸ Nelze tedy tuto organizaci spojovat s českým územím i nadále, zejména poté vůbec ne s pronásledováním čarodějnic, které se k tomu jakožto historický fenomén objevuje v horských oblastech Švýcarska patrně až kolem roku 1430. Avšak bez ohledu na faktickou neexistenci instituce církevní inkvizice³²⁹ v Čechách a na Moravě, inkvizitorský úřad byl patrně obsazován i nadále.³³⁰ Nicméně na pronásledování čarodějnic a kouzelnic na území Čech a Moravy nemá tato duchovní forma inkvizice žádný podíl.

V této souvislosti tedy nelze zaměňovat inkvizici a inkviziční vedení soudního procesu. Inkviziční, vyhledávací,³³¹ forma řízení pochopitelně v rámci domácího práva získává značné pozice. Koncem středověku počíná pozvolna nahrazovat princip akuzační, obžalovací,³³² založený na žalobě podané přímo poškozenou osobou. K tomu se vztahuje alespoň formálně rovný přístup k právu u obou při podstupujících stran: „*Typ obžalovacího procesu také nerozlišoval mezi právním postavením žalobce a obžalovaného a přiznával jim v procesu stejná práva.*“³³³ Akuzační forma stála spíše na ústním a veřejném jednání, její přirozenou součástí netvořila tortura. Naproti tomu inkviziční proces upřednostňuje písemné, neveřejné řízení před soudem, včetně častého užití práva útrpného. K tomu je zde personálně totožná osoba žalobce a soudce, jež nyní zahajuje stíhání delikventa na základě vlastní iniciativy, aniž je třeba žaloba postiženého. V tomto kontextu pak k inkvizičnímu řízení již nenáleží sama exekuce, neboť je prováděna veřejně.³³⁴

Na inkviziční, především v tomto kontextu písemné formě rozhodování, závisel i panovníkem zřízený apelační soud, instituce vzniklá jakožto důsledek prvního protihabsburského odboje roku 1547. Již v lednu roku následujícího vydává Ferdinand I. v Aušpurku instrukci ke zřízení Rady nad apelacemi. Omezeny byly tímto ve své

³²⁸ Datum objevení se papežské inkvizice k roku 1318 uvádí Bedřich Šindelář. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 25 a 170. K tomuto roku byli taktéž jmenováni první inkvizitoři pro Prahu a Olomouc, člen minoritů, Harman z Plzně a osoba z řad dominikánského řádu, Kolda z Koldic. Částečně šlo patrně o reakci papeže na chování Jana IV. z Dražic, který podle soudu kurie neprojevoval vůči heretikům dostatek horlivosti a nedlouho před jmenováním uvedených inkvizitorů byl Jan IV. z Dražic odvolán. Sám Kolda z Koldic musel pro svou horlivost z Prahy podvkrát uprchnout, avšak valných výsledků nedosáhl ani uvalením interdiktů na hlavní město. Podrobněji viz ČERNUŠÁK, Tomáš. NĚMEC, Damián. PROKOP, Augustin. *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha, 2001, s. 85 – 89.

³²⁹ Vedle papežské existovala taktéž inkvizice biskupská. Připomínám dále skutečnost, kdy inkvizice španělská sama o sobě proti čarodějnicím primárně nevystupovala. Její zájem směřoval především na konvertity ke křesťanství.

³³⁰ O této skutečnosti svědčí kupříkladu obsazení úřadu inkvizitora ke konci 15. století autorem knihy *Malleus Maleficarum*, osobou Institorise.

³³¹ Inkviziční forma objevuje se poprvé v prostředí církevním, na přelomu 12. a 13. století. Podrobněji ke vzniku inkvizičního řízení viz podkapitola 6. 1 *Papežské buly, inkvizice a Malleus Maleficarum*, v této práci.

³³² Též označován jako kontradiktorní.

³³³ MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*, Praha, 1995, s. 52.

³³⁴ Blíže k vyjmutí exekuce z inkvizičního procesu viz KREUZ, Petr. *Poprava*, s. 424.

samostatnosti soudy městské. Vedle zákazu odvolání za hranice českého království, dostalo se městskému soudnictví dohledu apelací. Právní naučení bylo napříště zapotřebí hledat výlučně u této, veskrze panovníkovi podřízené, instituce. Souhlasu apelačních radů,³³⁵ jmenovaných přímo panovníkem, podléhaly též rozsudky smrti, obecně však bylo možné i pro jednotlivce odvolat se na základě nesouhlasu s rozsudkem k této instanci.³³⁶ Ferdinand I. usiloval prostřednictvím rady nad apelacemi o kontrolu městského soudnictví, tedy usiloval o posílení své pozice v souvislosti s absolutistickými tendencemi Habsburků: „*Závislost městských soudů na královském apelačním soudě a tím tedy na panovníku měla být rovněž závislostí na habsburské dynastii, ...*“³³⁷ Nelze však hovořit o okamžitém naplnění uvedených představ v praxi. Schvalovací pravomoc apelačního soudu prosazovala se dosti pozvolna. Petr Kreuz uvádí, že o plné akceptaci apelací, jakožto vrchní odvolací instance pro města, lze hovořit až ke sklonku století 17.³³⁸

11. 1 Průběh soudního řízení a tortura

Zatčení samé prováděl zpravidla rychtář či rychtářovi pacholci,³³⁹ a to na základě žaloby či jednání *ex officio*, tedy z povinnosti úřední, kterou později výslovně nařizuje *Obnovené zřízení zemské*.³⁴⁰ Výslechu má být přítomen purkmistr, alespoň dva další radní a krevní, též smolný, písař.³⁴¹ Pozice smolného písaře byla s ohledem na jeho funkci problematická. Sám písař byl považován za nečestného. Koldínova *Práva městská* i *Josefina* proto shodně

³³⁵ Původní instrukce Ferdinanda I. z roku 1548 hovoří o 4 osobách stavu panského, včetně prezidenta apelací, dále mají být členy 2 rytíři, 4 doktoři práv a 4 měšťané.

³³⁶ Podrobně co do stanovených lhůt a možností odvolání se přímo k apelacím viz ADAMOVIČ, Karolina. *Apelační soud v českém království v letech 1548 – 1651*, in: *Collectanea Oposculorum*, Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha, 1975, s. 103 – 111.

³³⁷ Tamtéž, s. 101.

³³⁸ KREUZ, Petr. *Poprava*, s. 441.

³³⁹ Jak uvádí Zikmund Winter, pravomoc zatýkat delikventy vztahovala se i na krevního písaře. WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst, život veřejný mezi r. 1420 – 1620*, díl II., Praha, 1892, s. 13 – 14. A dále s. 31. O často dramatických okolnostech jímání zločinců, jejich násilných střetech s právem, tedy rychtářem, ale taktéž o brutalitě rychtářů samých viz tamtéž, s. 42 – 64.

³⁴⁰ Následujícím popisem sleduji především linii inkviziční formy vedení procesu, neboť bude pozornost věnována taktéž tortuře, a tato byla zpravidla integrální součástí inkvizičního, nikoli, alespoň ne v takové míře, akuzačního řízení.

³⁴¹ Zikmund Winter hovoří dále o označení *písař tajných věcí*. WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz*, díl II., s. 14. Pro zajímavost uvádím, že přítomnost předsedy soudu, dvou přísedících a písaře u výslechu je fixována později v hrdelním řádu Marie Terezie. *Constitutio criminalis Theresiana*, aneb římské císařské v Uhřích a Čechách královské apoštolské milosti Marie Terezie, vytištěný u Jána Tomáše urozeného z Trattern, 1769, Articulus 20, § 3, s. 43. (dále jen *Theresiana*) Rozsudek pak nemá podle téhož řádu vynášet menší počet osob než sedm. Tamtéž, Articulus 20, § 8, s. 45.

potvrzují jeho bezúhonnost a stanovují za napadení této úřední osoby sankce v podobě vězení či peněžité pokuty. *Josefina* zároveň krevního písaře nabádá k plnému a pravdivému uvedení nejen obsahu, ale všech okolností výsledku: „*Jest pak povinnost práva, obzvláště náležité zaopatření učiniti, aby od písaře všechny slova, znamení, ošklivosti, divení, (...) neméně celý příběh útrpného práva, co zjištěnec v přestavení, přivázáním, při palečnicích etc. Odpovídal, jak vyhlížel, se strachoval, neb lekal, ...*“³⁴² Podobné nařízení dotýkající se zaznamenání *z oust do pera*, nestálosti výpovědi a gest svědků uvádí taktéž *Theresiana*.³⁴³ Z dochovaných výslechových protokolů a smolných knih lze ovšem vysledovat, že tato nařízení nebyla zvláště přísně dodržována. Gesta či mimika obviněného zpravidla zachycení krevním písařem nedojdou.

Zápisy výslechů v mučírně zaznamenával tento úředník do zvláštních knih, nazývaných analogicky s jeho osobou za knihy smolné, černé či krevní.³⁴⁴ Označení vychází pravděpodobně ze samého fyzického vzhledu těchto kodexů, vázaných povětšinou v černé kůži. Zároveň však lze terminologii vztahovat i k symbolice v knize zachycených zápisů, nejčastěji tedy vyznání pod vlivem práva útrpného. V této souvislosti je nutné dále zmínit skutečnost, že ne každé město disponující právem popravky, tedy možností samostatně provádět na základě vynesení rozsudku exekuce, mělo specializovaného krevního písaře. Zejména v případě menších měst či městeček vykonával tuto funkci písař městský, pořizující záznamy dotýkající se i zbylé agendy města.

Před pristoupením k tortuře, byly ponejprve mistrem popravním představeny obviněnému mučicí nástroje.³⁴⁵ Již sám tento tlak musel být značný a mohl vést k plnému přiznání. Avšak toto nemuselo se přesto zdát dostatečným. V takovém případě byl delikvent postoupen do rukou kata. V této souvislosti přetrvávají jisté stereotypní mýty. V českém i moravském prostředí bylo mučení užívané především v podobě tažení za sucha, tedy dáním

³⁴² *Jeho Milosti římského císaře uherského a českého krále ... Josefa I. ... Nové právo útrpné a hrdelní pro království České, anno 1708, nákladem kupce z Bielenberka, Articulus XVI., O právu útrpném, § 12, s. 49. (dále jen *Josefina*) V přepisu *Josefíny, Theresiany* a taktéž u zákoníků dalších provádím jen drobné úpravy, především „i“ a „y“ uvádím dle dnešního pravopisu, dále „au“ přepisuji jako „ou“ či dvě „s“ jako „š“. Pokud dodá změna délky samohlásky textu větší jasnost, měním taktéž délku. Co do čárek v textu zákoníku, tento typ interpunkce ponechávám beze změny.*

³⁴³ *Theresiana*, Articulus 20, § 19 - 21, s. 46. A taktéž Articulus 38, § 21, s. 113 - 114.

³⁴⁴ Jaroslav Pánek hovoří dále o označení těchto knih jako *psaneckých* či o prostém názvu *knihy výpovědi*. Německé názvosloví užívá termínů *Achtbuch, Blutbuch* či *Pechbuch*. Blíže k problematice vymezení smolných knih a terminologii latinské, polské či ruské viz PÁNEK, Jaroslav. *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617 - 1751*, Praha, 1977, s. 12.

³⁴⁵ O katovském řemesle podrobněji v domácí historiografii především viz FRANCEK, Jindřich. *Mistři ostrého meče*, Pardubice, 1995. A dále co do nepočestnosti katovského řemesla, zejména však pro prostředí říšské DÜLMEN, van Richard. *Bezectní lidé*, s. 41 - 60.

provinilce na žebřík. Případné zostření bylo poté prováděno tzv. pálením, též nazývaným trápením světlym. Během tohoto typu tažení docházelo k přiřkládání, nejčastěji svazku svící či louče, do podpaží a na boky na žebříku napínaného delikventa. Pro zvýšení bolestivého účinku mohlo být dotyčnou osobou pohupováno katovým pacholkem ze strany na stranu.³⁴⁶ Nelze tedy v žádném případě pracovat s představou běžného užívání španělské boty tak, jak je známa z procesů šumperských a velkolesinských.³⁴⁷ Neznamena to pochopitelně absolutní absenci jejího užití v domácím prostředí před uvedenými procesy, avšak nepochybně se nejedná o prostředek pro české a moravské poměry typický. Kdy konkrétně se v českém a moravském prostředí objevuje španělská bota prozatím nelze přesně určit.³⁴⁸ Stupně tortury včetně užití španělské boty nalézáme charakterizovány až v *Josefině* a *Theresianě*.

Řád císaře Josefa I. stanovuje tedy v § 8 článku šestnáctého,³⁴⁹ následující souslednost úkonů kata v mučírňě. Na prvním místě má být užito šněrování, dále pak palečnice. Třetí stupeň spočívá v přiložení španělské boty,³⁵⁰ a to pouze v případě *přečinění hrozného* a dále za předpokladu, že nelze s ohledem na fyzický stav delikventa užít palečnic a žebříku. Za čtvrté je jmenováno *vhození na žebřík* za sucha, jako poslední přichází ke slovu světlé trápení. Následující paragraf nabádá k mírnosti při užívání tortury a doporučuje k obviněným přistupovat v dopoledních hodinách, k tomu pak nejlépe nalačno.³⁵¹ Do jaké míry však byla tato ustanovení hrdelního řádu dodržována, nelze ve větší četnosti jakkoli přímo doložit. Snad jen pokud budou v hojnější míře případně nalezeny listy vybízející k dodržování jednotlivých paragrafů, mohou nepřímo blíže svědčit o jednání konkrétních soudů na základě vlastní právní tradice či libovůle.

³⁴⁶ OBERPFALCER, František. *Vyznání na mučidlech – texty ze starých knih černých, jinak smolných*, Praha, 1937, s. 56.

³⁴⁷ Ačkoli Jindřich Francek, po mém soudu nesprávně, uvádí následující: „*Samozřejmě, že k základnímu vybavení každé mučírny náležely i palečnice a španělské boty, ...*“ FRANCEK, Jindřich. *Hrdelní soudnictví v Čechách v 16. – 18. století*, in: *Česká města v 16. – 18. století*, Jaroslav Pánek (ed.), Praha, 1991, s. 48. Za nesprávný považuji tento výrok z hlediska zmínek ve smolných knihách, hovořících ponejvíce o *dání na žebřík*, *sejmutí z žebříku* či o tom, že útrpnému výsledku podrobený obviněný byl *stržen a pálen*. V této souvislosti lze připomenout též práci Marianne Sauter, která pro některé oblasti říše, kupříkladu Württemberg, dokládá užívání španělské boty až od poloviny 17. století. SAUTER, Marianne. *Hexenprozess*, s. 52 – 53. Předpoklad většího náskoku českého prostředí zřejmě není zcela na místě.

³⁴⁸ Pro zajímavost uvádím, že další mučicí nástroj, palečnice, dokládá František Oberpfalcer k roku 1575. OBERPFALCER, František. *Vyznání*, s. 56. Toto lze potvrdit prostřednictvím Zikmunda Wintera, který uvádí trest palečnic pro ženy, tedy nevěstky, k témuž roku. Z tohoto zápisu můžeme tedy usuzovat na užívání palečnic nejpozději k roku 1575, spíše však obeznámenost s tímto nástrojem i dříve, než k uvedenému datu. WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz*, díl II., s. 98.

³⁴⁹ *Josefina*, Articulus XVI., O právu útrpném, § 8, s. 47 – 48.

³⁵⁰ V hrdelním řádu označované za *šroubovací botu*. Tamtéž, § 8, s. 48.

³⁵¹ Tamtéž, § 9, s. 48.

Krátce zde uvedme taktéž ustanovení dotýkající se tortury, kromě obvyklého vynětí těhotných žen či nedostatečných na rozumu, nacházíme v článku šestnáctém zajímavé nařízení: „*Ti, kteří nějakou škodu, neb ránu na těle mají, a taková podle svědectví lékaře, kdyby trápení následovati mělo, se rozšířiti, neb zvětšiti mohla, při takových buď s celem trápení, se podloží (poodloží – Z. K.), aneb toliko ten stupeň, kterýmby škoda, neb rána zvětšená byla, se opouští ...*“³⁵² Nelze patrně doložit, do jaké míry bylo právě toto nařízení dodržováno, avšak svědčí o určité snaze zabránit nejhorší excesům, které mohly vést ke smrti vyslychaného ještě před vnesením rozsudku. Otázkou též zůstává, zda se jedná o nařízení vyplývající čistě z humánního povědomí, nebo naopak o snahu zamezit takovýmto úmrtím či, v případě následného propuštění, trvalým zmrzačením, které pochopitelně nevrhaly na justici dobré světlo.

Za zmínku stojí jistě i § 15 šestnáctého článku, který počítá s možností, že vyslychaný po ukončení tortury určitého stupně odvolá. V takovém případě se má opět přistoupit k tortuře a pokračovat následujícím stupněm, nikoli již použité opakovat.³⁵³ Následující paragraf pak příkazuje, pokud vytrpěl všechny stupně mučení a odvolal, nemá se znovu přistupovat k tortuře, nýbrž vyžádat si naučení od Apelačního soudu.³⁵⁴

K určité opatrnosti vede soudy i *Theresiana*, upomínajíc především na pečlivé uvážení uložení tortury: „... *zdaliž potahové k útrpnému právu dostatečný jsou*“.³⁵⁵ Mučení samo poté nemá být horší než sám případný trest.³⁵⁶ Ustanovení analogické k *Právům městským* Pavla Kristiána z Koldína hovoří o dání ženského pohlaví na mučidla jakožto prvního, neboť se dříve přizná. Případně se má tortura počínat, z identického důvodu, od mdlejší osoby.³⁵⁷ Co do délky mučení, nejlépe má se tato ukončit v průběhu jednoho dne: „... *mučení obyčejně pořade v jednom dni se dokonati má*“.³⁵⁸ Možnost rozvržení do dvou až tří dní se připouští kupříkladu o obzvláště zatvrzelých Židů.³⁵⁹ V této souvislosti je nutno zmínit taktéž připouštěnou četnost jednotlivých stupňů: „*Přes třikráte nemá ale žádný mučen, nýbrž ten, jenž mučení třikrát vystál, a buďto dokona nic se nepřiznal, aneb k čemu se přiznal, potom zase vždy odvolal, obyčejně prázden, a odproštěn býti má, protože od předešlých potahů skrze*

³⁵² *Josefina*, Articulus XVI., O právu útrpném, § 3, s. 46.

³⁵³ Tamtéž, Articulus XVI., O právu útrpném, § 15, s. 50.

³⁵⁴ Tamtéž, Articulus XVI., O právu útrpném, § 16, s. 50.

³⁵⁵ *Theresiana*, Articulus 38, § 2, s. 107.

³⁵⁶ Tamtéž, § 8, s. 109.

³⁵⁷ Tamtéž, § 12, s. 111. Analogické ustanovení též Pavel Kristián z Koldína, *Práva městská království českého a markrabství moravského – spolu s krátkou jich summou*, upravil Josef Jireček, Praha, 1896 O trápení a popravách, T. II., s. 392.

³⁵⁸ *Theresiana*, Articulus 38, § 13, s. 111.

³⁵⁹ Tamtéž, § 13, s. 111.

vystále mučení se dostatečně očistil.³⁶⁰ Zde je důležitý i prvek odvolání doznání, a pokud tak dotyčný činí po sejmutí z mučidel pravidelně, má být osvobozen. Narážíme však na obdobné ustanovení, které rozebíraný paragraf částečně problematizuje. § 26 počítá s možností odvolání výpovědi po zcela vystálém mučení, v takovém případě ovšem uvádí nutnost žádosti o naučení k vyššímu právu, nikoli propuštění obviněného.³⁶¹

Přejdeme nyní však již k upřesnění užívaných stupňů tortury. Jedná se o záležitost poměrně hojně v historiografii uváděnou, avšak nedostatečně, či přímo vůbec, bývá reflektován rozdíl, který *Thesiana* v této souvislosti uvádí. Jedná se o odlišné stupně tortury pro české a rakouské země. „*Co tehdy způsobu mučení, a téhož odsad, aneb stupnu se dotyče, my k zastavení všech uzvolných a cizích způsobů mučení tímto zákonodajně zamezeno míti chceme, že mučení v našich královstvích českých zemích tak, a na ten způsob, jak ono na ten čas v našem hlavním městě Praze v zvyku, (...) v našich rakouských dědičných zemích ale tak, a na ten způsob, jak v našem sídelním městě Vídni se provozuje, (...) vůbec užíváno býti má.*“³⁶² Hrdelní řád tedy poukazuje na odlišnou právní tradici,³⁶³ již se k tomu rozhodla habsburská panovnice respektovat, nikoli unifikovat. V českých zemích, po vzoru hlavního města království, uvádí se následující stupně útrpného výslechu. Prvním stává se přiložení palečnic, následně poté šněrování zpředu, třetí stupeň hovoří o natažení na žebřík, čtvrtý znamená zostření v podobě ohně, tedy světlé trápení.³⁶⁴ Nejběžnějším způsobem bylo právě natažení na žebřík. Palečnice jsou záležitostí až 16. století.³⁶⁵ Ani španělská bota nebyla zřejmě užívána ve vysoké míře, jistě pak ne tak hojným způsobem, jak o tom panují obecné představy. *Thesiana* hovoří o španělské botě jakožto rezervním stupni mučení, jehož lze užít v případě, kdy kupříkladu fyzický stav obviněného znemožňuje užití některý

³⁶⁰ *Thesiana*, Articulus 38, § 28, s. 115.

³⁶¹ Tamtéž, § 26, s. 115.

³⁶² Tamtéž, § 17, s. 112.

³⁶³ Tato skutečnost nicméně není reflekována například Jindřichem Franckem ve starší práci *Mistři ostrého meče*, kde hovoří o svázání delikventa a vytažení ke stropu prostřednictvím kladky. Tento způsob považuje za častý, ačkoli pro české země, přesněji tedy v souvislosti s Prahou, není v hrdelním řádu vůbec uváděn. FRANCEK, Jidřich. *Mistři*, s. 14. Ve skutečnosti je tento typ v *Thesianě* reflektován pouze pro Rakousy, konkrétně podle vídeňského vzoru. Stejně tak vyobrazení mučení v kozelci za následného vytažení do vzduchu uvádí, pro české země již z uvedených důvodů nepřesně, v podobě ilustrace ze stránek *Thesiany* Jiří Klabouch. KLABOUCH, Jiří. *Staré české soudnictví*, vyobrazení č. 28.

³⁶⁴ *Thesiana*, Articulus 38, § 17, s. 112. V rakouských dědičných zemích se poté uvádí stupně tortury takto. První palečnice, druhý šněrování pozadu, třetí pak vytažení na skřipci, pomocí kladky, do povětří. Tento stupeň může být zostřen zavěšením závaží na nohy vyslýchaného. Tamtéž, s. 112.

³⁶⁵ Viz pozn. pod čarou č. 348 v této práci.

z předcházejících stupňů.³⁶⁶ Zcela pak možno vyloučit užívání čarodějnické židle s hřeby či železné panny.

Již jen upozorním, že *Constitutio Criminalis Theresiana* zastavuje se i u problematiky úhrady výdajů za soudní řízení, včetně právních poslů či práce kata a jeho pacholků. V případě, že obviněný je osobou majetnou, je povinen náklady uhradit sám. Pokud ovšem delikvent nedisponuje dostatečným, či dokonce žádným hmotným zázemím, veškeré výdaje nese soud.³⁶⁷ Náklady hradí majetný vyslýchaný i v případě propuštění, avšak za předpokladu, že jeho zadržení i soudní řízení proběhlo zákonným způsobem. O případných konfiskacích majetku odsouzeného však nenacházíme žádné zmínky.

Jak bylo již ukázáno výše, tortura sama je některými badateli považována za stěžejní aspekt vedoucí k pronásledování čarodějnic a kouzelnic, avšak jak přesvědčivě dokládá Marianne Sauter,³⁶⁸ nebyla v dobovém kontextu ničím neobvyklým. Prostředí českých zemí k tomu, s výjimkou severomoravských procesů z druhé poloviny 17. století, neuvžívá mučení jakožto prostředku „vytváření čarodějnic.“ Tato koncepce sugestivního výslechu v případě podezření z magie není domácímú prostoru vlastní, nicméně ani zcela neznámou, jak o tom budeme podrobněji hovořit dále v textu. Nyní je však vhodné navrátit se k průběhu soudního řízení.

V případech, kdy se obviněný ani pod vlivem mučení ke zločinu nedoznal, měl být propuštěn jakožto nevinný. Z tohoto důvodu zákoníky pravidelně nabádají k rozumné aplikaci tortury, aby byl případně možný alespoň částečný, byť již stigmatizovaný, návrat k životu ve společnosti.³⁶⁹ Taková situace jeví se však spíše výjimečnou. Podrobení právu útrpnému bylo z pochopitelných důvodů schopno přestat bez doznání pouze zanedbatelné procento obžalovaných. Častější variantou bylo přiznání zločinu, především pak krádeží. K tomu připojuji, že delikt související s užíváním a vypomáháním si prostřednictvím magických prostředků tvoří pouze malou část všech ve smolných knihách i dalším aktovém materiálu zachycených případů kouzelnictví.³⁷⁰

V případě, že vyslýchaný uvedl jména spoluviníků, kteří byli soudu taktéž známi, a bylo je k tomu možno předvést na radnici či rychtu, kde vězení bývala nejčastěji, následovala

³⁶⁶ *Theresiana*, Articulus 38, § 18, s. 112.

³⁶⁷ Tamtéž, Articulus 54, § 2, s. 156.

³⁶⁸ SAUTER, Marianne. *Hexenprozess und Folter*, zejména s. 15 – 17, a dále s. 70 – 75.

³⁶⁹ V této souvislosti se často zmiňuje upomínání na přestání tortury dotyčným osvobozeným: „*Já jsem nestál pod žebříkem jako ty.*“ MALÝ, Karel. *O smolných knihách*, nečíslováno.

³⁷⁰ Přesnější procentuální vyjádření však prozatím není k dispozici. I zde se tedy otevírá prostor další badatelské činnosti. K tomu připomínám, že písemně zachycené užívání pověřených a magických praktik mezi obyvatelstvem zahrnuje patrně taktéž nevelký zlomek, neboť takovéto konání bylo jevem velmi rozšířeným.

konfrontace přímo v mučírně, tzv. *vývod*. Střet obviněného s nově označeným aktérem přečinu přímo *z ousť v uši* zaznamenával krevní písář, a měl tak činit podle *Josefíny* velmi podrobně, do černé knihy. Nejčastěji docházelo k více či méně patové situaci, kdy mučený vypovídal v neprospěch údajného spoluviničníka, ten však nařčení vytrvale odmítal. Na to mohla osoba, podléhající právě rukám kata, reagovat často citovanou větou, odkazující mimo jiné na mocný vliv tortury: „*Až budeš v těch místech jako já, povíš jináče.*“

Nově obviněný mohl být po *vývodu*, v jistě silně pochmurným a odstrašujícím dojmem působící mučírně, ještě propuštěn a na mučidla případně umístěn až po popravě původního delikventa, který byl podle práva krátce před vykonáním exekuce na místě popravním nucen potvrdit, či odvolat svou výpověď včetně dosavadního označení kompliců. Potvrzení výpovědi učiněné v mučírně, ale taktéž potvrzené již po sejmutí z mučidel, dělo se znovu veřejně před na popravišti shromážděnými diváky, a to nejčastěji prostřednictvím formule *na tom umírám*.

Podle dosavadního stavu bádání dotýkajícího se Šumperku a Velkých Losin, nastíněného výše, lze však v této souvislosti usuzovat na možnost, kdy byl nově obviněný dán na mučidla dříve, než došlo k popravě těch, kteří pod tlakem tortury tato obvinění vznesli. Nicméně domnívám se, že tato praxe nebyla zcela běžnou, avšak lze i případně pro jiné oblasti připustit možné zadržení spolupachatele, především v případě silného podezření, do chvíle popravky a nikoli jeho propuštění po skončení *vývodu*. Primárně, a prakticky již ze své vlastní podstaty, stávali se podezřelými osoby nižších společenských vrstev, zejména pak tuláci, žebráci či drobní zlodějíčci a lehké ženky. Domnívám se ovšem, že variabilita procesního postupu u jednotlivých soudů byla natolik značná, že z tohoto důvodu v právě uvedeném kontextu nelze učinit uspokojivý obecný závěr, platný plošně pro majoritu měst a městeček nadaných hrdelem právem.

Jak již bylo uvedeno, své přiznání musel dotyčný dále potvrdit po sejmutí z mučidel. Pokud byl vynesena rozsudek smrti, na místě popravním došlo k další žádosti odsouzenému za účelem konečného potvrzení výpovědi, což se zpravidla stávalo taktéž poslední možností pro jím označené spolupachatele dosáhnout odvolání nařčení vlastní osoby. V takovém případě žádal denunciováný odsouzeného, aby ho *na svou duši nebral*. Pokud ovšem delikvent na svém nařčení trval, měl být nově obviněný odveden k výslechu, případně následně také podroben právu útrpnému. Z hlediska možné generalizace úřednického postupu lze však znovu vyjádřit pochybnosti analogické s uvedenou variabilitou postupu řízení u jednotlivých soudů.

Vlastní rituál popravý již není považován za integrální součást inkvizičního řízení.³⁷¹ Přesto zde krátkou poznámku průběhu exekuce věnuji, včetně nastínění šíře trestů středověku a raného novověku. I samo pojetí popravý stalo se totiž fenoménem proměnlivým v čase. Dá se říci, že primárním: „*Cílem trestu byla msta, v podstatě etatizovaná vendetta založená na myšlence vykoupení, jejímž klíčovým prvkem byla fyzická eliminace viníka.*“³⁷² Původní význam postihu jakožto pomsty se nicméně pozvolna proměňuje ve směru vnímání trestu ve smyslu naplnění obecného zájmu.³⁷³ S tímto poté souvisí snaha znovu nastolit boží řád, který byl narušen skrze spáchaný zločin. Konečné a především veřejné potvrzení obnovení spravedlivého řádu lze spatřovat v exekuci. Odstrašující účinek býval posilován prostřednictvím ztřeštěných trestů, tedy mírou krutosti. Zároveň se prostřednictvím vyneseného ortelu neusiluje v počátcích o nápravu pachatele.³⁷⁴ Představa o nutnosti činit pokání a přivolat zpovědníka tak, aby dotyčný odsouzenec vzal svůj konec jako řádný křesťan, přidává se taktéž postupně, s počátkem novověku.³⁷⁵

Neméně důležitá je legitimační funkce popravý. Svrchovaná soudní moc získává potvrzení prostřednictvím finálního aktu přihlížejícího obecnstva. Ritualizovaná formě tohoto varovného i legitimačního procesu přivedl historiky k označení popravý za *divadlo práva*.³⁷⁶ V případech, kdy před popravou došlo k odvolání doznání i celé či podstatné části výpovědi, mělo se vše zaznamenat a nadále pokračovat v exekuci. Koldínova práva městská stanovují: „*Kdyžby na místě popravištném měl již konec života svého vzíti, má od rychtáře zjevně přede všemi napomenut býti, na tom-li chce umřítí, což jest před trápením, při trápení i po trápení mluvil a v čem se seznal. Tu kohože ještě odvolal, rychtář povinen bude pod vyznáním jeho dáti to potom pro budaucí pamět poznamenati.*“³⁷⁷ Avšak praxe bývala namnoze odlišná, neboť hrozil hněv přihlížející veřejnosti vůči právu, které zamýšlí trestat nevinného. Odsouzenec byl proto odveden zpět do mučírny, kde zpravidla opětovně doznal vlastní přečin či přečiny.³⁷⁸

³⁷¹ KREUZ, Petr. *Poprava*, s. 424.

³⁷² TINKOVÁ, Daniela. *Hřích, zločin a šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha, 2004, s. 44.

³⁷³ „*Stará česká právní terminologie sice stále ještě postrádá výraz pro trest a stále ho ještě nazývá pomstou (Všehrd tento výraz používá ještě na konci 15. století), ale přece jen se počíná prosazovat nová koncepce, v níž se stará odplata začíná nahrazovat trestem, který vyjadřuje již zájem celé společnosti či vládnoucí vrstvy a má výrazně odstrašující úlohu.*“ MALÝ, Karel. *České právo*, s. 117.

³⁷⁴ „*Kromě toho staré právo neusilovalo o nápravu delikventa, nýbrž o obnovu práva tím, že byla způsobena tělesná újma tomu, kdo obecně uznávaný řád porušil.*“ DÜLMEN, van Richard. *Divadlo*, s. 8.

³⁷⁵ TINKOVÁ, Daniela. *Hřích*, s. 44 – 45.

³⁷⁶ K pojetí exekuce jakožto veřejného divadla podrobněji viz DÜLMEN, van Richard. *Divadlo*, s. 7, zejména pak 44 – 64. A dále KREUZ, Petr. *Poprava*, s. 421 – 457, především s. 434 – 456.

³⁷⁷ *Práva městská*, O trápení a popravách, T. IX., s. 394.

³⁷⁸ Konkrétní případy znovu uvedení do mučírny viz KREUZ, Petr. *Poprava*, s. 446 – 449.

Co do udílených trestů, obracím se ponejprve k sankcím za provozování magie. Koldínova *Práva městská* stanovují za čarodějnictví a škodlivá kouzla stětí či upálení u mužů, pro pohlaví ženské pak upálení nebo zahrabání zaživa.³⁷⁹ Jedná se o první domácí nařízení dotýkající se sledovaného deliktu. Obecně lze pak hovořit nejčastěji o spojení přečinu čarodějnictví s trestem upálení, který je možné na přímluvu zmírnit kupříkladu předchozím stětím či uškrcením. Škála trestů celkově zdá se však až nepřebernou, odvislou nejen od závažnosti zločinu, neméně taktéž od konkrétních lokálních zvyklostí či osoby soudce. Nejedná se mi na tomto místě pochopitelně o vyčerpávající výčet trestů, spíše o skutečně základní přehled nejběžněji užívaných.

Exekuce prováděla se nejčastěji skrze oběšení³⁸⁰ a stětí. Zvláště kruté zločiny mohly být trestány vpletením do kola či čtvrcením. Cestu na popraviště i pobyt přímo na místě popravním mohla odsouzení ztrpčovat celá paleta zostřujících trestů, mimo jiné sekání končetin, trhání jazyka a pruhů kůže rozpálenými kleštěmi, nejčastěji ze zad. Vedle hrdelních trestů stály poté tresty zneuctvující. Zpravidla stání na pranýři či již uváděná ztráta končetiny a vypálení cejchu, určené především nižším sociálním vrstvám.³⁸¹ K této tematice dodává velmi zajímavě Daniela Tinková: „Zdánlivá krutost trestní justice i raně novověkého státu v podstatě jen maskovala praktickou bezmocnost a neúčinnost.“³⁸² Tímto se však dostáváme i k další rovině problému, neboť trestnost samu o sobě stanovují instituce prostřednictvím psaného práva, podívejme se tedy podrobněji i na tento konkrétní aspekt.

³⁷⁹ *Práva městská*, O veytržnosti, O. II., s. 335. Podrobněji o kodifikaci městského práva z pera Pavla Kristiána z Koldína viz podkapitola 12. 2 této práce, *Práva městská království českého*.

³⁸⁰ Zejména jednalo se o trest mužský, stejně pak v případě lámání kolem. Tělo nechávalo se ztlít přímo na šibenici a nahé ženské tělo mohlo se stát zdrojem nežádoucího veřejného pohoršení.

³⁸¹ Podrobněji k systému a druhům trestů kupříkladu DÜLMEN, van Richard. *Divadlo*, především s. 116 – 134. Z domácích autorů poté *Velké dějiny země Koruny české*, tematická řada Zločinnost a bezpráví, Jindřich Francek, Praha-Litomyšl, 2001, zejména s. 79 – 97. (dále jen VDZKČ)

³⁸² TINKOVÁ, Daniela. *Hřích*, s. 45.

12 Delikt čarodějnictví v právních knihách, zákonících a zřízeních zemských

S nařízeními postihujícími užívání pověrečných praktik a magické konání setkáváme se v českých zemích již během středověku. Zde hovořím o *Břetislavových dekretech* a *Knize rožmberské*.³⁸³ Do období středověkého spadá taktéž *Brněnská právní kniha písaře Jana*.³⁸⁴ Poslední dvě jmenované právní knihy však nedosahovaly ani zdaleka působnosti ve všech oblastech království. Z konce 15. století pak pochází *Knih Tovačovská*,³⁸⁵ jejíž autor Ctibor Tovačovský z Cimburka věnuje pozornost moravskému šlechtickému právu. Ve stejném období pracuje na soupisu zemského práva v Čechách Viktorin Kornelius ze Všehrd. Jedná se o *Knihy dewatery o právech, súdiech i o dskách země české*.³⁸⁶ Ovšem ani v těchto případech nelze hovořit o plné kodifikaci.³⁸⁷ V tomto kontextu nacházíme i panovnické pokusy o vydání platného zákoníku za panování Václava II. či Karla IV., kteří však svorně nedokázali kvůli stavovskému odporu prosadit své plány, a Karel IV. nakonec na své snahy rezignoval a raději prohlásil, že *Majestas Carolina*³⁸⁸ shořela.

První skutečně všeobecně platnou kodifikací se stává roku 1500 *Vladislavské zřízení zemské*.³⁸⁹ Jedná se však spíše o právo stavovské. Pokusem o souhrn městského práva se stávají *Knihy městských práv* z roku 1534, jejichž autorem je Brikcí z Licska,³⁹⁰ který v této své snaze vychází i z výše jmenovaného brněnského sebrání písaře Jana. Avšak ani Brikcího sbírka se všeobecného přijetí nedočkala. Až další právní soubor došel roku 1579

³⁸³ *Knih rožmberská*, Vincenc Brandl (ed.), Praha, 1872.

³⁸⁴ *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století*, Miroslav Flodr (ed.), Brno, 1993. Německé označení této knihy zní *Schöffebuch* – kniha členů městské rady. ADAMOVIČ, Karolína. SOUKUP, Ladislav. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Plzeň, 2010, s. 41.

³⁸⁵ Pokračováním a doplněním *Knih Tovačovské* stala se *Knih Drnovská*, sepsaná mezi lety 1523 – 1542 Ctiborem Drnovským z Drnovic. VANĚČEK, Václav. *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*, Praha, 1967, s. 275 – 280.

³⁸⁶ Viktorin Kornelius ze Všehrd, *Knih dewatery o práwiech, súdiech i o dskách země české*, Staročeská Bibliotéka, Praha, 1841.

³⁸⁷ Podrobněji o významu a problematice spojené s pojmem „kodifikace“ viz *Kodifikace – mezníky právních dějin*, kolektiv katedry právních dějin PF UK, Praha, 1994.

³⁸⁸ Na základě odmítnuté *Maiestas Carolina* vznikl následně latinský *Ordo iudicii terrae*, jehož volným přepracováním do českého jazyka se ve druhé polovině 14. století stal *Řád práva zemského*. Blíže k této problematice a srovnání shodných prvků *Maiestas Carolina* a *Ordo iudicii terrae* viz VANĚČEK, Václav. *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*, Praha, 1967, s. 117 – 127. Plné texty poté viz *Codex juris bohemicus*, Tomi II., Pars II., Hermenegild Jireček (ed.), Praha, 1870.

³⁸⁹ *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny* – Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích, Petr Kreuz, Ivan Martinovský (edd.), Praha, 2007. Reflektována jsou zde i další zemská zřízení z let 1530, 1459 i 1564. O *Obnoveném zřízení zemském* bude pojednáno zvlášť.

³⁹⁰ *Codex juris bohemicus*. Brikcí z Licska, *Knih práv městských*, in: *Codex juris bohemicus*, Hermenegild Jireček, Josef Jireček (edd.), Tomi IV., Pars III., Praha, 1880.

definitivního schválení. Jedná se o *Práva městská království českého a markrabství moravského*³⁹¹ z pera Pavla Kristiána z Koldína. Jejich plné prosazení u jednotlivých městských soudů dělo se však pozvolna.

Mezi Vladislavské zřízení zemské a zákoník Koldínův časově spadá *Constitutio criminalis Carolina*, hrdelní řád Karla V. z roku 1532. Co do jeho aplikace v českém prostředí jednalo se normu podpůrnou, subsidiární, avšak paragraf dotýkající se čarodějnictví zde nacházíme.³⁹² Habsburští panovníci později přichází s dalšími kodifikacemi. Pro české a moravské prostředí nelze opomenout *Obnovené zřízení zemské*³⁹³ z roku 1627 pro Čechy, 1628 poté pro Moravu. O století později pak dochází k trojí změně. K roku 1707 vychází *Jeho milosti římského císaře Josefa I. Nové právo útrpné a hrdelní*,³⁹⁴ trestní zákoník zvaný zkráceně *Josefina*. Následován je 1768 *Theresianou*, hrdelním řádem Marie Terezie, tedy řádem *Constitutio criminalis Theresiana*.³⁹⁵ Nařízení dotýkající se postihování čarodějnictví se zde objevují naposledy. Hrdelní řád Josefa II. tato ustanovení již beze zbytku vypouští, proto na tomto místě stručný přehled uzavírám, abychom se k jednotlivým titulům mohli vrátit podrobněji.

Výše uvedené právní knihy, zákoníky a zemská zřízení neobsahují vždy ustanovení dotýkající se či postihující magii, kouzelnictví či čarodějnictví. Považuji však za nezbytné krátce se zastavit u každého z nich a upozornit nejen na konkrétní znění článků a paragrafů k čarodějnictví, ale taktéž, což vnímám jako neméně důležité, upozornit právě na absenci podobných ustanovení, neboť i tato absence má sama o sobě cennou výpovědní hodnotu.

12. 1 Od Knihy rožmberské po Vladislavské zřízení zemské

Nejstarší právní knihy domácí provenience objevují se ve 14. století. Jedná se o *Knihu rožmberskou* z první poloviny tohoto století, kolem roku 1350 pak byla sestavena *Brněnská právní kniha* písaře Jana. Prvně uvedená je psána českým, druhá latinským jazykem. Autor

³⁹¹ Pavel Kristián z Koldína, *Práva městská království českého a markrabství moravského – spolu s krátkou jich summou*, Josef Jireček (ed.), Praha, 1896.

³⁹² Jedná se o článek 109, a jak již bylo zmíněno, subsidiární platnosti. Ustanovení *Caroliny* však tímto způsobem pronikalo do domácího právního povědomí a mohlo ho tedy ovlivnit. Blíže k tomu viz šestá kapitola *Evropské zákonodárství*.

³⁹³ *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království českého*, Hermenegild Jireček (ed.), Praha, 1888. Tato edice uvádí vedle českého textu i německé znění.

³⁹⁴ *Jeho Milosti římského císaře uherského a českého krále ... Josefa I. ... Nové právo útrpné a hrdelní pro království České*, anno 1708, nákladem kupce z Bielenberka. (dále jen *Josefina*)

³⁹⁵ *Constitutio criminalis Theresiana*, aneb římské císařské v Uhřích a Čechách ... královské apoštolské milosti Marie Terezie, vtištěný u Jána Tomáše urozeného z Trattern, 1769. (dále jen *Theresiana*)

rožmberské právní sbírky, zaměřené především na zemské právo, tj. šlechtické, zůstává neznámý. Naproti tomu autor brněnské knihy, známý pouze pod počátečním jménem Jan, se zaměřuje na právo městské.³⁹⁶

Mezi zločiny uváděnými v *Knize rožmberské* čarodějnictví ani kouzelnictví nenalzáme. Obecně schází i jakékoli narážky na užívání magických praktik. Z hlediska trestných činů zde obsažených lze charakterizovat nejpalčivější problémy skrze pytláctví, zcizení dobytka, loupežné vraždy či zmrhání panen. Zároveň dodejme, že se pohybujeme ve století 14., tedy v době před formulováním zločinu čarodějnictví ve smyslu sdruženého zločinu čarodějnictví, objevujícím se až na počátku století následujícího.³⁹⁷ Nicméně povědomí o magickém konání i magii obecně a víra v tento fenomén je záležitostí mnohem starší, sahající hluboko do minulosti, a vysokou právní kulturou vyznačující se *Brněnská právní kniha* písaře Jana skutečně „čarodějnictví“ zmiňuje.³⁹⁸

Na tomto místě bude také užitečné narušit chronologickou osu uvedených zákoníků a připomenout, že z brněnského sepsání městského práva čerpá z velké části pro svou *Knihu městských práv*³⁹⁹ Brikcí z Licska, zmiňující se však o čarodějnictví spíše mimochodem, v řadě dalších nežádoucích jevů: „*Item. Potvorní obyčejové, život těkavý, obcházení noční bez příčiny hodné, časté krčmovanie a kosteční hra, ... čarů nošení, takto německy rka: „sigstain, holer, wegwart“ a čarodějná slova a jiné mnohé věci, mázdřičky způsobené k podobenství síti, v nichž se děti rodí,*⁴⁰⁰ *jenž slove odění a německy „geserb“ ... a mnohé jiné věci nápodobné.*“⁴⁰¹ Zaklínání a provozování čar patřilo tedy již v této době, a bezpochyby i dlouho před sepsáním *Knihy městských práv*, k běžnému koloritu každodennosti. Nenalezneme zde ovšem ustanovení dotýkající se výše trestu. V podání Brikcího z Licska nejedná se totiž o právní delikty jako takové, pouze o průvodní jevy, které mohou

³⁹⁶ Podrobněji ke *Knize rožmberské* vedle již citované edice taktéž viz VANĚČEK, Václav. *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*, Praha, 1967, s. 90 – 98. A dále k *Brněnské právní knize* písaře Jana ADAMOVIČ, Karolína. SOUKUP, Ladislav. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Plzeň, 2010, s. 41.

³⁹⁷ Ke vzniku čarodějnického konstruktů viz kapitola sedmá, *Vznik a vývoj konstruktů sekty čarodějů*.

³⁹⁸ Městské právo české i moravské podléhalo z počátku vlivu německému, avšak v případě písaře Jana hovoříme již o dílu provenience domácí, od těchto vlivů spíše osvobozeném, ačkoli němečtí historici trvají vesměs na opaku. ADAMOVIČ, Karolína. SOUKUP, Ladislav. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Plzeň, 2010, s. 41.

³⁹⁹ Toto sepsání práva nalezneme v edici Hermenegilda Jirečka a Josefa Jirečka, *Codex juris bohemicus*. Brikcí z Licska, *Knihy městských práv*, in: *Codex juris bohemicus*, Hermenegild Jireček, Josef Jireček (edd.), Tomi IV, Pars III., Praha, 1880.

⁴⁰⁰ Jedná se s největší pravděpodobností o placentu. Té byly mimo jiné přisuzovány silné magické účinky. Z případů zahraničních mezi jinými uvedme furlandské benandanty, kteří byli ke svému údělu povoláni právě na základě narození se v „košili“. GINZBURG, Carlo. *Benandanti*, 2002.

⁴⁰¹ Brikcí z Licska, *Knihy městských práv*, kapitola LXX, O raněných a ranách vuobec, s. 365.

obviněnému přitížit, neboť *zlé domněnie činí*.⁴⁰² Důležitá je tedy skutečnost, kdy magické praktiky nejsou samy o sobě autorem vnímány za přečin proti právu, který je nutné jednoznačně trestat, avšak zakládají důvodné podezření odporující bezúhonnosti dané osoby. V *Knize městských práv* se k tomuto dále dočítáme: „*Kdož jest jednou zlý, domním jest vždycky zlým býti*.“⁴⁰³ Již jen připomínám, že magické praktiky byly užívány hojně i mezi duchovními. Brikcí z Licska ve svém sepsání práva varuje před provozováním kouzelnictví právě kněží. Ti, kdo se toho dopustí, mají být zbaveni *svých duochoduov*.⁴⁰⁴

Ctibor Tovačovský z Cimburka ani Viktorin Kornel ze Všehrd pozornost přečinu magie nevěnují. *Knihy devatery* sestavoval na základě zemského práva Všehrd mezi lety 1495 – 1499⁴⁰⁵ a v tomto kontextu je zajímavé připomenout skutečnost již existujícího konstrukturu čarodějnické sekty. V českých zemích však dosud nebyla tato představa zvláště recipována a tento stav zůstane pro české i moravské prostředí zachován téměř po celé období tzv. honu na čarodějnice.⁴⁰⁶ Dílo Viktorina Kornela je k tomu původu domácího, cizí právo příliš nepřijímající.⁴⁰⁷ V této souvislosti tedy lze předpokládat neexistenci ideového zdroje výše uvedeného konstrukturu - pro domácí prostředí trend dlouhodobý i typický – a s tím spojenou absencí postihů čarodějnické sekty v dobových právních sbírkách.⁴⁰⁸ Zde se přirozeně jedná pouze o jeden z prvků přispívajících ke skutečnosti, kdy nařízení dotýkající se čarodějnictví již ve smyslu sdruženého zločinu chybí. Právní sbírky pochopitelně nejsou jediným zdrojem, odkud je možné rozšiřovat povědomí o existenci tohoto kriminálního deliktu, avšak jak bude ukázáno níže, potřebnou základnu myšlenek vztahujících se k nebezpečné d'ábelské sektě neposkytovala v domácím prostředí ani literatura a ikonografie.

Na straně druhé je ovšem třeba znovu zopakovat, že magické praktiky byly nepochybně v českém i moravském prostředí užívány v hojně míře. Jednalo se o fenomén značně rozšířený, známý jistě i autorům právních pojednání, avšak spojení s démony a d'ábelský původ takových praktik zůstává až do druhé poloviny 17. století prvkem neznámým, respektive obecně nepřijímaným.

⁴⁰² Brikcí z Licska, *Knihy práv*, Registrum Práv městských, s. 385.

⁴⁰³ Tamtéž, kapitola LXX, O raněných a ranách vuobec, Artikel XII., s. 365

⁴⁰⁴ Tamtéž, kapitola LXXII, Artikel IV., s. 382 – 383.

⁴⁰⁵ Druhá redakce pochází z let 1502 – 1508. VANĚČEK, Václav. *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*, Praha, 1967, s. 218.

⁴⁰⁶ Připomínám zde dataci tohoto fenoménu mezi roky 1430 – 1750, a to bez ohledu na intenzitu pronásledování, jehož vrchol bývá poté ukotven nejčastěji mezi lety 1560 – 1630.

⁴⁰⁷ VANĚČEK, Václav. *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*, Praha, 1967, s. 218.

⁴⁰⁸ V této době nicméně reflektuje delikt čarodějnictví švábské zrcadlo a postihuje jej trestem smrti upálením.

Všehrdovo sepsání zemského práva nakonec neslavilo úspěch v podobě finálního schválení, ovšem místo zemského zákoníku zaujalo k roku 1500 *Vladislavské zřízení zemské*, na němž pracovaly čtyři sněmem zvolené komise již od roku 1487.⁴⁰⁹ Ani zde o čarodějnictví nenalezneme žádné zmínky. V souvislosti se sugestivním průběhem výsledků obětí obviněných v procesech s ďáblivými služebníky lze snad pro zajímavost uvést článek zemského zřízení číslo 572: „*Nalezli vuobec za právo: Že při tázání zločince žádný býti nemá ani se ptáti a tázati na žádného hanbu. Než chce-li se kto po své škodě ptáti, ptaj se, vie-li o tom, neb komu sú nosili, ale žádného nejmenuj a to daj pravě na ceduli napsáno purkrabí, ať [!] by se on na to a tam nebo ti, kteříž při něm z rady jsú, bud' sám anebo oni, tázali jeho.*“⁴¹⁰ Tendence svévolně rozšiřovat okruh obviněných formou opakovaného a vtíravého předesílání konkrétní jmen je přímo zapovídána. Podobné ustanovení nalezneme také v zákoníku Pavla Kristiána z Koldína. V této kodifikaci nacházíme ustanovení nejen dotýkající se výsledků, tortury a přípustných svědků, ale především pro nás podstatný přečin čarodějnictví, a to v domácím sepsání práva jakožto skutečně trestné konání vůbec poprvé. Považuji proto za nezbytné zastavit se právě u *Práv městských království českého a markrabství moravského* namnoze podrobněji.

12. 2 Práva městská království českého⁴¹¹

Svolení k vydání *Práv městských království českého* získal Pavel Kristián z Koldína⁴¹² od všech tří stavů i panovníka Rudolfa II. v roce 1579. Roku 1580 je zákoník přijat za závazný apelačním soudem, ale města navyklá právu magdeburskému,⁴¹³ kupříkladu Litoměřice či Louny, odmítají Koldínovo dílo akceptovat. Tento soupis právních norem vycházel především: „... z *práv Starého Města pražského* ...“⁴¹⁴ to znamená především z pružnějšího

⁴⁰⁹ VANĚČEK, Václav. *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*, Praha, 1967, s. 226.

⁴¹⁰ *Vladislavské zřízení*, s. 264.

⁴¹¹ Podkapitulu věnovanou Koldínovým Právům městským přebírám ze své bakalářské práce *Nevyužitá příležitost*, která byla taktéž věnována problematice procesů a čarodějnicemi a kouzelnicemi. V této podkapitole byly provedeny pouze dílčí úpravy. Původní text viz KOBRLOVÁ, Zuzana. *Nevyužitá příležitost*, s. 38 – 42.

⁴¹² Pavel Kristián z Koldína, původním jménem Pavel Klatovský, byl synem klatovského měšťana s příjímím Krystyan. Od svého otce později přejímá toto příjímí. Přídomek „z Koldína“ získává roku 1557 od panovníka Ferdinanda I.

⁴¹³ Magdeburské, též saské, právo platilo zejména pro severní část Čech a Moravy. Odvolací stolice pro Čechy sídlila v Litoměřicích.

⁴¹⁴ *Práva městská*, O spravedlnosti a právu, A. III. – III., s. 6.

práva švábského,⁴¹⁵ kterého bylo dříve užíváno paralelně s právem magdeburským. Zlomit odpor opozice se podaří až roku 1610, kdy se Práva městská plně prosadí v Čechách. Na Moravě získávají váhu roku 1680, ovšem pouze jako subsidiární právní norma, výlučnou se stávají následně, roku 1697.⁴¹⁶ Právě Koldínův zákoník pokrývá určitou část doby, jež je předmětem mého zájmu, pokládám tedy za nezbytné představit zde se vyskytující nařízení blíže.

Práva městská Království českého bývají zmiňována v souvislosti s humanismem. Viděno tímto úhlem pohledu, je nepochybné, že Koldín připomíná nutnost kvalifikované znalosti práva pro ty, kteří rozhodují o vině a nevině člověka. „*Každý, kdož chce práva znáti, a v nich s prospěchem sobě čísti, i také potom v čas potřeby nastalé jich požívati, má předkem věděti a znáti, co jest právo, a odkavad svůj začátek bere. Kterěz (jakž učitelé práva pokládají) na spravedlnosti založeno jest, a od ní začátek jména svého má.*“⁴¹⁷ Právo pak pro tohoto muže není nic jiného: „*... nežli umění a rozeznání dobrého od zlého, spravedlivého od nespravedlivého, pravého od křivého, mírného od nemírného: kterěz jednohokaždého tomu vede a učí, čeho se má přidržeti, a čeho se zase vystříhati.*“⁴¹⁸ Předem upozorňuje na skutečnost platnou dodnes: „*... neumění a neznání práv žádnému k výmluvě nepostačí.*“⁴¹⁹

Z jednotlivých liter je jasně patrna snaha o apel na lidský rozum, v jehož sílu a výši Koldín nepochybně věřil. Pokud soud nemá k dispozici právo psané, je nezbytné, aby se zařídil v souladu s ním a jedině jej upřednostňoval: „*... mezi všemi právy nejvyšší a nejpřednější právo jest rozum zdravý, ...*“⁴²⁰ Rozum daroval člověku Bůh, měl by ho tedy užívat, jak nejlépe je toho sám schopen. Soudci a konšelé v konečném důsledku vykonávají Boží vůli. Vedle rozumu neopomíná autor Práv městských ani důležitost tradice: „*... tak i to právo, kterěz dávním a starobylym užíváním k svému potvrzení přišlo, má ovšem zachovááno býti, a požívati ho jest věc bezpečná.*“⁴²¹ Na tradici, formě kolektivní paměti o minulosti, středověk i raný novověk lpěl a vážil si jí. Pokládal ji za osvědčenou, tímto tedy i bezpečnou a všeobecně uznávanou.

⁴¹⁵ Též známo jako právo norimberské, odvolací stolicí v rámci Čech bylo Staré Město Pražské.

⁴¹⁶ Sám Koldín, kterého smrt dostihne roku 1589, se plného prosazení svého díla nedočká, ačkoli s touto variantou nepochybně kalkuloval: „*Protož všickni, kteříž před saudy městskými v království českém o spravedlnosti své budou míti činiti, právy těmito se řídit i spravovati budou ...*“ Práva městská, O spravedlnosti a právu, A. III. – IV., s. 6.

⁴¹⁷ Tamtéž, O spravedlnosti a právu, A. I. – I., s. 3.

⁴¹⁸ Tamtéž, A. II. – I., s. 3-4.

⁴¹⁹ Tamtéž, A. III. – IV., s. 6.

⁴²⁰ Tamtéž, Právo konšelské, A. XXXVII. – IV., s. 20.

⁴²¹ Tamtéž, O nálezech, B. LXXXIX., s. 84.

Co se svědectví dotýká, svědkem nemohl být každý. Ke svědecké výpovědi nebyl připuštěn chlapec mladší osmnácti a dívka patnácti let. Nižší věk umožňující vystoupit před soudcem dívce v konečném důsledku patrně nehrál nějak závažnou roli, neboť se obecně nemá důvěřovat svědectví ženy: „... proto že jest myslí vrtkavě ...“⁴²² Toto nepochybně svádí k domněnce, že ženské pohlaví bylo považováno nejen za zkaženější. Jako svědek stával se nepřijatelný taktéž blázen, nebo otrok. Koldín pamatoval i na počet svědeckých výpovědí, jedna byla nedostačující, dvě, pokud pochází od lidí dobře zachovalých, jsou akceptovatelné a průkazné.

Z hlediska našeho předmětu zájmu jsou ovšem důležitá především nařízení dotýkající se čarodějnictví, respektive kouzelnictví samého. Je pochopitelné, že v určitých literách se autor nedokázal oprostít od myšlenkového horizontu vlastní doby. „*Magia sive sortilegium, to jest, čarodějnictví a všelijaká jiná škodná kouzla, kterážto pokutou meče aneb upálením na pohlaví mužském, a na pohlaví ženském zahrabáním, aneb též upálením ztrestána býti mají.*“⁴²³ Koldínovu představu, a dá se předpokládat že nikoli pouze jeho, o čarodějnictví a kouzelnictví včetně toho, co za něj lze považovat, dokládá litera N. XXXVI.: „*Mordové rozličnými způsoby aneb prostředkem rozličných příčin se vykonávají, jako trávením, kauzly skrze baby, jenž traňky (tj. prostřednictví nápojů – Z. K.) z jiných plod vyhánějí, jed skupující lidem ho dovávají, studnice nakažují, rozličnými kauzly lidi suší, dobytky jich moří.*“⁴²⁴ Čarodějnictví se tu nachází v souvislosti s vraždou a záměrem hmotně škodit. Naopak nenalzáme zmínky o tom, že čarodějnice létají na sabat, kde píchají do hostí, tancují oplzlé tance, oddávají se orgiím a klaní se ďáblůvi. Zajímavé je nicméně slovní spojení *skrze baby*, neboť tímto lze částečně odkázat na již uváděný stereotyp čarodějnice či kouzelnice, jakožto staré, v bídě žijící a vůči společnosti zatrpklé ženy, rezonujícím patrně i v prostředí domácím. Tato ovšem není démonizována. Konstrukce čarodějnictví, ve smyslu diabolického zločinu proti Bohu spojeného s odpadlictvím od pravé víry, u nás patrně nedobyla výraznějších pozic, což ovšem v žádném případě neznamená, že se na našem území v účinnost magii nevěřilo či určité prvky tohoto deliktu nebyly obyvatelstvu známy. Primární a rozhodující zřetel byl ovšem brán na důsledek kriminalizovaného chování sám o sobě a na to, co způsobil. Tuto skutečnost vystihl po mém soudu velmi dobře Vladimír Solnař: „*V nejstarší době účinek je nejen podmínkou, nýbrž i měřítkem trestnosti.*“⁴²⁵ Nepochybně platné je tvrzení nejen pro nejstarší dobu, ale taktéž pro raný novověk.

⁴²² *Práva městská*, O svědcích a svědomích, B. LXI. – I., s. 66.

⁴²³ Tamtéž, O veytržnosti, O. II., s. 335.

⁴²⁴ Tamtéž, N. XXXVI., s. 326.

⁴²⁵ SOLNAŘ, Vladimír. *Z dějin českého zemského práva trestního (trestný čin a trest)*, Praha, 1921, s. 7.

Užití magie, jakožto prostředku spáchání trestného činu, mohlo tedy nabýt co do míry trestnosti až sekundárního charakteru. Přísně vzato, pokud obviněný usmrtil člověka a k tomuto kroku si vypomohl kouzelnými prostředky, byl souzen především jako vrah a nikoli jako čarodějník. K takovému svému záměru mohl dotyčný využít například oblíbených *prachů* pochybného složení, jež své oběti vsypal do jídla či pití. V případě, že se žádoucí efekt dostavil a nic netušící nebožák skutečně zemřel, účinek byl připsán k dobru dané magické praktice a kouzelnému *prachu*. Ve skutečnosti samozřejmě nerozhodovala temná síla, ale toxicita. V konečném důsledku mohlo být na čarodějnictví pohlíženo jako na přitěžující okolnost, jež byla „oceněna“ násobením krutosti exekuce, k níž se v případě vraždy téměř nevyhnutelně přistupovalo. Na straně druhé, nemusel být pokus o využití magických praktik nutně reflektován. K tomu se nelze ubránit pocitu, že v záplavě jmenovaných trestných činů a jejich postihů zmiňuje Koldín čarodějnictví jaksí mimochodem. Nejen, že mu není věnována mimořádná pozornost, především není demonizováno, je pouze jedním z mnoha deliktů. Případně jedním z deliktů přisuzovaných primárně, nikoli však zcela výlučně, ženskému pohlaví. Vedle již zmíněného kouzlení *skrze baby* dočítáme se dále: „*Než kteráže žena cizoložstva aneb smilstva se dopustila, o bezhrdlí manžel svého ouklady činila, jeho otrávití usilovala, s kouzly a s čarami zacházela, (...) na hrdle ztrestána býti má.*“⁴²⁶ Zde je to opět žena, kdo zachází s kouzly a čarami.

Výše jsem zmínila, že Koldínův zákoník v sobě skrývá nádech humanismu. Tuto tezi lze připustit pouze částečně. Tortura, právo útrpné, má zde nezastupitelné místo. Možnost využít útrpného práva mělo každé město a městečko, které disponovalo právem *popravy*. Přiznání obviněného na mučidlech bývalo bráno za *koruna důkazů*. Ovšem není možné upřít Koldínovi snahu o otupení hrotu tortury a naprosté libovůle soudců v jejím užití. Doporučuje pozorné posouzení závažnosti trestného činu a následnému podrobení právu útrpnému: „... *však ne hned pojednou z příčin lehkých, z pouhého a z samého holého toliko domnění útrpným právem k lidem přikračováno býti má; na hned s ním na řebřík aneb na skřípec. Nýbrž poněvadž se tu těžkosti a zkáza člověka dotýkati má, protož bedlivého také při takových věcech uvažování potřebí jest.*“⁴²⁷ Není ani příznivcem představy, že útrpný výslech přinese absolutní pravdu: „*Nebo jaké mučením a trápením ne vždycky se má věřiti: tak také ne vždycky ovšem hned nevěřiti. Právo zajisté útrpné jest věc nejistá, nebezpečná, kterážto pravdu častokráte zklamává.*“⁴²⁸ A dále: „*Lépe jest, aby vinného zasloužení bez pomsty*

⁴²⁶ *Práva městská*, O zasnoubení, věnu a smlouvách svatebních, C. XLVII., s. 106.

⁴²⁷ Tamtéž, O trápení aneb útrpném právu, a o popravách, S. XIX. – II., s. 387.

⁴²⁸ Tamtéž, S. XX. – II., s. 378. Pro přesnost doplňme, že dosti analogické ustanovení nacházíme již v *Knize práv městských* Briekého z Licska: „*Vědieno má býti, že mučení ne vždy, ani také někdy nemá věřeno býti; nebo*

*zůstalo, nežli aby nevinný nepravdivě odsauzen býti měl.*⁴²⁹ Na straně druhé Koldín nehledí na sváteční dny a neděle, kdy soudy ani nezasedají a píše: „*K žhářům, k násilníkům, ... a k jiným lidským škůdcům, pro vyhledání a vyzvižení jich pomocníků, a pro přetržení nastávajícího všem vůbec nebezpečství, každého dne, i času svátečního, právem útrpným může se přistupovati.*“⁴³⁰ Je si jistě vědom následků, které mučení na člověku, jež se odmítne doznat, zanechá. Je nucen zdůraznit, že: „... *aby ten, k němuž právem útrpným se přikračuje, buď žeby se vina na něm našla aneb také nenašla, ještě po trápení při zdraví svém zůstati mohl.*“⁴³¹ Nepochybně existovali lidé, kteří si z temnot šatlavy odnesli nejen těžkou životní zkušenost s psychickými následky, ale také trvalé následky fyzické. Pokud skutečně došlo k přestání trojího mučení, aniž by se obviněný ke zločinu doznal, býval propuštěn. Ovšem stigmatizace jeho osoby přetrvala v úsloví: „*já jsem nestál pod žebříkem jako ty*“.⁴³² Praxe mnohých katů a jejich pacholků však byla nepochybně velice krutá, dále totiž Koldín upozorňuje, že lidé nemají být vystavováni přílišnému a násilnému mučení.⁴³³ Ovšem, co si pod tímto představit? Už samo přistoupení k tortuře zdá se přílišné.

Tvůrce Práv městských soustředí svou pozornost i ke způsobu kladení otázek v době útrpného výslechu. „*Dotázky aneb otázky na těch, k nimž se právem útrpným přikračuje, mají býti generales, et noc speciales, to jest, dotázky vztahují se záhrnkem na všeckny všudy vůbec, a jako říkají vešměs, a ne na některau toliko osobu obzvláště a ze jména.*“⁴³⁴ Prakticky se jedná o odmítnutí systému sugestivně kladených otázek u inkvizitorů oblíbených, kteří si v tomto ohledu opatřili i tzv. *interrogační seznamy*. Osoby, jež výslech na mučidlech prováděly, se měly držet otázek, které nevedly k podbíživému vnucování spolupachatelů a okolností. Jména těch, kteří byli případně trestnému činu nápomocni, měl poprvé uvést sám mučený.

Stejně jako byla právní způsobilost k podání svědectví nižší u dívek, tak je tomu v případě možnosti podrobení tortuře: „*K mladšímu osmnácti let mužského pohlaví a k děvečce patnácti let útrpným právem přikračovati se nemá, ani k ženě těhotné, lečby šest nedělí vyležela.*“⁴³⁵ Na ženském pohlaví ovšem nepřestává ulpívat stín jisté nešlechtnosti pro

vypytávanie mučením jest věc křehká a nebezpečná, pravdu oklamávajíc.“ Brikcí z Licska, *Kniha práv*, kapitola LXIX, O mučení a trápení vuobec, Artikel I., s. 354.

⁴²⁹ *Práva městská*, O trápení aneb útrpném právu, a o popravách, S. XX. – III., s. 388.

⁴³⁰ Tamtéž, O svátcích, B. XXIII. – I., s. 48.

⁴³¹ Tamtéž, O trápení aneb útrpném právu, a o popravách, S. XXIII., s. 389.

⁴³² MALÝ, Karel. *O smolných knihách a právu útrpném*, in: *Dějiny a současnost*, č. 7, 1961.

⁴³³ Srovnej: *Práva městská*, O trápení aneb útrpném právu a o popravách, S. XXIV. – II., s. 389.

⁴³⁴ Tamtéž, S. XXV. – I., s. 389.

⁴³⁵ Tamtéž, T. I., s. 392.

údajnou náchylnost k hříchu, doprovázenou obecnou nedůvěrou mužů k ženám, které příliš mluví a pletichaří. Jsou však zároveň pohlavím slabším nejen duševně, ale neméně též fyzicky, tedy pohlavím náchylnějším podlehnout bolesti, již právo útrpné nevyhnutelně způsobuje. I z tohoto důvodu platí dle znění zákona pravidlo následující: „*Jako, když by muž a žena, jsouce v jednostejném podezření, trápení býti měli, předkem od ženy se trápení počíná.*“⁴³⁶

12. 3 Obnovené zřízení zemské a hrdelní řády habsburských panovníků

Obnovené právo a zřízení zemské neobsahuje přímo v textu žádné články dotýkající se čarodějnictví. Nepřímou vazbou, tedy odkazem na Koldínův zákoník, lze ovšem tento korpus spojit s ustanovením *Práv městských* a odvolání na ně děje se z následujícího důvodu: „*Poněvadž v prvnějším Zřízení Zemském všech těch přečinění a veystupkův způsob a vlastnost zejména položena není, a ti na větším díle v Právích Městských se nacházejí: protož milostivě tomu chtíti ráčíme, aby takové věci z dotčených Práv Městských sem jako přivěšeny, a co by se nedostávalo, odonud zde doplněno bylo.*“⁴³⁷ Teoreticky lze tedy využít i článek dotýkající se magie v zákoníku Koldínově, avšak jak již bylo řečeno, jako delikt se čarodějnictví přímo v *Obnoveném zřízení* nevyskytuje.

O skutečnosti, že toto zemské řízení necílilo nikterak primárně na tento okruh podezřelých, může svědčit i výzva k hejtmanům, kteří mají postihovat: „... *zjevné ruhače a zlolajce, zhaubce zemské a opovědníky, jich fedrovníky, pomocníky a pomocníkův pomocníky, mordéře, mincíře a falešníky, ...*“⁴³⁸ Mezi prvními jsou u panovníka z Boží milosti pochopitelně postihovány zločiny směřující proti Božimu majestátu, avšak konkrétně čarodějnictví mezi vyjmenovanými delikty nenacházíme.

V souladu s Koldínovým zákoníkem vyzývá Obnovené zřízení taktéž k opatrnosti v ukládání tortury⁴³⁹ a upozorňuje, že čest krevního písaře není jeho povoláním dotýkána.⁴⁴⁰ Rozdílný je přístup z hlediska věku možných mužských svědků. Ke svědecké výpovědi nemají být připuštěni muži do dvaceti let věku a k tomu lidé: „... *na rozumu nedostateční, i ti, kteří ctí odsauzení jsau, a zjevné kurvy k svědomí přijímané býti nemají.*“⁴⁴¹ U ženského

⁴³⁶ *Práva městská*, O trápení aneb útrpném právu a o popravách, T. II., s. 392.

⁴³⁷ *Obnovené právo*, O veystupcích některých a o přečinění, R. XXXI. s. 516.

⁴³⁸ Tamtéž, O pokutách na čest, hrdlo a statek, R. I., s. 496.

⁴³⁹ Tamtéž, O právu útrpném a zvláště o trápení, R. VII. a R. VIII., s. 500, 502.

⁴⁴⁰ Tamtéž, R. XXV., s. 512, 514.

⁴⁴¹ Tamtéž, Které osoby svědčiti nemohau, D. XIII., s. 168.

pohlaví zůstává věková hranice patnácti let, umožňující přistoupit k soudu v pozici svědkyně, nezměněna. I v *Obnoveném zřízení* nacházíme tedy, alespoň formálně, obezřetný přístup k tortuře i co do věrohodnosti a počestnosti svědků. Nelze však podléhat dojmu, že tato ustanovení byla beze zbytku dodržována.

Než přejdeme k hrdelním řádům habsburským, dovolím si pozornosti na zajímavou, a podle mého mínění i podstatnou, dosud nereflektovanou skutečnost spočívající v rozdílu mezi zemským a městským právem. Právo zemské v žádném z uvedených případů, tedy ani v právních sbírkách k němu se vztahujících ani ve zřízeních zemských, nereflektuje delikt čarodějnictví.⁴⁴² Naproti tomu sebrání městského práva již od počátků v *Brněnské knize písaře Jana* tento přečin ve většině reflektují či přímo postihují. Nejsem bohužel právním historikem, mohu tedy pouze vyslovit domněnku, že zemské právo bylo nejen záležitostí šlechtickou, ale především téměř výlučně domácí, nalézanou kupříkladu v deskách zemských. Naproti tomu právo městské bylo častěji modifikováno modely zahraničních zákoníků. Ačkoli zločin vztahující se k čarodějnictví neměl v domácí tradici velký ohlas, nadále zůstává otázkou, do jaké míry z ní vycházel či naopak vůbec nevycházel. Určitý vliv získal delikt čarodějnictví na autory práv městských právě, či snad přímo především, prostřednictvím cizích sepsání práva. Avšak jedná se pouze o domněnku, kterou bohužel nemohu založit na skutečně fundovaném právním výkladu. Co ovšem s jistotou konstatovat mohu, je skutečnost, že ačkoli se zločin čarodějnictví v domácích právních sepsáních objevoval, nejen že výraznějším způsobem k pronásledování čarodějnic nevyzýval ani nepřispěl, ale především si jejich případné neblahé působení nespojoval s ďáblem a s paktem s ním.

Poslední tvrzení však neplatí o ustanoveních nacházejících se v hrdelních zákonících habsburských panovníků. *Nové právo útrpné a hrdelní pro království české* Josefa I. bylo vydáno roku 1708. Nacházíme zde bez potíží pakt se zlým duchem, avšak pod přečiny kouzelnictví a čarodějnictví spadají podle *Josefíny* taktéž mezi obyvatelstvem silně rozšířené pověřené praktiky: „*O kouzedlnictvi a čarodějnictvi (v kterem také pověrné hádání, a žehnání, hrncův zakopávání, zámkův na stromy zamykání, takových do řeky neb studinic uvrhování, čarodejné střeleni, vazby aj. se uzavírají) jest, buď s patrnou neb potutedlnou s zlým duchem jednanou pomoci, spáchaná zločinnost ...*“⁴⁴³ Nalézáme zde tedy vedle čarodějnictví taktéž zažehnávání, kouzelné hrnce, které jsou zakopávány na rozcestích či v místech, která obývá osoba, již má být prostřednictvím čar ublíženo. Zajímavé je taktéž

⁴⁴² Pro přesnost dodejme již výše uvedenou skutečnost, že totiž *Obnovené zřízení zemské*, vztahuje se k čarodějnictví nepřímě a to odkazem na zákoník Koldínův.

⁴⁴³ *Josefína*, Articulus XIX., Jakým způsobem zločincové podle zasloužilosti, a jich okolostojičnosti, strestáni býti mají, § 3, s. 57 – 58.

čarodějné střelení, jedná se zde patrně o jev, o němž se zmiňuje již kniha *Malleus Maleficarum*. Čarodějník může pomocí šípů zasáhnout osobu na velikou vzdálenost, neboť šíp je pochopitelně v moci démonů. Pod uváděnou *vazbou* rozumí se poté snad obávaná magická praktika - *uvazování šňůrky*. Čarodějnice či čarodějník v takovém případě zavázali na prosté šňůrce, nelépe patřící oběti, několik uzlíků, čímž byla podvázána plodivá síla daného muže či ženy.⁴⁴⁴ Paragraf tři upomíná taktéž na tradiční škodlivé kouzelnictví dotýkající se nejen jednotlivců a zvířat, ale taktéž úrody na polích či vinohradech. *Josefina* připouští možnost pohlavního obcování s démony a dále písemnou i ústní smlouvu s nimi. K tomu je zde velmi dobře patrné, nakolik byla již společnost všeobecně prostoupěna prvky deliktu čarodějnictví a do jaké míry byla podobnými představami téměř zahlcena. Domnívám se, že právě zde je velmi dobře vidět již završená provázanost učené právní stránky s magickými praktikami rozšířenými mezi obyvatelstvem. Právě na onu rozšířenost různých pověrečných žehnání a zařikávání mezi lidem bude upozorňovat neméně *Constitutio criminalis Theresiana*, jak bude doloženo v příslušné části této podkapitoly.

V souvislosti s deliktem čarodějnictví a kouzelnictví se v hrdelním řádu císaře Josefa I. dále uvádí: „... *nejpotřebnější otázky jsou; odkud? Jak dlouho, a od kterého času on s zlým duchem svůj závazek, neb smlouvu, a obecnství má? Na jak dlouhý čas, zdali písebně, neb oustně? Jakou příležitostí? Kde? A v kterém místě? Kdo jest přítom byl, kde a jaké znamení toho jest? Jakým způsobem on, neb ona čarodenictví provozovala? Kdy? Kde? A jak často, proti komu? S jakou škodou, a kterak zase tomu pomoci mohla? Od koho? Kdy? A v či přítomnosti se tomu naučila, ...*“⁴⁴⁵ Důležitou skutečností je zahrnutí mužského elementu. *On, neb ona* mohou mít styk s démony, nejedná se tedy o apriorní zaměření proti ženám – čarodějnicím, jak ho částečně známe kupříkladu z Koldínových práv. Zároveň zde spatřujeme apel na poměrně důkladné zmapování vzniku paktu s ďáblem, nechybí ani snaha po zjištění dalších osob, především těch, které působily jakožto učitelé a ke svazku s démonem vyslychanému dopomohly. Z prvků sdruženého zločinu čarodějnictví tedy nacházíme vedle smlouvy se Zlým a obcování s ním, taktéž škodlivého čarodějnictví i možné nepřímé zmínky o letu povětrím v podobě spojení: „... *kozla posílání a na něm ježdění*“.⁴⁴⁶ Z této stručné pasáže snad lze na možnosti letu usuzovat. Zcela však absentuje prvek sabatu. Historiografie právě v této složce zločinu spatřuje možnost rozhojňovat počet obviněných, kteří se na

⁴⁴⁴ O obavách z impotence způsobenou prostřednictvím *vázání šňůrky* blíže kupříkladu DELUMAU, Jean. *Strach na západě*, díl I., s. 72 – 74.

⁴⁴⁵ *Josefina*, Articulus XIX., Jakým způsobem zločincové podle zasloužilosti, a jich okolostojičnosti, strestání býti mají, § 3, s. 57 – 58.

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 57 – 58.

čarodějnickém shromáždění logicky musí setkat tváří v tvář a jsou tedy schopni se vzájemně identifikovat.⁴⁴⁷

Primárně nežádoucí a trestný je však právě vztah a společenství s ďáblem. V rozsudcích býval zpravidla právě tento element spolčení se s démony, předpokládající mimo jiné i odpadnutí od Boha, často zdůrazňován na prvním místě.⁴⁴⁸ Další složky zločinu, především dříve preferované škodlivé čarodějnictví, ustupují v procesech s čarodějnicemi, a je nutno zdůraznit právě s čarodějnicemi, nikoli kouzelnicemi, na méně určující pozice. Stanovené tresty odpovídají zmíněné skutečnosti, tedy upřednostňování paktu s ďáblem nad škodlivým čarodějnictvím, a v souvislosti s tímto je stanovena i míra trestnosti, včetně krutosti ortelu. Za uvedené přečiny: „... *byťby žádnemu byli neuškodili, náleži pokuta ohně, ačkoliv taková z podstatných příčin, a kdyby Inquisit, neb Inquisitka nedávno k tomu byla přišla, mladého věku, sprostý neb sprostá opravdivě toho litující, a škoda tak velká nebyla, s předcházejícím hlavy setnutí, a těla spálením se zlehčuje; ...*“⁴⁴⁹ Tedy i bez způsobení fyzicky prokazatelné újmy jednotlivcům, zvířatům či hospodářství, lze dotyčného pouze na základě paktu s ďáblem odsoudit k trestu smrti. Pokud je zároveň prokázáno zneužití posvátných předmětů, především pak svátosti oltářní, ustanovuje Josefina možnost dalšího zostření trestu, jakým konkrétním způsobem však není uvedeno.⁴⁵⁰ Zde je soudcům ponecháno volné pole působnosti.

Právě připomínaný § 3 článku 19 však není jedinou částí zákoníku dotýkající se problematiky čarodějnictví a kouzelnictví. Již v § 4 článku 13 čteme: „*V čarách a kouzedlnictvi, pověrné, k zdraví prostředky, škody které vždycky v přítomnosti zjištěnce, a nikdá v jeho nepřítomnosti se ději, při nom neb ni vynaleznuté podezřelé, neb zapověděné knihy, zrcadla, s zlým duchem závazek, neobyčejnýma ciframi, neb znameni krvi, neb bez krve psané cedulky, umrlči kosti, na těle zjištěnce, nalezené necitedlné fleky, neb znameni, (...) obzvláštního před jinými, jako, když jich pole se zelenaji, jiných schnouti, jich dobytek užitečný, jiných skažený bude, aj. Kdyby podezřelá osoba jiné lidi čarám vyučovati se*

⁴⁴⁷ Důležitost zahrnutí sabatu do konstrukce zločinu vyzdvihuje v této souvislosti například SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse*, s. 23.

⁴⁴⁸ K tomuto pro příklad rozsudky citované Bedřichem Šindelářem pro oblasti Slezska. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Příspěvek*, s. 65 – 80.

⁴⁴⁹ *Josefina*, Articulus XIX., Jakým způsobem zločincové podle zasloužilosti, a jich okolostojičnosti, strestání býti mají, § 3, s. 57 – 58.

⁴⁵⁰ Tamtéž, Articulus XIX., Jakým způsobem zločincové podle zasloužilosti, a jich okolostojičnosti, strestání býti mají, § 3, s. 57 – 58. Dodejme k tomu, že trestání mají být mimo jiné i ti, kteří od čarodějníků žádají pomoc. Tamtéž, s. 58.

*obětovala, nepochopné lidské skutky provozovala, v povětrí litala.*⁴⁵¹ Vedle opětovného připomenutí, že nejen ženy, ale též muži mohou se věnovat čarodějnictví a kouzelnictví ve spojení *nom neb ni*, nacházíme zde již zcela jasnou formulaci o možnosti letu vzduchem. Rozšířené představy o osobách spolčených s ďáblem doplňuje poté právě upsání se zlému duchu, ať už krví či nikoli, doprovázené označením na těle čarodějnice vytvořeným samotným ďáblem, necitelným *stigma diabolicum*. Velká část právě uvedených démonology prezentovaných prvků dostává se do psaného práva platného pro české země vůbec poprvé. Z dochovaných normativních pramenů lze nicméně soudit na jejich nevyužívání v reálné soudní praxi.

Josefina zněním § 20 dále nepřímou upozorňuje na existenci pověrečných praktik při výkonu katovského povolání. K problematice čarodějnictví lze vztáhnout následující: „*Dřív předsevzetí utrpného práva, neb mučení, k výstraze, a překažení všech ďábelských kunštův, zjištencum, časteji spůsobené nespravedlnosti, vlasy po celém těle ostříhané, a spolu taky duchovní prostředky se užívají nic však méně, má se mistru popravnímu, a jeho čeledi, na nejvyš zapověditi, při mučení žádných pověr neužívati, a skrze takové, neb přílišnou ukrutnost, přiznání pravdy vymociti.*“⁴⁵² Za tímto nařízením stojí snaha vymýtit pochopitelné obavy kata a jeho personálu, projevující se v úsilí omezit moc osob obviněných z čarodějnictví tím, že jim budou ostříhány vlasy, kde podle dobových představ sídlí jejich síla. Užívání svěcené vody i dalších posvěcených předmětů, mezi jinými také soli či bylin, doporučuje již Kladivo na čarodějnice.⁴⁵³ Za signifikantní lze v tomto případě taktéž považovat skutečnost, kdy takové jednání vůči obviněnému ze strany mistra popravního stává se již zjevnou *nespravedlností*.

V souvislosti s dobou vydání a následně s ohledem na trestní řízení v těchto otázkách na počátku 18. století, lze předpokládat, že § 3 článku 19 nejen nebyl v soudní praxi Čech a Moravy využíván s výraznou četností, ale z dochovaných materiálů lze dokonce soudit, že nebyl aplikován prakticky vůbec. Avšak zcela poprvé se, v zákoníku nikoli pouze subsidiárně, ale reálně platném pro české země, hovoří o obcování se zlým duchem a paktu s ním. Období, kdy se takové nařízení mohlo snad v českém prostředí ještě výrazněji uchytit je v této době minulostí, silná pronásledování počínají ustupovat z evropské scény. Nicméně i v dalším ze

⁴⁵¹ *Josefina*, Articulus XIII., O obtížnosti zjištění, § 4, s. 35 – 36. Zmínky o užívání hrnců, zrcadel i knih k magickým rituálům a čarám lze nalézt taktéž v § 5, článku V. Tamtéž, O vyzdvižení skutku zločinnosti, neb Corpore Delicti, s. 15.

⁴⁵² Tamtéž, Articulus XVI., O právu útrpném, § 20, s. 50. Zároveň se zde zakazuje *přílišná ukrutnost* při získávání přiznání prostřednictvím tortury. Opakování tohoto nařízení, můžeme jej nalézt např. u Koldína (O trápení a popravách, S. XXIV. – II., s. 389), svědčí o jeho nedodržování.

⁴⁵³ K tomu podrobněji viz podkapitola 6. 1 *Papežské buly, inkvizice a Malleus Maleficarum*, v této práci.

zákoníků z roku 1768 ještě paragraf věnovaný této problematice nacházíme, avšak jeho životnost i reálné užití lze považovat za zcela minimální.

Zákoníkem z roku 1768 je míněn hrdelní řád císařovny Marie Terezie, *Constitutio criminalis Theresiana*. Konkrétně v tomto případě předcházelo vydání paragrafu dotýkajícího se čarodějnictví, kouzelnictví i věštění vydání samotného zákoníku.⁴⁵⁴ Vyšel nařízením panovnice ve formě patentu roku 1766 a o dva roky později přešel nezměněn jakožto *Articulus 58*⁴⁵⁵ do *Theresiany*. Dodejme ovšem, že sama Marie Terezie se k uvedeným deliktům stavěla velmi skepticky a na její zásah byly některé případy i ukončeny osvobozujícím rozsudkem.⁴⁵⁶ Následně si císařovna osobovala právo rozhodovat v souvislosti s deliktem čarodějnictví jakožto konečná instance. Všechny podklady a dokumenty dotýkající se pravděpodobného čarodějnictví a kouzelnictví měly být odeslány k nejvyššímu soudu a poté, s jeho dobrozdáním, postoupeny k finálnímu rozhodnutí přímo habsburské panovnici.⁴⁵⁷

Podrobněji se rozbořem patentu z roku 1766 zabýval především, avšak nejen, Bedřich Šindelář v již uvedeném příspěvku *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás*.⁴⁵⁸ Některým paragrafům však pozornost nevěnoval, proto považuji za vhodné zastavit se především u těchto, včetně pokusu o polemiku s některými jeho závěry.

Úvodní paragraf hovoří následovně: „*Skrze čarodějnictví, černokněžnictví, kouzelnictví, a podobny obyčejně takový zloskutek se rozumí, když kdo s d'áblem zacházení, a společnost míti, s ním ve výslovný, aneb tajný závazek vejiti, a s takovou zjednanou pomoci diábla rozličné nad lidskou moc, a sílu se vztahující věci, bez, aneb s cizím oškozením tropiti, a tak zjačené nešlechtnosti provozovati sobě osobuje.*“⁴⁵⁹ Stěžejním prvkem stává se zde pakt s d'áblem. Nenacházíme zde prozatím žádné rozvedení v souvislosti se zrcadly či zakopáváním hrnců tak, jak to můžeme nalézt v *Josefině*. O těch, kdo k takovým osobám náleží, dozvídáme se však záhy. V paragrafu druhém čteme: „... *duchů zaklínačové, aneb diábla pudičové, pověreční zažehnávači, kozlojedzcové, hádači, čarodějně báby, můry, a tak*

⁴⁵⁴ Zákoník sám byl vydán německy i česky. Jemu předcházející patent dotýkající se čarodějnictví a kouzelnictví vyšel pouze v jazyce německém.

⁴⁵⁵ *Theresiana*, Articulus 58, *O kouzelnictví, čarodějnictví, hádačství, a těm podobných*, je článkem poměrně rozsáhlým, čítajícím 16 §, s. 166 – 173.

⁴⁵⁶ O vybraných případech v tomto duchu podrobněji viz ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Konec „honu na čarodějnice“*, s. 93 – 98. A dále též KOČÍ, Josef. *Čarodějnické příběhy*, s. 153 – 155.

⁴⁵⁷ Toto nařízení objevuje se nejen ve značném počtu paragrafů artikulu 58 dotýkajícího se čarodějnictví a kouzelnictví, nacházíme ho již dříve. Artikul 21, § 5, vyjímá z pravomoci lokálních soudů kouzelnictví, čarodějnictví, kopání pokladů, posedlost d'áblem a pověrečné jednání. Celý spis včetně ortelu musí být postoupen vrchnímu právu. *Theresiana*, Articulus 21, § 5, s. 49.

⁴⁵⁸ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Konec „honu na čarodějnice“*, s. 100 – 103. Obsahem paragrafů zabývá se taktéž Petr Kreuz. KREUZ, Petr. *Der Einfluss*, s. 240 – 242.

⁴⁵⁹ *Theresiana*, Articulus 58, *O kouzelnictví, čarodějnictví, hádačství, a těm podobných*, § 1, s. 167.

dále, též všichni, kteří vědomě s pomocí, a spoluskutčením diábla něco takového, coby podle řádu, a běhu přirozenosti se nestálo, činiti, ...⁴⁶⁰ Poměrně široká a nepřilíš překvapivá paleta potencionálních delikventů, z nichž část nacházíme již v *Josefině* či Koldínových *Právech městských*. K tomu nesmí absentovat upozornění na možnost spolčení se zlým duchem. Tento prvek nalézáme prakticky ve všech šestnácti paragrafech, nicméně důraz je kladen spíše na samo úsilí uzavřít takový pakt ze strany konkrétní obviněné osoby s tím, že odpověď a reakce démonů nejen není problematizována, dokonce se zdá, že je prakticky nepozorovaně jakožto nepravděpodobná téměř vyloučena a zavržena. Hlavní stává se iniciativa podezřelého, který závazek d'áblu činí na základě vlastních zlých úmyslů, nemoci či prostého poblouznění, jak bude ukázáno níže.

Za stěžejní považuji § 3, a ačkoli se zde nedostáváme příliš k jádru samotného postihování z hlediska *Constitutio criminalis Theresiana*, odkazuje paragraf podle mého názoru na zcela zásadní skutečnost: „*Náchylnost zprostého obecného lidu k pověrečným věcem k tomu základ položila, hloupost, a nevědomost, (...) bez činění rozdílu mezi pravdou a klamem při obecném lidu lehkověrnost povstala, všechny takové případnosti, (...) jenž zcela přirozené jsou, jako povětrí, aneb bouřka, pád dobytčí, nemoc těla, aj. diablu, a jeho nástrojům, totiž čarodějníkům, a kouzlám připisovati. To domejšlení (...) od věku k věku pořáde všípeno, ano i dětem téměř v kolíbce strašlivými povídkami a pohádkami vtiskáno; a skrze to taková důmění vůbec rozšířeno, a vždy víc a víc utvrzeno, ...*“⁴⁶¹ Nenacházíme zde zcela pregnantní náčrt provinění, které delikty čarodějnictví a kouzelnictví zahrnují, nedočteme se ani o postupu při užití tortury či nařízení dotýkající se trestů, přesto tento paragraf vypovídá o skutečnosti mnohem důležitější, nacházející se přitom mimo struktury samotného soudního procesu. Výpovědní hodnota spočívá v popisu mechanismu šíření víry v čarodějnice a kouzelnice a to bezprostředně načrtnuté právě tak, jak tento proces vnímá samo 18. století. Z generace na generaci šíří se a utvrzuje víra v nebezpečné aktivity d'áblových služebníků. Na první pohled sice ne nějak zvláště inovativní poznatek. Nejsou však zmiňovány žádné traktáty teologů nebádající k pronásledování, absentují výtky na úkor pověřčivých kazatelů.⁴⁶² Prosté obyvatelstvo víru v škodlivou moc čarodějnic a kouzelnic udržuje živou a tato obnovuje se sama ze sebe, existující na pomezí žité reality a strašidelného příběhu.

⁴⁶⁰ Tamtéž, Articulus 58, § 2, s. 167. Tento paragraf Bedřich Šindelář ve výše uvedené práci charakterizuje velmi stroze, jakožto „*druhy čarodějnické činnosti*“. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Konec „honu na čarodějnice“*, s. 100.

⁴⁶¹ *Theresiana*, Articulus 58, § 3, s. 167.

⁴⁶² Což samozřejmě neznamená, že tyto aspekty víry mezi prostým obyvatelstvem neposilují. Lze pochopitelně předpokládat určitý vliv především ze strany kazatelů, avšak podstatnou jeví se mi skutečnost, že tento stav není v hrdelním řádu reflektován.

Paragraf 4,⁴⁶³ nerozsáhlejší, a paragraf 5⁴⁶⁴ shrnuje Bedřich Šindelář ve dvou povšechných větách.⁴⁶⁵ Domnívám se však, že zaslouží daleko více pozornosti. Paragraf 4 nařizuje nepřístupovat se vši vážností k obvinění, které může vzniknout z pouhé *rozprávky a prázdných podezřelostí*. K tomu je třeba reflektovat, zda nehraje roli klamně přetvařování, pouhá pošetilost či přímo nemoc obviněné osoby. Opatrnosti je neméně potřebí v případě, kdy se dotyčný přiznává k čarodějnictví či kozlojedectví z lehkovážnosti nebo ze zoufalství. Nově se v § 4 objevuje i poslední element sdruženého zločinu čarodějnictví, který v *Josefině* i ve všech předchozích zákonících absentoval – *sabat*. V této souvislosti čteme: „... *aneb všeliké věci o ježdění v povětrí, a čarodějných skokotech neb tancech, ...*“⁴⁶⁶ Prvky deliktu čarodějnictví uzavírají se nám paradoxně až v hrdelním řádu, kde vyskytuje se tento zločin v psaném právu pro české země naposledy.

Obecně se v § 4 objevují ustanovení dotýkající se obezřetného přístupu k těm, kdo se doznávají k paktům s ďáblem, tancům a letům v povětrí. V tomto kontextu se znovu a znovu zmiňuje pomatení smyslů či nemoc, nikoli reálnost takového konání. Jednoznačně převládá skepse. Až v závěru paragrafu dočítáme se o možnosti skutečného čarodějnictví za pomoci ďábla, a pochopitelně, se svolením božím. V takovém případě je třeba postupovat podle § 12, konkrétně v souladu s bodem čtyři: „*Z nějakých nepochopitelných nadpřirozených okolostojičností, a udalosti pravé ďábelské čáry, a kouzla domnívané býti musely, my v takové kromobyčejné případnosti nám samým usouzení, a uložení způsobu trestu podobného zločince vyhražený míti chceme; ku kterémužto konci vejš nařízeným způsobem celý spor nám dodán býti má.*“⁴⁶⁷ V takovém případě rozhodne císařovna osobně a lze s vysokou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že rozsudkem nebude vztažena ruka na život obviněného. Již jen dodejme, že § 5 znovu upomíná možnosti zmatení smyslů, nemoci, šibalství a prohnalost, jakožto možné pozadí přiznání. Povolává tedy k prohlédnutí těla i mysli obviněného zkušené lékaře.

Chybně po mém soudu Bedřich Šindelář hodnotí paragraf následující, šestý.⁴⁶⁸ Jedná se o nařízení, jejichž předobrazem stala se patrně *Josefina*. Paragraf zakazuje hledání ďábelského znamení, stříhání vlasů a mazání mastmi, které mají otupit domnělou moc obviněného. Do tohoto okruhu pak dále spadá zabraňování vyslýchanému čarodějníkovi

⁴⁶³ *Theresiana*, Articulus 58, § 4, s. 167 – 168.

⁴⁶⁴ Tamtéž, Articulus 58, § 5, s. 168 – 169.

⁴⁶⁵ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Konec „honu na čarodějnice“*, s. 101.

⁴⁶⁶ *Theresiana*, Articulus 58, § 4, s. 168.

⁴⁶⁷ Tamtéž, Articulus 58, § 12, s. 172.

⁴⁶⁸ Tamtéž, § 6, s. 169.

vstoupit na zelený trávník. Tato praktika souvisí s představami, kdy čarodějnice čerpá sílu ze země, proto se v mučírnicích taktéž stávalo, že nebohé ženy či muži byli přenášeni či vytahováni do vzduchu, aby se zabránilo jejich kontaktu se zemí, vnímanému jako nebezpečný. Bedřich Šindelář hovoří o pokroku v soudní praxi.⁴⁶⁹ Patrně však nebyl obeznámen s ustanovením hrdelního řádu císaře Josefa I. z roku 1708, kde se analogické upozornění objevuje taktéž. Nikoli však v článku zabývajícím se deliktem čarodějnictví, nýbrž v článku věnovaném právu útrpnému.⁴⁷⁰ Rozdíl snad lze spatřit v osobách, jimž je paragraf adresován. V případě *Josefíny* jedná se především o apel vůči mistrům popravním, *Theresina* cílí výtkou na soudce.

I v § 7 dočítáme se o nutnosti postoupit případy čarodějnictví přímo ke dvoru. Důležité je ovšem sdělení následující: „... a za našeho panování dosaváde žádný pravý čarodějník, kouzelník, aneb kouzelnice odestřené nebyli, nýbrž takový spory vždy na zlosynný podvod, aneb hloupost, a pošetilost vyšetřovance, aneb na jiný zloskutek vypadli, a s citelným potrestáním podvodníka, aneb sic zločince, aneb s zamčením pošetileho se skončili.“⁴⁷¹ Tímto paragrafem snad trochu ztrácí smysl celý Artikul 58. Nebyl odhalen žádný skutečný čarodějník a nebyl odhalen právě z důvodu neexistence tohoto zločinu. Takto explicitní vyjádření pochopitelně nenalezneme, ale § 7 dává tušit, že článek dotýkající se čarodějnictví umístili do hrdelního řádu spíše formálně, v praxi jeho užití již zamýšleno nebylo. Ti, kdo se za osoby dlícími ve svazku s démony prohlašují, jsou podvodníci či nedostateční na rozumu a tyto osoby je třeba opatřit náležitou péčí odbornou, podvodníkům pak bude vyměřen odpovídající trest. Artikul 58 nedotýká se vlastně primárně postihování čarodějnic, čarodějníků, kouzelnic a kouzelníků, ale těch osob, které se za takové jedince prohlašují, vedeni zlými úmysly či zastiženi nemocí ducha.

Následující paragrafy článku 58 hovoří o příčinách započetí vyšetřování,⁴⁷² a případného uvěznění s okamžitou prohlídkou obydlí obviněného, zda neukrývá smlouvy s ďáblem, lidské kosti či hostie.⁴⁷³ Jedná se tedy o tradiční atributy spojované s provozováním magie.

Desátý paragraf je věnován přikročení k právu útrpnému s tím, že pokud se jedná o podezření vztahující se ke skutečnému čarodějnictví a kouzelnictví, je třeba věc zaslat

⁴⁶⁹ „Ustanovení šestého paragrafu třeba hodnotit celkem velmi kladně, protože proti dřívější praxi představuje skutečný pokrok, ...“ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Konec „honu na čarodějnice“*, s. 101.

⁴⁷⁰ Zmíněný § 20, Articul XVI., cituji výše v části věnované hrdelnímu řádu císaře Josefa I. Viz pozn. pod čarou č. 452.

⁴⁷¹ *Theresiana*, Articulus 58, § 7, s. 169

⁴⁷² Tamtéž, § 8, 169 – 170.

⁴⁷³ Tamtéž, § 9, s. 170.

vrchnímu právu. Domnívám se, že Bedřich Šindelář nesprávně vykládá právě tuto okolnost, když uvádí, že postoupení výše si vyžaduje pouze *prosté kouzelnictví*.⁴⁷⁴ Sám paragraf říká: „*Kdyby ale toliko o zloskutek pravého být se zdajícího čarodějnictví, aneb kouzelnictví co činiti bylo (...) vždy po vyvedené vyšetřujícínosti takovou případnost se všemi okolostojíčnostmi, a potahami nám skrze vrchní právo uvědomit, jak již zde vejše §. 7. nařizeno bylo.*“⁴⁷⁵

Zájem o společníky a pomocníky zločinu, včetně závazku vůči d'áblu, nacházíme v paragrafu jedenáctém. Důležité je taktéž nařízení, podle kterého, co v přiznání nelze prokázat skutkem, tomu nelze důvěřovat.⁴⁷⁶ V této souvislosti je jistě zatěžko prokázat kupříkladu pakt s d'áblem bez nálezu fyzické smlouvy, především pak let povětřím. A i v případě objevení takové smlouvy, jsou ustanovení článku 58 náchylnější k interpretaci nálezu jakožto jednostranného paktu ze strany obviněného, a to se zlým úmyslem, bez zpětné reakce démonických sil.

Výměra trestu podle § 12 odráží se i na způsobené škodě. Ztráta hrdla je spojená s fyzickou škodou, usmrcením další osoby či založením ohně. Na rozdíl od *Josefiny* však není pakt se zlým duchem zmiňován mezi prvními důvody exekuce. V případě absence hrdelního deliktu, kupříkladu vraždy, ve spojení s čarodějnictvím, doporučen je trest tělesný bez bližšího upřesnění, u cizozemce poté vypovězení z habsburských zemí.⁴⁷⁷ Co se dotýká člověka nemocného na duchu, má být umístěn do *bláznivého domu*.⁴⁷⁸ Za spojení s d'áblem vedené zlým úmyslem a bez škody, ukládá hrdelní řád, opět spíše nekonkrétně, *nejostřejší tělesný trest*. Avšak v případě spáchání dalšího zločinu v kombinaci se smlouvou s démonem, nařizuje se upálení. Právě čarodějnictví je třeba opět postoupit nejvyšší instanci.⁴⁷⁹ I zde tedy pozorujeme proměnu vnímání závažnosti deliktu a prvků s ním spojených v čase. Zdůrazňuji také skutečnost, kdy nejenže se na prvním místě v souvislosti s mírou provinění již neuvádí pakt s démonem, ale za toto spojení samo o sobě již není ani stanovena pokuta v podobě trestu smrti. V *Josefině* stalo se naopak již pouhé spojení s d'áblem, tedy pakt s démonem bez způsobení škody, dostatečným důvodem popravy. Reálnou praxi však i tak možno předpokládat od oficiálních právních norem namnoze odlišnou, mírnější.

⁴⁷⁴ „*Avšak v případech, kde by šlo jen o prosté kouzelnictví, bez způsobení větší škody, pak soudci nesmějí použít práva útrpného, a (...) jsou povinni ohlásit případ nařizené soudní instanci.*“ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Konec „honu na čarodějnice“*, s. 102.

⁴⁷⁵ *Theresiana*, Articulus 58, § 10, s. 170.

⁴⁷⁶ Tamtéž, § 11, s. 171.

⁴⁷⁷ Tamtéž, § 12, s. 171.

⁴⁷⁸ Tamtéž, s. 171.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 172.

Již jen ve stručnosti připomeňme závěrečné paragrafy. Paragrafy 13 a 14 předesílají přitěžující a polehčující okolnosti. Mezi první skupinou připomínám konkrétně způsobení značné škody, polehčující jeví se lítost.⁴⁸⁰ Paragraf 15 apeluje na vrchnosti i úřady v souvislosti s umenšováním vlivu pověr mezi obecným lidem.⁴⁸¹ V podobném duchu nese se i paragraf závěrečný. Obyvatelé věří pověrám, proto je třeba tento neduh ve společnosti potírat. Dočítáme se taktéž o již několikrát zmiňovaných skutečnostech, nemocné je třeba umístit do k tomu sloužících ústavů, a především stále opakovaný prvek, rozhodující instancí je v případech pochyb či pravého čarodějnictví habsburská panovnice.⁴⁸²

Důsledně vzato, pravé čarodějnictví jako takové, pokud vycházíme čistě ze zde předložených nařízení,⁴⁸³ prakticky odhalit nelze. Nedomnívám se tedy společně s Bedřichem Šindelářem, že text vyvolává *smíšené a tísnivé pocity*.⁴⁸⁴ Naopak jsem toho názoru, že svým zněním sám Artikul 58 popírá svou životnost a užitečnost.⁴⁸⁵ V souvislosti s *Theresianou* bývá zdůrazňována zastaralost zákoníku⁴⁸⁶ s ohledem na pojetí účelu trestu jako pomsty či zachování paragrafů dotýkajících se čarodějnictví. Pokud si však příslušný článek přečteme pozorněji, zjistíme, že jediné, co působí oním zastaralým dojmem, je snad existence tohoto artikulu, avšak nikoli sám jeho skutečný vnitřní obsah. Odhalení skutečného čarodějnictví či kouzelnictví je při ideálním dodržování uvedených paragrafů nepravděpodobné. Samozřejmě jsou zde stále reflektovány určité relikty vztahující se k víře v čarodějnice, hovoří se neustále o paktu s ďáblem či letech povětřím, avšak sama Marie Terezie se několikrát vyjádřila ve smyslu neexistence tohoto přečinu proti právu a vzhledem k její snaze tyto případy kontrolovat lze i předpokládat konečné zamítnutí obvinění ze skutečného čarodějnictví. Pokud pak konkrétní proces nebyl vnímán jako reálné či alespoň podezřelé užívání magie a spojení s démony, znamená to veskrze, že nebyl vnímán jako čarodějnictví v žádném smyslu, nanejvýše snad jakožto pokus o něj. Hlavním motivem stává se snaha o podvod, zlomyslnost či duševní nemoc. Právě z těchto důvodů se domnívám, že demonizovaný a z hlediska

⁴⁸⁰ *Theresiana*, Articulus 58, § 13 a 14, s. 172.

⁴⁸¹ Tamtéž, § 15, s. 172 – 173.

⁴⁸² Tamtéž, § 12, s. 173.

⁴⁸³ Předpokládáme tedy stav ideální, nikoli faktický.

⁴⁸⁴ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Konec „honu na čarodějnice“*, s. 103. Dále i Jindřich Francek s ohledem na hrdelní řád Marie Terezie uvádí, po mém soudu chybně, že řád: „... zcela vážně počítal s postihem některých forem čarodějnictví.“ *VDZKČ, Zločinnost*, s. 121.

⁴⁸⁵ Tento názor podporuje i stručné zhodnocení paragrafu kolektivem autorů pod vedením Karla Malého: „... ve skutečnosti delikt čarodějnictví zůstal i v kodifikaci tereziánské jen mrtvou literou zákona.“ MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha, 2010, s. 193.

⁴⁸⁶ V tomto duchu hovoří o Theresianě shodně Petr Kreuz i Karel Malý. KREUZ, Petr. *Der Einfluss*, s. 241. MALÝ, Karel. *O smolných knihách*, nečíslováno. A dále podrobněji o konkrétních prvcích TÝŽ, *České právo v minulosti*, Praha, 1995, s. 154.

osvícenství vysmívány Artikul 58 hrdelního řádu císařovny Marie Terezie nejenže nepůsobí ve prospěch pronásledování, naopak mu ve své podstatě činí přítrž.

Nelze ještě v závěru této kapitoly neupozornit znovu na situaci, kdy fixní nařízení zákoníků a reálná soudní praxe existují více či méně paralelně vedle sebe, aniž se musí nutně překrývat. Nemůžeme v případě transferu nařízení na pramenný materiál pracovat s představou dokonalého dodržování znění článků i paragrafů, stejně tak jako s představou okamžité recepce nově se objevujících kodifikací. Pouze z důvodu důsledného rozboru předkládaných zákoníků byla jednotlivá ustanovení využita ve svém znění ideálně, neboť jen tímto způsobem lze prokázat vlastní smysl jejich sdělení, nezatížený problematikou odlišnosti teorie a praxe.

13 Magické praktiky

Ponejprve, dříve než přejdeme ke konkrétním příkladům reálné domácí soudní praxe období raného novověku, pokusím se o nastínění širokého spektra v českém a moravském prostředí užívaných magických praktik, včetně určitého rozboru nejběžnějších forem. Upozorňuji taktéž na skutečnost, kdy magické konání v domácím prostředí nelze spojovat s čarodějnictvím ve smyslu v západní Evropě definovaného a aplikovaného deliktu. Mezi obyvatelstvem rozšířené pověrečné úkony postrádají ve většině diabolický charakter, učená démonologie k tomu není příliš známa. Česká a moravská literární produkce tohoto zaměření prakticky neexistuje.⁴⁸⁷

Taktéž považuji za vhodné znovu, a pouze pro tuto kapitolu, vymezit užívané pojmy co do vnitřní významové struktury. Odhlédneme zde od *diabolického čarodějnictví*, pro domácí prostředí nebude zpravidla v následujícím textu určující,⁴⁸⁸ avšak s ohledem na dosavadní domácí historiografickou produkci je nutné uvedené označení v této kapitole do určité míry zachovat s tím, že ho vymezují následujícím způsobem. Termínů čarodějnice či čarodějník užívám zde ve smyslu *nediabolické čarodějnice*, zároveň však ve smyslu osoby svolné pouze a primárně škodit. Pod označením kouzelník či kouzelnice rozumím poté jedince užívající magických praktik, taktéž bez démonických prvků, a to užívajících těchto praktik za účelem dosažení kladného i záporného výsledku, dlouhodobě, a na základě určité míry „odbornosti“, tedy dobré obeznámenosti s pověrečnými úkony.⁴⁸⁹ V případě kouzelníka, především však kouzelnice, jedná se v rámci společenství, v němž žije, o známou a zvláštními znalostmi vyhlášenou osobu.⁴⁹⁰ Upozorňuji však, že majoritní skupinou stávají se jednotlivci užívající magických praktik, kupříkladu právě na základě rady udělené kouzelnicí. Jedná se o prosté uživatele a příležitostné vykonavatele magických úkonů. Uvedené rozdíly jsou po mém soudu podstatné, neboť odrážejí realitu každodennosti raného novověku věrněji, než dosud

⁴⁸⁷ „*Démonologické spisy české provenience prakticky neexistují. Rozsah působení cizí, zejména německé a západoevropské démonologické literatury u nás v období přibližně od druhé poloviny 15. do poloviny 18. století nebyl dosud předmětem systematického bádání, ale rozhodně ho nelze přeceňovat.*“ KREUZ, Petr. *Poznámky*, s. 95.

⁴⁸⁸ Opět připomínám výjimečné postavení Velkých Losin a Šumperku. *Diabolickým čarodějnictvím* poté rozumím výše uvedené čarodějnictví ve smyslu naplnění elementů obsažených v pojmu *sdržený zločin čarodějnictví*. K tomu blíže viz pátá kapitola této práce, *Terminologie a vybrané teoretické koncepce procesů s čarodějnicemi*.

⁴⁸⁹ Obyvatelstvo bylo si dobře vědomo, koho v případě potíží navštívit. Svědčí o tom výpovědi před soudem: „*Protož slyšela jsem o tobě, že si ty znamenitý mistr nad mistry a doktor nad doktory a něco umíš.*“ *Krevní kniha městečka Bojkovic*, Antonín Verbík (ed.), Uherské Hradiště, 1971, s. 20. V případě bojkovického soudu jsem nucena čerpat z edice smolné knihy, neboť pracovníci SOKA Uherské Hradiště odmítli, s poukazem na existenci edice, přeložit k prostudování originál.

⁴⁹⁰ Do této skupiny mohou případ od případu spadat též ranhojiči, bylinkáři či porodní báby.

užívané základní odlišení čarodějnic a kouzelnic. Na straně druhé jsem si vědoma určitého snížení přehlednosti textu co do užívaných pojmů, přesto věřím, že je nově předeslané rozlišení pro tuto kapitolu za žádoucí. Přesné a jednoznačné vymezení jeví se však velmi složité: „*Lidová magie není identická s lidovou vírou obecně, ani speciálně s čarodějnictvím, jakkoli zde hranice nejsou pevné.*“⁴⁹¹ S magickými praktikami byly obeznámeny veskrze všechny vrstvy společenského spektra, i z tohoto důvodu považuji za výklad zkreslující prvek označení majoritního podílu obyvatel za kouzelníky a kouzelnice, provádějící magické pověřené úkony na úrovni znalců.

Magické konání jako takové vyplývá z potřeby jedince ovládnout nadpřirozené síly, usměrnit a využít jejich potenciál v osobní prospěch, z potřeby spoutat a podmanit si svět, chránit se a bránit. Tedy: „*Zdroj, odkud se čáry a kouzla nabírají, je zcela vysvětlitelný. Člověk nemůže cestou přirozenou, delší a tím mrzutější, dojít touženého cíle, ať již zbavit se nemoci, ať kdesi pokladů se dobratí, dodělati se dlouhého života a pod., dychtí po cestě kratší, rychlejší, nadpřirozené.*“⁴⁹² Prostřednictvím určitých úkonů, čím komplikovanějších tím lépe, lze dosáhnout účinku pozitivního, avšak stejnou měrou taktéž způsobit škodu, respektive fyzickou či hmotnou majetkovou újmu. Iluzivní usměrňování skutečnosti prostřednictvím magie⁴⁹³ patřilo bezpochyby k dennímu koloritu raně novověké společnosti a nejen této, ale společnosti napříč dějinami lidstva obecně.

Užívání magických praktik souvisí neméně s pocitem ohrožení nečistými silami. I v domácím prostředí platila skutečnost následující, kdy nebezpečí sílilo především o Filipojakubské a Svatojánské noci.⁴⁹⁴ Ochranu před čarodějnicemi zajišťovala kupříkladu zrnka písku či popel na prahu stavení, za účelem zamezení přístupu temných sil do domu. Čarodějnice nejprve pocítovala potřebu zrnka písku spočítat, což se jeví jakožto poměrně náročná a především zdlouhavá záležitost. Identického významu nabývalo taktéž kladení větviček k symbolické hranici domu, nejčastěji tedy před prahy, neboť i v tomto případě byla nevídaná návštěvnice nucena před vstupem do stavení ponejprve přepočítat lístky či jehličky.⁴⁹⁵ Další rozšířenou ochrannou praktikou stávalo se umístování větviček šeríku do

⁴⁹¹ DÜLMEN, van Richard. *Kultura a každodenní život v raném novověku*, 16 – 18. století, díl III., Náboženství, magie, osvícenství, Praha, 2006, s. 81.

⁴⁹² ZÍBRT, Čeněk. *Myslivecké pověry a čáry za starých časů v Čechách*, Písek, 1889, Úvod, s. 2.

⁴⁹³ PROFANTOVÁ, Zuzana. *O magické síle slova*, in: *Magie a náboženství*, Ludmila Tarcalová (ed.), Uherské Hradiště, 1997, s. 175.

⁴⁹⁴ Na straně druhé se právě svatojánská noc považovala za vhodný čas ke sběru léčivých bylin. Magická moc rostla tedy obecně, nešlo pouze o neblahý vliv temných mocností.

⁴⁹⁵ ČERNÁ, Naděžda. *Magie v lidových zvycích na Mělnicku a okolí*, in: *Magie a náboženství*, Ludmila Tarcalová (ed.), Uherské Hradiště, 1997, s. 165.

oken, nejčastěji formovaných do tvaru kříže.⁴⁹⁶ Snaha zamezit přístupu do obydlí vyplývala z představ dotýkajících se značného nebezpečí zcizení předmětů z konkrétního domu čarodějnicí, neboť právě jejich prostřednictvím může později hospodářství i domácnosti a jejím členům uškodit.

Tajemným a zároveň dalším neblahou pověstí ověřeným dnem, s ohledem na nečisté síly, zůstával v povědomí obyvatel, vedle již zmíněných dvou hlavních nocí, taktéž čtvrtek. I v tento den, především v noční čas, sílí moc čarodějnic a stává se tak obecně vhodným k magickému konání. Jak bude níže doloženo výpověďmi ze stránek smolných knih, kupříkladu pro části těl oběšenců chodilo se *ve čtvrtek na noc*. Pro zamýšlené pověrečné jednání je vyhledáváno i stadium měsíce označované jako nov.⁴⁹⁷

V jednotlivých magických praktikách, co do požadovaného výsledku, spatřujeme vedle přání po ochraně života a majetku taktéž požadavky zcela opačného charakteru. Na pozadí konkrétních obvinění lze vysledovat osobní averze a společenské konflikty, touhu po odplatě i profitu na úkor jiného. Vysoce frekventovány byly magické praktiky s požadovaným výsledkem v podobě odejmutí mléka, zapříčinění chřadnutí cizích domácích zvířat, popřípadě *zostuzení, sušení a moření* lidí. K tomu připojuji, že odlišného výsledku mohlo být docíleno i na základě shodně provedených úkonů. Podívejme se tedy na konkrétní raně novověkou terminologii i jednotlivé magické úkony podrobněji.

Význam slova *ostuditi* spojujeme se snahou učinit osobu či věc odpudivou.⁴⁹⁸ Výrazu *sušit* někoho, ať již člověka či zvíře, bylo rozuměno ve smyslu *způsobit, aby chřadl*, naopak *mořit* konkrétní osobu nebo dobytek znamenalo *způsobit, aby zemřel*.⁴⁹⁹ Úmysl učinit něco takového realizoval se nejčastěji prostřednictvím *prachů* vhažovaných do pití, případně přimíchaných do potravy, a dále pak skrze *zlitiny*,⁵⁰⁰ tedy poléváním prahů domů, křížovatek či prostě cest, po nichž se dotyčná osoba pohybovala, případně po nich chodíval dobytek. Co se přípravy prachů dotýká, ve smolných knihách čítáme o usušených a následně drcených částech nebožtíků, nejčastěji *viselců* na šibenici. Součástí takového přípravku stávala se velmi často taktéž mrtvá zvířata spalovaná na popel. Zlitiinou mohla být kupříkladu voda prolitá psí lebkou či táž tekutina pozůstává po omytí zvířete. V některých případech docházelo k užití této vody po omytí nejen k moření či sušení cizího dobytka, ale též k prospívání vlastního.

⁴⁹⁶ TARCALOVÁ, Ludmila. *Světcí a magie*, in: *Magie a náboženství*, Ludmila Tarcalová (ed.), Uherské Hradiště, 1997, s. 83.

⁴⁹⁷ PETRÁŇOVÁ, Lydia. *Doklady praktik lidové magie ve smolných knihách*, in: *Magie a náboženství*, Ludmila Tarcalová (ed.), Uherské Hradiště, 1997, s. 52.

⁴⁹⁸ NĚMEC, Igor. *Česká slova někdejší magické terminologie*, in: *Listy filologické*, roč. 103, Praha, 1980, s. 35.

⁴⁹⁹ PETRÁŇOVÁ, Lydia. *Doklady*, s. 50.

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 52.

Zmiňovala jsem vylévání kouzlem zkažených tekutin na křižovatkách, neboť právě tyto geografické body mají v magickém myšlení zvláštní místo. Stýkají se zde čisté a nečisté síly. Myšlenka spojená s prostorem určitého rozhraní, ať se již jedná o práh příbytku či prosté hranice mezi pozemky, nesla v sobě prvky stýkání i potýkání se domácího a cizího, dobrých a zlých sil.

System pověrečných praktik i magických úkonů jeví se k tomu poměrně konstantním v čase, shodné rady obdrží žena, jež má problém s doživostí krav, v 16. i v 18. století. Nelze však ve většině případů hovořit o vázanosti konkrétních úkonů, spojených s očekáváním nadpřirozeného výsledku, na omezený geografický prostor, naopak, odnímání mléka a vsypání prachů dělo se patrně po celé Evropě.⁵⁰¹ Nicméně ani ony prachy pochybného složení nemusely nutně sloužit k úhoně druhému člověku, neboť byly vytvářeny i s cílem získat náklonnost vyhlédnuté osoby. V takovém případě tvořily přísadu pokrmů a nápojů, především pak piva, například na popel spálené chloupky z ohanbí.

Jednotlivec mohl jak sám uškodit, stejně tak mohlo být jemu samému uškozeno. Bránit se proti zasažení magií bylo možno, poměrně logicky, opět pouze na základě jejího užití, respektive proti-užití. Nejčastěji dělo se takto kouzelnou praktikou umožňující vyhledání čarodějnice, kouzelnice či po mstě toužícího souseda s tím, že na ně bude po odhalení zatlačeno, aby kouzlo odvolali, případně prozradili jeho uložení. Co do prozrazení uložení kouzla, hovořím zde o ukládání a zakopávání hrnců s čarovným obsahem pod práh domu oběti,⁵⁰² případně na libovolném místě jí vlastněného pozemku. Výpovědi obviněných, stejně tak prohlášení svědků, poskytují informace o ukládání váčků s podobným obsahem, tedy předmětem, který patří osobě, proti níž je kouzlo zaměřeno, ropuchami či dřevem domu oběti. Nacházíme v nich též voskové figurky⁵⁰³ se symbolicky znázorněným utrpením poškozeného člena rodiny. V takovém případě je kouzlo zapotřebí vykopat a zničit, poté neblahý efekt pomine. I v tomto případě existují různá varování: *„Kdybys našel čáry zakopané, neber je do holý ruky, ale najdi si dřevo, které je od hromu roztlučené, nasekej z něho třísek, zatop v chlebové a ty čáry na ten oheň hod'. Ten čarodějník musí k tobě přijíti;*

⁵⁰¹ Kupříkladu pro oblast Sárska hovoří o těchto praktikách Eva Labouvie. LABOUVIE, Eva. *Zauberei*, s. 61. Škodlivé čarodějnictví na lidech i dobytku nacházíme, a to formou vsypání jedu do piva či krmiva pro zvířectvo, i v lipském Hornu. AHREND-SCHULTE, Ingrid. *Hexenprozesse*, s. 349, 352.

⁵⁰² Přičemž o hrncův zakopávání hovoří i Josefína. K tomu podkapitola 12. 3 *Obnovené zřízení zemské a hrdelní řády habsburských panovníků*.

⁵⁰³ O užití *voščeného tatrmánku* dozvídáme se kupříkladu roku 1487. V Uherském Hradišti byla užitá figurka s propíchnutými ušními bubínky s tím, že způsobila hluchotu jedné z měšťanek. ROJČÍKOVÁ, Kamila. *Čarodějnické procesy*, s. 189 – 190.

*jestli nepřijde, dlouho trvati nebude – musí zahynouti.*⁵⁰⁴ Kouzlem napadený jednotlivec tedy není bezmocným, existuje identická, tedy magická cesta jak si pomoci. Jakkoli jistě běžná, pochopitelně nepříliš uznávaná církevními činiteli.

Vyhledání čarodějníka může provést jak třetí osoba, která je touto činností ve společenství známa, tak sama oběť, a to nejčastěji na radu osoby třetí. Prováděné úkony mají za úkol dotyčné škodící čarodějnicí či kouzelnici působit bolest natolik silnou, že je sama nucena přijít k původní oběti čar a prosit o úlevu. Z 18. století zachovala se nám drobná knížečka obsahující zaříkání proti bouři, žehnutí i pověrečné ochranné praktiky.⁵⁰⁵ Veškerá zaříkání dějí se ve jménu božím, nenacházíme zde žádné obracení se k d'áblu či temným silám.⁵⁰⁶ Naopak Bůh žádá se zde: „... *zapuditi zle diabelske nešlechtnosti (...) aby diabla a vsecky anjely jeho z této krajiny a všechněch příbytků našich daleko zahnal, ...*“⁵⁰⁷ Vyzývání nečistých sil se tedy nedočkáme, avšak neustálá ochrana svatých není zřejmě za všech okolností zcela samozřejmou jistotou, proto je potřebí, aby si člověk vypomohl sám. Mimo jiné zde proto nalézáme pokyny vztahující se k zamezení odnímání mléka čarodějnicemi, a přestože se jedná o století 18., považuji tyto rady, právě s ohledem na konstantnost zde rozebíraných úkonů a magických praktik v čase, za plošně použitelné též pro století předcházející.

Aby dobytku nebylo učarováno, doporučuje se moč od malých dětí, kterou se má tento při první jarní pastvě kropit při východu z vrat.⁵⁰⁸ Osoba, která kravám mléko odnímá či jim prostě učarovala, přijde po následujícím rituálu odprosit: „*Uřež svým kravám každého rohu i kopejtka kousek, vytrhni též každý trochu srsti, a tím kuř krávy, potom pak vykopajíc v chlévě důlek kudy krávy chodí, vdělej to uhlí do toho důlku, zadělajíc hlínou, i hned přijde ta jistá a bude prositi, aby jí to odpustila ...*“⁵⁰⁹ Čarodějnice či kouzelnice též zakusí bolest v případě

⁵⁰⁴ *Šel psotník po humnech – aneb zaříkání, (s)prosté pohádky, potěšitelné studie a vyprávění z českého venkova i města minulého století, z rukopisů Čenka Zíbrta, Jana Štursová, Miloš Sládek (ed.), Praha, 1997, s. 142.*

⁵⁰⁵ MZA Brno, G 10, Sběrka rukopisů MZA, inv. č. 525, *Různá zaříkání, čáry a pověrečné praktiky*. (dále jen *Různá zaříkání*)

⁵⁰⁶ Připomínám, že pranýřování pověrečných úkonů církev směřovala též do vlastních řad, i kněží světili byliny a vytvářeli ochranné amulety. K tomu viz ŠMAHEL, František. *Silnější než víra: magie, pověry a kouzla husitského věku*, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, roč. 30 – 2, 1990, s. 41 – 42. Josef Macek reflektuje mezi magií a náboženstvím následující odlišnost: „*Zatímco se magie snaží donutit vesmírné síly, aby pomáhaly člověku, náboženství je prosí.*“ MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích*, díl 3 – 4, Praha, 2002, s. 441.

⁵⁰⁷ *Různá zaříkání*, fol. 9r – 10v.

⁵⁰⁸ Tamtéž, fol. 35r.

⁵⁰⁹ Tamtéž, fol. 37rv.

prostého bití palicí či píchání jehlicemi do másla a mléka, neboť tyto údery pociťuje podle tehdejších představ škodící osoba na svém vlastním těle.⁵¹⁰

Již jen ve stručnosti dodávám, že v knížce nacházejí se vedle uváděného též pokyny pro ty, kdo chtějí nabýt určitých zázračných schopností, kupříkladu vidět v noci stejně jasně jako ve dne. K tomu jsou zapotřebí oči kočky a netopýři, z nichž je uhnětena mast k potření vlastních očí.⁵¹¹

Nejrozšířenějšími praktikami jeví se právě čary, ať již pozitivní či negativní, spojené s hospodářskými zvířaty, tedy s tím, co se primárně dotýká samé materiální existence člověka. Jedná se zejména o krádeže mléka i vajec, sušení a moření cizího dobytka. Objevují se taktéž stížnosti na ovčáky a pastevce s tím, že v podobě vlků napadají cizí stáda. Pozitivní efekt vidáme nejčastěji v souvislosti s tím, aby zvířata *tlustá a dobrá byla*. Za tímto účelem jsou do žlabů, případně pod práh chléva, ukládány hostie. Hojně užívány bývaly též části těl nebožtíků, dřevo z šibenice i kusy látky potřísněné ženskou menstruační krví. Neméně oblíbenými stávaly se již několikrát zmiňované prachy, vylévání zkažené vody, taktéž však vykuřování maštale i příbytků pálením vlasů, srsti či posvěcených bylin, jakožto prvků ochrany stavení i jeho obyvatel. Na stránky smolných knih i radních manuálů pronikl bezpochyby pouhý zlomek všech těchto aktivit, zejména pak takových, které skončily skutečně nešťastně, smrtí, nemocí či obecně hmotnou újmou.

Drobný nástin magických lidových praktik považuji za důležitý především s ohledem na možnost proniknutí do běžné každodennosti raně novověkého člověka, včetně postižení splývání některých prvků církevních s pověrečnými. Žehnání a zařikání dělo se zpravidla ve spojitosti s božím jménem a sami kněží byli ochotni světit kupříkladu předložené byliny.⁵¹² Domnívám se taktéž, že nastíněná situace velmi dobře demonstuje relativně silnou absenci démonologických prvků přisuzovaných postavám čarodějnic. Ďábel byl pochopitelně znám i obáván, avšak v uvedených případech primárně neškodil démon,⁵¹³ ale konkrétní osoba, člověk, a to nejčastěji na základě osobní msty, závidosti či averze. Společenství dobře vědělo, na koho se v případě podezření z očarování i v dalších nesnázích vyžadujících nadpřirozený zásah obrátit, a nejednalo se v žádném případě pouze o církev, neboť své nezastupitelné místo

⁵¹⁰ Analogické praktiky, zahrnující taktéž píchání do voskové figurky symbolizující čarodějníka, zaznamenává po Evropě též Hartmut Lehmann. LEHMANN, Hartmut. *Hintergrund*, s. 363 – 364.

⁵¹¹ *Různá zařikání*, fol. 16r.

⁵¹² Až vzorový případ překládá v tomto ohledu Josef Bezděčka v přepisu výslechu kouzelnice, pravděpodobně v okolí znalostmi vyhlášené, Magdaleny Spurné z roku 1732. BEZDĚČKA, Josef. *Proces*, zejména s. 61, 63, 65.

⁵¹³ Jednotlivá zařikání ďábla pochopitelně nacházíme, včetně snah o upsání se tomuto temnému pánu. Nejčastěji je poté spojení se zlými silami přisuzováno prostředí pastýřů, jak bude níže na konkrétních případech ukázáno. Viz podkapitola 15. 3, *Diabolické elementy na stránkách smolných knih*.

v tomto ohledu patří i fámám a pomluvám. Této skutečnosti byli si dobře vědomi i soudci: „... *ačkoliv žádné podstaty přitom než (rače odpustiti) žvanice a klevety v tom uznávati ráčí,* ...“⁵¹⁴ Vzájemná kontrola mezi sousedy, označení osob za dlouhodobě podezřelé jakožto přitěžující okolnost i ony fámy všeho druhu patřily k běžnému koloritu každodennosti. Zvědavost a často škodolibý zájem zaujímaly v rámci společenství důležitou roli i z hlediska přístupu k informacím: „... *moje žena mne vzbudila, abych vstal a poslouchal, že ty ženy cosi rozprávějí.*“⁵¹⁵ Kdo viděl či slyšel něco podezřelého, doufal v možnost do budoucna se pochlubit tím, že danou událost viděl a slyšel jako první.

Existuje však i víra obyvatel českých zemí v možnost spojení s temnou silou, příklady úpisu d'áblu uvádí Josef Kočí i Bedřich Šindelář.⁵¹⁶ Zde se podíváme na případ poměrně mladý, konkrétně z roku 1751, spojující v sobě několik rovin. V uvedeném roce byl v Rokycanech vyslýchán Ondřej Bláha, doznávající provozování škodlivé magie a upsání se čertu.⁵¹⁷ Vedle již popsaných metod moření dobytka, v tomto konkrétním případě prostřednictvím ženských vlasů či lidské a dobytčí moči, nacházíme svazek démonologie označovaný za *pactum cum daemone*. Ondřej Bláha k tomu vypovídá: „... *když mě čert přinesl ty (...) chcanky v uchači pravil mně abych mu dal duši, ja pravil že jemu ji dam, už je piet let a ja jsem se pich do ruky pravý a dal jsem jemu krve a on vyndal papír na mou ruku a zapsal mně ...*“⁵¹⁸ K tomu dodává, že čert byl oblečen v zeleném, později však celou příhodu vyvrací s tím, že si událost vymyslel, neboť se obával trestu, aby následně opět vše potvrdil a přidal podrobnosti, že čert měl vedle zeleného obleku i koňskou nohu. Pekelník mu k tomu nabízel službu, ta měla spočívat v tom, že bude *jen přikládat*.⁵¹⁹ Dodávám, že celý výslech byl patrně proveden bez užití tortury.

Co do paktu s d'áblem, nevychází se zde po mém soudu ani tak z démonologie, jako z lidové tradice či přímo z lidových pohádek a pověstí vystavěných na čertech, které lze

⁵¹⁴ *Krevní kniha*, s. 21.

⁵¹⁵ Tamtéž, s. 108.

⁵¹⁶ KOČÍ, Josef. *Čarodějnické příběhy*, s. 10. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 176, 181. Velmi zajímavý úpis d'áblu uvádí poté Jindřich Francek. Dovolím si zde stručně zmínit některé aspekty. Roku 1591 upsal se čertu provazník Augustin, přičemž žádal od temné síly množství peněz. Hájil se však tím, že nic špatného za uvedeným psaním neviděl, neboť převzal dané pasáže z knihy o Faustovi. Povědomí o možnosti uzavřít pakt s d'áblem šíří se tedy v tomto případě skrze knížky lidového čtení. Původně byl provinilec odsouzen k veřejnému pokání, avšak z důvodu jeho vzpurnosti byl roku 1592 nakonec popraven. FRANCEK, Jindřich. *Čarodějnické příběhy*, s. 73 – 77.

⁵¹⁷ Poměrně rozsáhlý aktový materiál se nachází ve státním okresním archivu v Rokycanech. SOkA Rokycany, *Archiv města Rokycan*, oddělení I., karton 417, sign. B/VI., svazek 239, Vyšetřování Ondřeje Bláhy poddaného královského města Rokycan z Přešína pro čáry a že se čertu za dva zlatý na sedm let zapsal. (dále jen *Vyšetřování Ondřeje Bláhy*)

⁵¹⁸ Tamtéž, Articul 19 prvního výslechu, nefoliováno.

⁵¹⁹ Tamtéž, Ar. 41 a 45.

k tomu povětšinou snadno přelstít, ošacených zpravidla do zelených mysliveckých úborů. Takového služebníka pekla, vyžadujícího za protislužbu podpis krví, prozrazují rohy či právě kopyto. Dotyčný muž, respektive mladík, neboť v počátku výslechu uvádí věk kolem dvaceti pěti let, se navíc snažil svou dosavadní výpověď záhy odvolat. Tento aspekt tedy částečně svědčí především o dobovém povědomí o existenci čertů číhajících ve světě na možnost ukořistit nějakou tu duši, promítající se do pověstí či vyprávění a skrze tato do výpovědi Ondřeje Bláhy, učiněné k tomu dobrovolně. O skeptickém postoji soudců vypovídá patrně následující oponování s otázkou: „... *dyť ty psát neumíš, jak pak jsi se jemu zapsat mohl?*“⁵²⁰ Na to mladík reaguje odpovědí, že sám čert mu v tomto vedl ruku.

Jednotlivé procesy odvíjely se tedy ponejvíce s velkou pravděpodobností na základě představ spjatých s lidovou vírou a kulturou, nikoli na základě démonologických konstrukcí. Vysoká míra oproštění se od diabolických prvků není však v žádném případě specifikem domácího prostředí, stejně tak jím nejsou ani uvedené praktiky, nicméně upozorňují na skutečnost, kdy v českém a moravském prostředí nejen, že na prvcích sdruženého zločinu čarodějnictví nelpí lidové vrstvy, ale nepracují s ním v obzvláštní míře ani soudy, ani vzdělanci.⁵²¹ Ovšem znovu připomínám, s ohledem na problematiku generalizace,⁵²² že zde vyslovené závěry platí vždy v omezené míře a nelze je bez výjimky vztahovat ke všem případům vyskytnuvším se v českých zemích, jak bude ostatně ukázáno prostřednictvím rozboru protokolů níže. Nicméně dovoluji si předtím ještě krátké zastavení u možných příčin vedoucích k zamezení, respektive omezení, transferu a následné recepci démonologických konstrukcí v českých a moravských oblastech.

⁵²⁰ *Vyšetřování Ondřeje Bláhy*, Ar. 34.

⁵²¹ Ani na tomto základě však nelze vyvozovat závěry dotýkající se specifík domácího prostředí. Obdobnou absenci démonologie, a k tomu navíc i zákaz užívání tortury, spatřujeme též v Anglii. K tomu přehledově: SHARPE, James. *Britské ostrovy, celkový pohled*, in: *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Robert Muchembler (ed.), Praha, 1997, především s. 118, 124. Podrobněji k situaci v Anglii poté zejména: MACFARLANE, Alan. D. J. *Witchcraft*. London, 1970. A dále: THOMAS, Keith. *Religion*. Plné citace viz pozn. pod čarou č. 94 v této práci.

⁵²² K tomu viz osmá kapitola této práce, *Kauzální pluralita: otázka normy a ideálního typu*.

14 Konstrukt čarodějnické sekty a české země – ano, či ne?

Konstrukce nebezpečné sekty d'ábelských čarodějníků vychází, jak již bylo řečeno, především z prostředí církevního. V době konání Basilejského koncilu počíná se šířit obraz nových nepřátel křesťanstva po Evropě.⁵²³ České země v této době zažívají finální fázi chaosu husitských válek. Ačkoli čtvrtý artikul sice hovoří o hříchu i ve spojení s čarami, trest smrti nežadá. Dostatečným jeví se utrakvistům v tomto případě vyloučení z eucharistické svátosti.⁵²⁴ Ani předchozí nařízení vyšlé z církevního prostředí nehovoří o trestání užívání magie ztrátou hrdla. Postihem se v souladu se zněním provinciálních statut Arnošta z Pardubic z roku 1349 stává exkomunikace.⁵²⁵ V této době však delikt čarodějnictví, ve smyslu nového diabolického čarodějnictví, není prozatím dotvořen. Přesto nařízení vypovídá o rozšířeném užívání pověrečných úkonů a zařikání, včetně potřeby církve tyto prvky ve společnosti vykořenit. Připomínám, že na podobné aktivity lze usuzovat neméně i mezi klérem samým.

Vraťme se však k závěrečné fázi husitských válek. Koncil sice přinesl kompakтата, avšak nikoli klid. Následující dlouhodobá koexistence katolíků a kališníků, později formovaných i nově tříštěných reforemací, zaměstnává politické elity v dostatečné míře. Právě vlivu husitství a následného soužití vyplývajícího z nutnosti spíše než z tolerance, přisuzují někteří badatelé rozhodující vliv v souvislosti s neprosazením se konstruktů d'ábelského čarodějnictví.⁵²⁶ Uvedené však neznamená půdu zcela neplodnou pro případnou recepci a rozvoj jednotlivých prvků deliktu, především pak sabat. Potulný žák Johannes Butzbach uvádí ve svém zpětně sepsaném vyprávění o pobytu v Čechách⁵²⁷ následující informaci k městu Tábor, jakožto baště kacířských sekt, že tamní obyvatelé: „... *shromáždí se totiž ve sklepě a po kázání, když padla ona známá slova: Rosťte a množte se a tak dále, zhasnou svíce a obcují muži se ženami. Já sám jsem tam však o ničem takovém nikdy neslyšel.*“⁵²⁸ Noční orgie,

⁵²³ BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung*, s. 76. O úloze Basilejského koncilu pro šíření nového konstruktů shodně též: SCHWERHOFF, Gerd. *Vom Alltagsverdacht*, s. 362. Viz též pozn. pod čarou č. 247 v této práci. Obecně k vývoji schémat okolo nově vznikající čarodějnické sekty poté viz sedmá kapitola *Vznik a vývoj konstruktů sekty čarodějů*.

⁵²⁴ MEDEK, Václav. *Cesta*, s. 167. A dále: MACEK, Josef. *Jagellonský věk*, s. 446.

⁵²⁵ ŠMAHEL, František. *Silnější než víra*, s. 35.

⁵²⁶ Za nepříznivé pro stíhání deliktů čarodějnictví a rouhání označuje komplikované náboženské poměry Karel Malý. MALÝ, Karel. *České právo*, s. 120. Taktéž Bedřich Šindelář upozorňuje na úlohu husitského hnutí a jeho důsledků s ohledem na eliminaci moci inkvizice a tím i následných možných pronásledování. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Čarodějnictví*, s. 204.

⁵²⁷ Jedná se o pobyt v Čechách zřejmě mezi lety 1488 – 1494. *Humanistická etnografie Čech – Johannes Butzbach a jeho Hodoporicon*, Karel Dvořák (ed.), Praha, 1975, s. 11.

⁵²⁸ Tamtéž, s. 50.

případně orgie při zhasnutém světle, zahrnuje v sobě konání na sabatu.⁵²⁹ Lze se tedy domnívat, že pokud by existovala vůle skutečně tento prvek údajného chování sektářů dále na základě sdruženého zločinu čarodějnictví rozvíjet, nemůžeme si být zcela jisti neúspěchem. Nicméně podobné aspirace v domácím prostředí absentují. Nedostatečný myšlenkový substrát si v tomto ohledu uvědomoval patrně sám inkvizitor vyslaný kolem roku 1500 do Čech a na Moravu, Henricus Institoris. S ohledem na uváděné hříšné konání zastává uvedený řádový mnich stanovisko následující: „*Takové neřesti, připouští Jindřich (Institoris – Z. K.), nepěstují sice čeští pikardi⁵³⁰ ve stejné míře, ale jejich senioři, k jejichž přímé informaci dominikán odkazuje, dbají o jakousi kázeň utajenosti a svá tajemství.*“⁵³¹ Pokud podmínky a mentální klima na počátku 16. století, včetně znalosti prvků deliktu čarodějnictví, dovoľovaly rozpoutání pronásledování na této platformě, Institoris mohl po mém soudu příznivou konstelaci využít, neboť odpovídala vzorcům, které znal.⁵³² Ovšem, nestalo se tak, nejpravděpodobněji s ohledem na dosavadní neznalost konstruktů čarodějnické sekty v domácím prostředí. Zde svou roli konfesijní situace, ať již napjatá, či naopak poměrně rozvolněná, jistě sehrát mohla.

Vraťme se proto ještě částečně zpět v čase, do období následujícího po husitských válkách. Pozorujeme hospodářský i konfesní rozvrat, demografický pokles i stagnaci spojenou s pustnutím farní sítě. Především s ohledem na praktický kolaps duchovní správy, kde nedostatek kněží doplňuje neméně zoufalý stav vzdělanosti kléru, pozbývá myšlenka čarodějnické sekty své důležité šířitele. Právě skrze kázání mohlo se dít působení směrem k přijetí prvků spojených s novou nebezpečnou a ďábelskou sektou, nicméně situace katolického duchovenstva, prostředí, kde konstrukt vznikl, nebyla právě uspokojivou. Církví nestřežený prostor, neboť ani stav utrakvistického kléru nezdá se o mnoho lepším, vytváří též předpoklady pro uchování i případný rozvoj magických rituálů, proti nimž vystupovala kupříkladu ona synodální statuta prvého arcibiskupa pražského. Pověrečné praktiky mohou snad na této platformě působit jakožto substitute rituálů náboženských. Určitý vliv na omezený přísun démonologických myšlenek snad lze přisoudit i počáteční skepsi vůči Římu. K tomu připojuji, že v domácím prostředí, díky absenci inkvizice, trestají následně i rouhače a kouzelníky ponejvíce soudy světské.

⁵²⁹ Zikmund Winter taktéž uvádí o různých sektách v Čechách, především pak o Adamitech, že: „*Při orgiích svlékali se a tančili při ohni.*“ WINTER, Zikmund. *Život církevní v Čechách*, kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století, sv. 1, Praha, 1895, s. 291.

⁵³⁰ Tj. pravděpodobně Čeští bratři.

⁵³¹ MOLNÁR, Amedeo. *Protivaldenská polemika*, s. 154.

⁵³² Ačkoli připomínám, že sama kniha *Malleus Maleficarum* věnuje problematice sabatu pouze marginální zmínky.

S reformací se ovšem naskytla příležitost situaci neznalosti deliktu čarodějnictví zvrátit, neboť, jak se často zapomíná, i Martin Luther a Jan Kalvín jeví se horlivými pronásledovateli čarodějnic. Nicméně rozsáhlý nástup démonologie, nových prvků deliktu proti Bohu ani objevení se procesů po vzoru říšském, a to zejména po roce 1560, nepozorujeme. Situace konfesí stává se stále nepřehlednější, na pole mocenské vstupuje roku 1526 silná panovnická osobnost, Ferdinand I. Habsburský, sedisvakance arcibiskupství stále trvá. S ohledem na skutečnost, kdy perzekuce čarodějnic vykazují vztah prakticky ke všem krizovým jevům,⁵³³ považují neuplatnění se konstrukce čarodějnické sekty právě v 16. století za stejně tak pozoruhodné, jako určující. Určující ve smyslu nutnosti do budoucna částečně odhlédnout při interpretaci důvodů neznalosti, respektive nevyužití modelu západních pronásledování v českém a moravském prostředí, od mocenských a konfesních sporů, neboť tyto faktory nemusíme nutně předpokládat za rozhodující bariéry zamezující vstupu silnějších perzekucí na domácí půdu.⁵³⁴ Přinejmenším je prozatím v zásadě nelze historiograficky doložit.

Je tedy zapotřebí položit si několik otázek, respektive, otázky zcela nově vystavět. Proč české země setrvaly v určité resistenci vůči nově deklarovanému nebezpečí v podobě ďábelské čarodějnické sekty, hlásanému k tomu jak katolickou, tak posléze i stranou protestantskou? Hrály v tomto ohledu mocenské a konfesijní spory na celozemské úrovni skutečně natolik stěžejní úlohu? Existují zde snad latentní předpoklady pro recepci uváděného konstruktů spojené kupříkladu s etnicitou? A můžeme jakožto historici tento problém skutečně uspokojivě vyřešit, nebo ho pouze myslet, uvažovat o něm bez nalezení relevantní pramenné opory? Odpovědět na nyní předložené otázky považuji za současného stavu české historiografie v oblasti čarodějnických a kouzelnických procesů za nanejvýš obtížné. Přesto dovoluji si však určitý nástin možných směrů budoucího výzkumu, a to takových, u nichž považuji do budoucna jejich vlastní rozvinutí, v souvislosti s právě předeslanými otázkami, za nosné.

⁵³³ Karen Lambrecht hovoří o procesech s čarodějnicemi jakožto o indikátoru krize. LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 403. Vztah perzekucí ke krizovým jevům obecně prokázal též Rainer Walz. O tomto viz BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 19.

⁵³⁴ Pouze velmi obecně, bez jakékoli ambice bližšího vysvětlení uváděného stavu, hovoří o nepřipravenosti českého prostředí na pronásledování čarodějnic a kouzelnic Josef Macek a Václav Medek. „*Na počátku 16. století však česká reformace ještě nevytvořila příhodné prostředí a atmosféru pro upalování čarodějnic.*“ MACEK, Josef. *Jagellonský věk*, s. 446. Co autor rozumí pod *příhodným prostředím*, není ovšem uvedeno. Stejně tak nenacházíme v textu ani zamyšlení nad příčinami tohoto stavu a jakkoli je interpretace předeslaného problému obtížná, není po mém soudu nemožné určit příčiny alespoň nastínit. Stejně zmínky nacházíme u Václava Medka, upozorňujícího na pobyt Inistorise na domácím území s tím, že sám pověřený inkvizitor pochopil, že vhodné podmínky k procesům v českých zemích nenalezne. Avšak ani zde není blíže rozvedeno předložené stanovisko. MEDEK, Václav. *Cesta*, s. 213. Problém tedy zůstal konstatován, nikoli řešen.

Nápadný je rozsah pronásledování na teritoriích jazykově a převážně taktéž etnicky německých.⁵³⁵ Nejedná se pouze o říši, v této souvislosti hovořím neméně o pronásledování ve Slezsku či na severní Moravě ve druhé polovině 17. století. Tento jediný skutečně čarodějnický proces na domácím území, pokud je mi tedy v současnosti známo, přímo zahrnující prvky sdruženého zločinu čarodějnictví, odehrál se právě na území jazykově německém. K tomu pozorujeme nedostatečné uplatnění se démonologie i dále na východ od domácího království. V Uhrách sice k perzekucím docházelo nejsilněji ve století 18., avšak nikoli zvláště silně na platformě elementů diabolické sekty služebníků ďábla. Pravoslavné Rusko poté procesy s čarodějnicemi západoevropského stříhu nezná prakticky vůbec. Jistý problém však pozůstává s oblastmi Polska, neboť zde se předpokládají hony značného rozsahu i razance. Proti možné interpretaci užívání démonologie ve spojení s etnicitou hovoří do určité míry taktéž rozšířenost magických praktik, jež vykazují shodné rysy napříč jednotlivými evropskými zeměmi. Přesto věřím v potenciál nastíněného interpretačního východiska ve smyslu odlišného, latentně mezi slovanským obyvatelstvem skrze generace sdíleného modelu, na jehož základě nelze vzory předkládané západní částí evropského kontinentu recipovat zcela.

Stěžejní roli v rámci případného přijetí myšlenkových vzorců sehrává pochopitelně transfer konstruktů čarodějnické sekty z prostředí západní Evropy, včetně zájmu o příčiny jisté blokace tohoto přenosu. Jakožto příznačný, a současně velice zajímavý, hodnotím v tomto kontextu názor již výše citovaného Johannese Butzbacha vyjadřujícího se, k pro něj kacířským husitským článkům: „*Tohle všecko by bylo asi už dávno proniklo i do našich končin, a to přičiněním faráře z Oberwesel, (...) On tam (v Čechách – Z. K.) načichl jejich bludy a vtělil je do řady svých knih, které potom vydal. Byl však donucen v Mohuči je odvolat a veřejně spálit.*“⁵³⁶ Jedná se o cenný doklad dobových představ s ohledem na šíření i zamezení přístupu nových, často kacířských, myšlenek. Za poněkud zjednodušené sice lze vnímat spojení spálení kacířských spisů a následného absolutního vyhlazení jejich obsahu, neboť v případě zničení konkrétních knih nemůžeme vždy usuzovat na okamžité celkové odmítnutí či plné vymazání jakékoli vzpomínky na ně. Nicméně za zdůraznění po mém soudu stojí sám předkládaný mechanismus perzekuce jakožto bariéry pro recepci nových vzorů. V domácím prostředí se nejen nesetkáváme s výraznou znalostí sdruženého zločinu

⁵³⁵ Této skutečnosti, tedy souvislosti pronásledování čarodějnic a etnicity, povšiml si ve stručnosti i Bedřich Šindelář. „*A pokud i u nás toto pronásledování nabylo místy, zejména ke konci 17. století, širších, takřka epidemických rozměrů, pak hlavním dějištěm této zrudnosti byly namnoze pohraniční oblasti, osídlené do značné míry obyvatelstvem německým.*“ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Konec*, s. 89.

⁵³⁶ *Humanistická etnografie*, s. 49.

čarodějnictví, povětšinou, ačkoli výjimky existují,⁵³⁷ nesetkáváme se ani s nikým, kdo byl v Čechách i na Moravě ochoten a zároveň schopen tento model rozvíjet v démonologické rovině, o následné aplikaci v praxi nemluvě.

Souhrnně řečeno, pro české a moravské prostředí zaznamenáváme ve výsledku nikoli absolutní neznalost modelu západních perzekucí, nýbrž jeho neznalost v komplexní podobě a z toho snad vyplývající nedůsledné či prakticky vůbec žádné uplatňování známých prvků deliktu diabolického čarodějnictví v praxi.⁵³⁸ Otázka omezené recepce však není dosud uspokojivě vysvětlena a bude zapotřebí dalšího výzkumu. Zde jsem provedla pouze nástin do budoucna možných interpretačních strategií. Nyní se ovšem pokusím, na konkrétních výslechových protokolech, doložit výše uvedená tvrzení. Zejména poté existenci elementů spojených s přísluhovači ďábla, včetně vyvrácení předpokladu dotýkajícího se domácí neznalosti a izolovanosti od poměrů celoevropských, především pak říšských, spojených právě s pronásledováním čarodějnů.

14. 1 Perzekuce kouzelnic a rekatolizace

V české historiografii objevuje se teze poukazující na souvztažnost perzekucí čarodějnic, respektive taktéž kouzelnic, a rekatolizačního tlaku. Po bitvě na Bílé hoře usilovala habsburská dynastie společně s katolickou církví o náboženskou unifikaci Čech a Moravy. Obyvatelstvo, z větší části nekatolické, bylo přesvědčováno ke konverzi povětšinou mírnou cestou, včetně prostřednictvím kázání členů církevních řádů. Skutečně silný odpor byl však postihován dragonádami, tedy ubytováním vojska v domech protestantů. Cesta k opětovnému získání duší nicméně, jak se domnívám, nevedla v domácím prostředí skrze postihování nekatolíků jakožto čarodějnů, čarodějnic a kouzelnic.

Ponejprve stručně připomínám případný právní základ, posilující především postavení panovníka, *Obnovené právo a zřízení zemské*, vydané roku 1627 pro Čechy a roku následujícího pro Moravské markrabství.⁵³⁹ Toto nové zemské zřízení neobsahuje přímo v textu žádné články dotýkající se čarodějnictví. Ani mezi patenty nenacházíme v 17. století

⁵³⁷ V tomto ohledu připomínám již několikrát zde zmiňovaného Institorise, taktéž poté Jindřicha Františka Bobliga.

⁵³⁸ Opět poukazují na výjimku Velkých Losin a Šumperku, které prozatím ponechávám stranou, neboť o nich bude pojednáno zvlášť, konkrétně poté v sedmnácté kapitole této práce, *Jediný čarodějnický proces? Velké Losiny a Šumperk*.

⁵³⁹ Podrobněji k *Obnovenému zřízení* viz zdejší podkapitola 12. 3, *Obnovené zřízení zemské a hrdelní řády habsburských panovníků*.

žádný směřovaný proti čarodějníkům či kouzelníkům.⁵⁴⁰ Nicméně k roku 1641 byl vydán v této souvislosti místodržitelství dekret pro Prahu, především však pro Nové Město pražské,⁵⁴¹ vztahující se k postihování kouzelnic, hadaček a čarodějnic, včetně doporučení přistupovat k těmto osobám skrze inkviziční výslech.⁵⁴² Zajímavé však je, že kupříkladu dekrety reformační komise pro Prahu z let 1627 - 1629⁵⁴³ o čarodějnictví a kouzelnictví nejen nehovoří, ale patrně tento problém nebyl v danou dobu příslušnou reflektován vůbec. Zaneprázdněnost konverzemi k tomu z větší části pravděpodobně ani neposkytovala prostor. Toto však neplatí beze zbytku o korespondenci reformační komise církevní, taktéž z let 1627 – 1629.⁵⁴⁴ V červenci roku 1628 napomínají komisaři hradeckého hejtmána, vedle žádosti o zajímání predikantů, aby *d'ábelskou prorokyni neb čarodějnou podvodnici* ponechal ve vězení a dále vyslechl, *kdo ji k tomu navedl*.⁵⁴⁵ Ačkoli drtivá většina dopisů komise podléhá otázkám spojených s rekatolizací, především s konverzemi, pověrečné praktiky jsou okrajově reflektovány taktéž. Domnívám se však, že jedná se zde především o zmínku mimochodem, v rámci nařízení jiných, která jsou v danou chvíli přednostní. O jisté skepsi vůči možným magickým schopnostem dotyčné ženy svědčí i spojení *čarodějná podvodnice*. Zadržená však setrvala ve vězení nadále, dokud se, v září téhož roku, neozvala v této věci komise znovu. V případě, kdy prorokyně odmítne přistoupit k víře katolické, má být společně s jedním predikantem odeslána do Prahy.⁵⁴⁶ Z uvedeného usuzuji i na problém spjatý s konfesí uvězněné, avšak tato nebyla nepochybně primárním stimulem jejího umístění do arestu, nanejvýše jeho sekundární dohrou, která nicméně, jak se zdá, nakonec co do důležitosti převládla nad samým podezřením z magických praktik. V druhém z nařízení totiž nehovoří se již o d'ábelském umění vězněné ženy, ani o čarodějství, pouze o nutnosti přijetí pravé křesťanské víry. Taktéž není žádným způsobem naznačeno jakékoli využití zadržené jakožto exemplárního případu, včetně směřování k veřejnému potrestání odstrašujícího charakteru,

⁵⁴⁰ KULÍŘOVÁ, Květa. SANDER, Rudolf. *Patenty*, Katalog sbírky patentů Státního ústředního archivu v Praze, Praha, 1956. Proti čarodějnicím a kouzelnicím směřuje až patent císařovny Marie Terezie z roku 1766, který je poté nezměněn vtělen do *Constitutio Criminalis Theresiana*.

⁵⁴¹ Nesprávně v tomto ohledu hovoří Josef Svátek, který udává, že jmenovaný dekret směřoval především na Staré Město, Altstadt. SVÁTEK, Josef. *Hexenprozesse in Böhmen*, in: *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*, Josef Svátek (ed.), Wien, 1987, s. 32.

⁵⁴² Dekret se nachází v Archivu hlavního města Prahy. AHMP, Archiv města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 818, kniha dekretů Nového Města pražského, fol. 130v – 130r. (dále jen AHMP, *Sběrka rukopisů*)

⁵⁴³ MENDELOVÁ, Jaroslava. *Dekrety reformační komise pro Nové město pražské z let 1627 – 1629*, Documenta Pragensia Monographia, vol. 24, Praha, 2009.

⁵⁴⁴ PODLAHA, Antonín. *Dopisy reformační komise v Čechách*, z rukopisů archivu arcibiskupského v Praze, Praha, 1908.

⁵⁴⁵ Tamtéž, s. 89.

⁵⁴⁶ Tamtéž, s. 113.

kde skrze obvinění z magie dochází k nebezpečnému řetězení obviněných a následné likvidaci nepohodlných ve víře pevných nekatolíků.

Neméně důležitou otázkou pozůstává mentální klima, neboť procesy pod hlavičkou sdruženého zločinu čarodějnictví, v českém a moravském prostředí do druhé poloviny 17. století, v každodenní soudní praxi patrně zcela absentují. Nepovažují proto ani za reálně možné využít obvinění z magie k eliminaci zneprátelených konfesí, neboť platforma k provedení takových kroků nepatří k užívaným a známým vzorcům při postupu městských rad.

Podívejme se však pro úplnost podrobněji i na již zmiňovaný dekret z 16. března 1641. Tento uvádí: „... *obzvláště v Novém Městě pražském, nemálo kouzedlnic, hadaček, čarodějnic a jiných jim podobných býti, a od dávných časův se tu zdržující, dobrým, poctivým a pobožným lidem svými čárami a kouzly, vedle umění jim od diabla daného, (...) nemálo na zdraví i jinak škoditi a ubližovati měly ...*“⁵⁴⁷ Nařízení vyšlé z místodržitelství vypovídá především o konstantnosti daného problému v čase. Hadačky a kouzelnice nejsou nově se vyskytnuvším problémem novoměstské společnosti, naopak zde pobývají *od dávných časův*. Hovořila jsem výše též o slabé reflexi či přímo absenci elementů spojených s diabolickým čarodějnictvím, zde se však objevuje nadání moci od d'ábla. Přesto se domnívám, že se nejedná o recepci prvků sdružených v deliktu čarodějnictví podle západoevropského vzoru, pouze o běžný úzus dotýkající se povědomí o rozdílu pozitivní moci vycházející z Boha a škodlivých silách pod panstvím d'ábla. K tomu připojuji skutečnost, kdy v dekretu nenalzáme sebemenší zmínky o sdružování do sekty, rozvedení paktu s d'áblem či letů povětrím. Nicméně i tak nebyly posledně uváděné prvky domácímu prostředí zcela neznámé, jak doložím v kapitole následující. Dále poté nepřekvapí, že působení kouzelnic a čarodějnic spojují místodržící především s prvky negativními, konkrétně s újmou na zdraví, ovšem, jak si lze povšimnout, zatížení duše hříchy explicitně vyjádřeno není. Ačkoli obava o spásu duší věřících byla zajisté na místě: „... *také někteří, jsouce od narození svého katoličtí, netoliko v domácích pověrách svých při hospodářství, ale i když časem od pána Boha, bud' sami, manželky a děti, aneb někdo z čeládky jejich nemocí navštíveni bývají, častokráte žehnání, voskův a volova slévání (...) proti pánu Bohu a nařízení církve katolické římské (...) užívají, ...*“⁵⁴⁸ Pověrečné a magické praktiky nebyly ve společnosti věřících ničím novým, již Petr Chelčický si stěžoval, že lidé hledají útěchu stejnou měrou v magii, pojímané za d'ábelskou, jako pod ochranou boží. O rozšířenosti pověrečných úkonů mezi obyvatelstvem, které tyto

⁵⁴⁷ AHMP, *Sbírka rukopisů*, fol. 130v.

⁵⁴⁸ Tamtéž.

úkony zvláště nedémonizovalo, svědčí i výpovědi na stránkách smolných knih či radních manuálů.

Místodržitelství nařizuje purkmistrovi a radě Nového Města pražského po podezřelých ve výše uvedeném vymezení pátrat, což dříve podle stížnosti pánů nedělo, následně pak *jej, aneb ji* uvěznit a podrobit *tuhému tázání*, a to v zájmu zjištění doprovodných skutečností.⁵⁴⁹ V celém dekretu se dosud hovořilo o kouzelnících, hadačkách a čarodějnicích jakožto osobách ženského pohlaví, až v jeho druhé půli se dočítáme, s ohledem na spojení *jej, aneb ji*, o vztažení těchto přečinů i na muže. Po mém soudu však lze usuzovat o primárním zacílení těchto představ směrem k ženám, jak ostatně nepřímě dosvědčují kupříkladu i *Práva městská*. Litera N. XXXVI hovoří o škodách způsobených *kouzly skrze baby*,⁵⁵⁰ přičemž můžeme usuzovat i na jistý stereotyp spojený s představou čarodějnice jakožto staré, v bídě a o samotě žijící ženě.

Tresty za uvedené delikty mají padat v souladu s platným právem, a to včetně žádostí o naučení od práva vrchního, tedy od apelačního soudu. Dekret končí důrazným upozorněním, spočívajícím v postihu, především finančního charakteru, Nového Města samého, pokud nebude uvedená nařízení plnit. Uváděné materiály, patenty i dekreta, bez ohledu na reflexi čarodějnictví a kouzelnictví, neboť i sama absence těchto zmínek nese v sobě výpovědní hodnotu, vztahují se nejčastěji k pražským městům.

⁵⁴⁹ AHMP, *Sbírka rukopisů*, fol. 130r.

⁵⁵⁰ Plná citace litery viz strana 93 v této práci.

15. Konkrétní případy postihování kouzelnic a kouzelníků na českém a moravském území

Nejedná se mi zde o další prosté převyprávění jednotlivých procesů proběhnuvších na území Čech a Moravy. Na konkrétních procesech pokusím se o postižení shodných vývojových prvků domácího a zahraničního prostředí, včetně odlišné míry jejich recepce, ale nikoli recepce specifické, neboť toto označení nepovažuji za vhodné. Průběh procesů s čarodějnicemi, především však s kouzelnicemi, koresponduje namnoze s průběhem klasických kouzelnických procesů v západních částech evropského kontinentu. Absence některých elementů sdruženého zločinu čarodějnictví, namnoze ve smyslu neuzívání těchto prvků v soudním řízení, není v žádném případě záležitostí výjimečnou. Mnozí domácí badatelé však přespříliš nekriticky přejímají mechanismy pronásledování, jež lze vysledovat v některých sousedních zemích. Na tomto základě pozoruji poté snahu autorů převzaté vzory transportovat na prostředí české a moravské, aniž mu tyto modely plně odpovídají.⁵⁵¹ V opačném případě naopak pocítují domácí historikové potřebu se vůči cizím prvkům zcela vymezit a prohlásit domácí území co do průběhu procesů za specifické.⁵⁵² Znovu proto zdůrazňuji, že vedení procesů s čarodějnicemi, kouzelnicemi a uživateli magických praktik v českých zemích není v rámci evropského pronásledování záležitostí jakkoli specifickou, naopak jedná se pouze o jednu z mnoha variant těchto perzekucí. K domácím prvkům nacházíme bez problémů analogické vzory v kupříkladu v Anglii či v oblastech říšských.

V následujících podkapitolách, které budou věnovány konkrétním příkladům ze smolných knih a pramennému materiálu aktového i literárního charakteru, nepůjdu cestou

⁵⁵¹ Pro příklad cituji Ivana Štarhu a jeho příspěvek k procesům ve Velké Bíteši. „Většina obviněných z čarování byla odsouzena jen proto, že žila v době, v níž byl nejvyššími církevními orgány (a světské soudy to převzaly) vyhlášen nesmiřitelný boj s čarodějnicemi – osobami společenými s ďáblem. Všechny ty čarodějnické úkony, k nimž se obviněné osoby přiznaly a nad nimiž se dnes můžeme jen trpce pousmát, mohly být popsány jen za přispění útrpného výsledku a s nápovědou vyslyšajících.“ ŠTARHA, Ivan. *Velkobítešské čarodějnice – K poznání dějin „duchovního moru“ na západním Brněnsku*, in: Vlastivědný věstník moravský, roč. LII, sešit 2, Brno, 2000, s. 154. Příspěvek vztahený k oblasti Moravy obsahuje hned několik nepřesných generalizací. Církevní orgány do perzekucí magických praktik v českém prostředí reálně nezasahovaly, snad jen nepřímo docházelo k jejich pranýřování v traktátech a kázáních. *Všechny ty čarodějnické úkony* pak nelze v žádném případě, s ohledem na smolnou knihu Velké Bíteše, označit za následek prosté raně novověké imaginace vnucené prostřednictvím mučení. Výpovědi jsou z větší části jistě reálnými událostmi, v žádném případě poté nevyvucenými sugestivně kladenými otázkami, které domácí prostředí neuplatňovalo či přímo neznalo. Stejně tak je možno v souvislosti s přejímáním generalizací zahraničních vzorů upozornit znovu na Josefa Svátka. K tomu viz pozn. pod čarou č. 4.

⁵⁵² Za *neklasické* označuje prostředí českých zemí ve své popularizační práci Josef Kočí. KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 49. Na odlišnou dynamiku, formu a intenzitu domácích procesů poukazuje dále Petr Kreuz. KREUZ, Petr. *Der Einfluss*, s. 236. Přímou o *specifických rysech* českého prostředí hovoří Josef Macek. MACEK, Josef. *Jagellonský věk*, s. 444. O odlišné podobě procesů u nás též Jindřich Francek. VDZKČ, Zločinnost, s. 109.

běžného přepisu nahodile zvolených případů užívání magie. Jednotlivé procesy předložil v minulosti v dostatečně širí již Jindřich Francek ve své práci *Čarodějnické příběhy*.⁵⁵³ Josef Kočí a Bedřich Šindelář pak přistupují k archivním materiálům namnoze chaoticky. Jak již bylo uvedeno výše, české a moravské prostředí sdružený zločin čarodějnictví plně neabsorbovalo, především pak v obzvláštní míře neužívalo v soudním řízení. Nicméně tato skutečnost není skutečností zcela analogickou s neznalostí šíře studovaného deliktu v domácím prostředí. Rozhodla jsem se proto pro selekci případů užití magie nikoli na základě domnělých specifík českých a moravských procesů, ale naopak na platformě shody s prvky zločinu čarodějnictví v takové podobě, v jaké je vnímán a uplatňován v právní praxi značné části západní Evropy.

Vedle tohoto považuji za vhodné předeslat následující skutečnost. Pokud se v pramenech objeví znění rozsudku kupříkladu za *čarodějství neb kouzelnictví*, nehovoří se po mém soudu v dobovém kontextu o čarodějnictví ve smyslu pojetí sdruženého zločinu čarodějnictví tak, jak jej charakterizují démonologové, neboť tento delikt lze vztáhnout, v rámci geografického vymezení v úvodu této práce, pokud je mi v současnosti známo, pouze k procesům severomoravským z druhé poloviny 17. století.

15. 1 K otázce negativní recepce prvků sdruženého zločinu čarodějnictví

Ve stručnosti nastínila jsem v předchozích kapitolách problematiku recepce elementů spojených v západoevropské konstrukci deliktu čarodějnictví, včetně možného transferu těchto do prostředí českého a moravského. Nešlo zde o neznalost démonology definovaného přečinu, ale především o jeho nepřijetí za vlastní, a tím i následné neuplatnění jeho obsahu v soudní praxi. Pakt s ďáblem či lety povětřím tedy domácímú prostoru známy byly,⁵⁵⁴ avšak za nanejvýš zajímavé považuji spojení těchto prvků v některých případech přímo s prostředím říšským tak, jak ho dokládají či alespoň nepřímo naznačují některé prameny. Jinými slovy, pokud šlo o osobu podléhající v souvislosti s čarodějnickou sektou některým

⁵⁵³ K této práci viz blíže druhá kapitola této práce, *Česká historiografie a čarodějnické procesy*.

⁵⁵⁴ Velmi zajímavý případ uvádí v této souvislosti Jindřich Francek. V Broumově odehrál se k roku 1617 soud s Evou Pecákovou. Uvedená žena doznává, jsouc podrobena právu útrpnému, lety povětřím na březových košťátech, které mazala mastí, dále pak tanec s ďáblem v polích a přípitky s jinými čarodějnicemi. FRANCEK, Jindřich. *Čarodějnické příběhy*, s. 115 – 116. Pro domácí prostředí tedy nepříliš typické prvky, prakticky dokonale korespondující s elementy sdruženého zločinu čarodějnictví. Svou roli v tomto sehrává snad i blízkost hranic, odkud lze případně předpokládat vliv démonologické konstrukce. Avšak o rozsáhlejších soudním řízení s dalšími údajnými společníky není nic známo. Soud v tomto případě zřejmě nebyl schopen na základě vlastní právní tradice cizí vzorce plně rozvinout.

démonologickým kritériím, jednalo se o jednotlivce původně z prostředí zahraničního. Z toho lze usuzovat, připouštím však, že ve velmi omezené míře, na spojení diabolického čarodějnictví v myslích některých domácích obyvatel právě s prostorem za hranicemi království. Tento způsob seznámení se s prvky démonologického konstruktů sektářského společenství sloužícího ďáblu označuji za *negativní recepci*.

Čechy staly se již v době pohusitské nejen vítaným útočištěm nejrůznějších sekt, ale taktéž vykonavatelů magického umění, jak o tom hovoří pro dobu Jagellonskou kupříkladu již několikrát zmiňovaný Johannes Butzbach. Dovolím si jeho vzpomínek využít i na tomto místě. Jedna z žen, za níž se Butzbach vypravil se žádostí dostat se zpět domů, přislíbila mu splnění přání za pouhou noc a den. Zamýšlela dopravit žadatele do jeho krajiny na hřbetě černé krávy: „*Byla to totiž zlá, v ďábelském umění zběhlá čarodějnice, jakých je tam přemnoho mezi osobami jejího pohlaví.*“⁵⁵⁵ Butzbach na poslední chvíli od vlastního přání upustil, neboť se obával ďábla. Zároveň se dočítáme, že ona čarodějnice, označovaná za stařenu, nepocházela z Čech, ale z blíže neurčeného švábského města, odkud uprchla do bezpečí, tedy do české země.

Vedle stereotypu letité ženy nacházející se ve spolku s ďáblem pozorujeme spíše prvky Butzbachově mentalitě vlastní již z říšského prostředí. V *ďábelském umění zběhlá* osoba slibuje mladíkovi přelet na hřbetě černé krávy, přičemž nelze pochopitelně vyloučit vlivy českého prostoru zcela, avšak v tomto případě přikláním se spíše k původu představ vycházejících z jeho rodného prostředí. Sama vyhledaná švábská čarodějnice byla k tomu jistě znalá vzorů identických, přinejmenším však analogických, k Butzbachovým.

Další příklad, téměř o století pozdější, pochází již z prostředí primárně českého. Farní kronika velhartická k roku 1588 uvádí následující žádost faráře vůči úředníku vrchnosti: „... *aby babu čarodějnou kterouž byl satan odněkud z Němec přivedl, vyhnal, protože se k ni jako k proklatému prostředníku Bohem zapověděnému znamenitě utkali a zvláště ženské pohlaví chtějí býti její učednice.*“⁵⁵⁶ Podívejme se blíže na tento záznam, neboť ho považuji za zajímavý hned z několika důvodů. Poprvé, kněz nežadá o potrestání, tím méně pak hrdelní, ba ani o prosté zadržení ženy, nýbrž o její vyhnání, k němuž podle následujícího sdělení taktéž dojde. Nejen, že není požadován právu odpovídající trest, ale sám kněz nevyžaduje ani pokání, pouze usiluje zbavit se nevídané návštěvnice. Dále pozorujeme vztažení stížnosti k ženskému pohlaví, tedy i zde uvádí duchovní v souvislost provozování magie primárně s protějšky mužů. Bez poznámky není dobré ponechat též označení čarodějnice za

⁵⁵⁵ *Humanistická etnografie Čech*, s. 55.

⁵⁵⁶ SOkA Klatovy, *Farní úřad Velhartice*, sign. 57, Farní kronika Velhartice 1587 – 1608, fol. 66.

prostředníka. S ohledem na povolání a stav původce zápisu můžeme usuzovat na pojetí prostředníka styku s ďáblem. A konečně, s ohledem na počátek kapitoly, zdůrazňují geografický původ této osoby, tedy říši.

Jsem si plně vědoma skutečnosti, kdy z uvedených stručných úryvků nejeví se žádoucím vyhotovovat jakýkoli celistvější obraz, avšak jisté signifikantní znaky sledovat po mém soudu lze. Ačkoli Butzbach tak učinil pravděpodobně nevědomky, společně s velhartickým farářem upozorňuje na cizozemský původ ženy označované za čarodějnici. Zejména s ohledem na Velhartice považují údaj v tamní kronice za určitou negativní recepci čarodějnictví jakožto deliktu, který je sice znám, avšak skutečně v diabolické podobě částečně přisuzován osobám cizozemským. Cizí, a zřejmě taktéž obyvatelstvem v hojně míře vyhledávaní, čarodějníci a čarodějnice patrně vyvolávali u církve značné obavy. Zmínka o příchodu dotyčné z *Němec* vypovídá snad o jisté snaze vymezit se vůči jejímu konání jakožto prvku na českém území ne plně známému. Jistým obavám ze svůdnosti nového, neboť nedabolické magické praktiky jako takové byly dobře známy, napovídá zmínka o utíkání se k nevídané osobě s žádostí o předání vědomostí.

Tento interpretační pokus, jakkoli argumentačně slabý, čehož jsem si dostatečně vědoma, považuji i přes omezený dosah za jednu z možných cest recepce zločinu diabolického čarodějnictví v domácím prostředí. A to tím spíše, přihlédneme-li k situaci, kdy příchod osob obdobných magických schopností a uživatelů nebezpečných praktik nebyl záležitostí výjimečnou.⁵⁵⁷ Následně je zapotřebí předeštit otázku, kdy se tedy v Čechách samých a na Moravě počíná trestání magie před světskými soudy? Pro území Čech uvádí se zpravidla, ale nikoli výlučně, první případ pro rok 1540. Přebírá však jeden autor bez ověření údaje od druhého, takže jistou setrvačností zachovalo se datum prvního procesu na území Čech od Josefa Svátka? Morava poté v tomto ohledu české území předstihla, o magických praktikách před soudem dozvídáme se zde již k polovině 14. století.

15. 2 Počátky perzekucí kouzelnic v českých zemích

Pro území Moravy hovoří se o postihování magických praktik již k roku 1350, přičemž uváděný rok nemusí být zcela přesný. Před brněnský městský soud byla položena žaloba na dvě ženy, *duarum mulierum*, které údajně způsobily smrt mladíka, na smrtelné posteli denuncujícího zmíněné ženy za neblahé očarování jeho vlastní osoby. S ohledem na dobrou

⁵⁵⁷ Příchod vysokého počtu kacířů i čarodějníků připomíná vedle Butzbacha též Institoris. K tomu: MOLNÁR, Amedeo. *Protivaldenská polemika*, s. 155.

pověst a dosavadní bezúhonnost byly však po ohledání těla obviněné propuštěny na přísahu.⁵⁵⁸ Jedná se o prozatím první doložitelný případ obvinění z užití magických praktik pro území Moravy, konkrétně zde za účelem usmrcení vybrané osoby. Postup nejeví se však zvláště přísný, stačila očistná přísaha, pravděpodobně bez přísedníků.⁵⁵⁹ Připomínám, že konstrukt čarodějnické sekty v této době nebyl v Evropě znám, nicméně označení *maleficium*, později často užívané v Kladivu na čarodějnice, v textu již nacházíme.⁵⁶⁰ O náplni přisuzované tomuto pojmu kolem roku 1350 se však můžeme pouze dohadovat. Pravděpodobně jednalo se o jeho vztažení na širokou paletu magických, především škodlivých, úkonů.⁵⁶¹

Na území Čech uvádí jakožto první soudem projednávaný případ užití magických praktik a čarodějnictví, ve skutečnosti však prostého kouzelnictví, proces v Náchodě z roku 1540 Josef Svátek. Za signifikantní pro zde rozebíranou problematiku považují spíše nekritické přebírání uvedeného od jednoho autora k druhému, aniž by došlo k problematizování této teze.⁵⁶² Jedná se o skutečně zcela první příklad? Josef Svátek hovoří pro následující rok o dalším případě užití magických prostředků k umoření dvou osob v tomtéž městě, avšak tento nedatovaný případ, nacházející se na listu volně vloženém do smolné knihy města Náchoda,⁵⁶³ pozdější historiografie zařadila již před rok 1540.⁵⁶⁴

Původně uváděný nejstarší případ na českém území k roku 1540 přebírají, jak již bylo uvedeno, někteří další autoři. Jedná se o stručně znějící zápis útrpného výsledku Markyty

⁵⁵⁸ „*Mulieres autem quaerunt, cum diebus vitae suae juxta status femineae dignitatem honeste se conservaverint et nunquam de infamia tali inculpatae fuerint, neque in corpore praedicti juvenis vulnus seu plaga mortalis apparuerit, sicut circa occisos de jure fieri debet, ...*“ S výsledkem: „... *quod ad omnem querimoniam actoris reus affirmando vel negando respondeat, sufficit, quod mulieres simpliciter respondent, et juramento simplici se expurgent.*“ HANSEN, Joseph. *Quellen*, s. 518. Tento případ též viz ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Čarodějnictví*, s. 193 – 194.

⁵⁵⁹ K tomu: ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Čarodějnictví*, s. 194.

⁵⁶⁰ HANSEN, Joseph. *Quellen*, s. 517.

⁵⁶¹ R. J. W. Evans poté pro dobu habsburské monarchie uvádí, že pod označením *čarodějnictví* představil si současník *každé nekalé či nevysvětlitelné dílo zlých mocností*. EVANS, R. J. W. *Vznik*, s. 454.

⁵⁶² Poměrně nekriticky je jako první případ magie na území Čech přejímán právě rok 1540 v těchto pracích: KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 50. NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 8. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 174. Tedy ve všech domácích monografiích k tématu procesů existujících. Upozorňuji tímto především na jisté ustrnutí české historiografie v problematice čarodějnictví, kde prakticky absentují jak snahy po předkládání nových otázek, tak snahy po revizi závěrů starých. Případy staršího data uvádí proti tomu Josef Macek a dále taktéž Jindřich Francek a Petr Kreuz, jak to tom bude pojednáno níže v této podkapitole.

⁵⁶³ SOKA Náchod, *Archiv města Náchod*, kn. č. 206, sing. 68A (XIII), Knihy útrpné smolné města Náchoda z let 1513 – 1598. (dále jen SM Náchod)

⁵⁶⁴ J. K. Hraše ve svých dějinách města Náchoda uvádí tento případ dokonce k roku 1530. HRAŠE J. K. *Dějiny Náchoda*, díl první – od nejstarších dob až do bitvy na Bílé hoře, Náchod, 1895, s. 326. A nověji taktéž Jan Čížek datuje v registru uváděný případ před rok 1534. ČÍŽEK, Jan. *Hrdelní soudnictví města Náchoda v 16. století*, in: *Stopami dějin Náchodska 4*, Náchod, 1998, s. 22.

Biřičky spojený především s obviněním předešle vyslychaného Martina Berana z krádeží s tím, že na konci zmiňuje dosti nekonkrétně: „*Item též vyznanala že udielala a v chlebie jim to dala snisti Martinovi Beranovu a velavčeti že se poznati nemohli.*“⁵⁶⁵ Co však konkrétně *udělala*, není zcela jasné. Vedle toho stojí případ, patrně tedy starší, jakési Šmidrikalky. Tato žena podala prostřednictvím nic netušící nožičky Důry jednomu pacholku psí tuk smíchaný s prachem vyzískaným od sedlářky. Dále umožila svého muže a taktéž: „... *poviedela že nebožtíka pasíře Kubu otrávila (...) to svú duši zpečetila a za sve nešlechetne skutky j(es)t smrt vzala.*“⁵⁶⁶ V tomto případě sám Josef Svátek uznává, že jedná se zde spíše o vražedkyni, než o čarodějnici.⁵⁶⁷ Svědčí o tom jistě i pragmatické znění zápisu dotýkající se toho, že dané osoby prostě *otrávila*, nikoli umožila navýsost magickými prostředky.

Případ Markyty Biřičky tedy nemusí být nutně případem nejstarším, dokonce jím nemusí být, a ve skutečnosti také není, případ Šmidrikalky. Petr Kreuz hovoří o tom, že první doložitelné procesy na území Čech lze vysledovat již ve druhé polovině 15. století.⁵⁶⁸ Jedná se především o případy z roku 1498 ve městech Praha a Kutná Hora. Šlo zejména o spojení s travičstvím, přičemž počet obětí není přesně znám.⁵⁶⁹ Dále je v literatuře připomínáno obvinění tří žen z kouzel v Třeboni a to již k roku 1517.⁵⁷⁰ Motivem škodlivého kouzelnictví byla v tomto případě opět pomsta spojená se snahou dané osoby *ostudit* za pomoci kostí vložených pod práh, včetně doprovodu tohoto aktu zařikáním.⁵⁷¹ Úředník dále v listu uvádí, že jedna z podezřelých, přičemž všechny tři ženy pobývaly v šatlavě, je těhotná, a dotazuje se, zda má být propuštěna. Zda v tomto případě došlo následně k soudnímu procesu, není však zcela jasné.

Zajímavá je dále tendence označovat, nicméně pouze v případě některých autorů, dané případy za čarodějnické procesy, avšak nejen, že neodpovídají diabolické charakteristice čarodějnictví, k tomu jsou tyto vedeny v době, kdy v domácích zákonících a právních knihách

⁵⁶⁵ SM Náchod, fol. 6v.

⁵⁶⁶ Tamtéž, volně vložený list.

⁵⁶⁷ „... *weniger der Hexe als vielmehr der Doppelmörderin galt, ...*“ SVÁTEK, Josef. *Hexenprozesse*, s. 14. Ve skutečnosti však byla Šmidrikalka patrně více násobnou mordýrkou, neboť uvádí, že s další ženou z Mýta trávily i jiné osoby. SM Náchod, volně vložený list.

⁵⁶⁸ „*Die ersten Prozesse, die gegen die Betreiber von (schädlichen) magischen Praktiken angestrengt wurden, lassen sich vereinzelt in Böhmen schon in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts feststellen.*“ KREUZ, Petr. *Der Einfluss*, s. 232.

⁵⁶⁹ Petr Kreuz uvádí pro Kutnou Horu jednu ženskou oběť, v případě Prahy pak minimálně čtyři. KREUZ, Petr. *Der Einfluss*, s. 232. Josef Macek však hovoří i v případě kutnohorském v plurálu o *ženách-travičkách*, nicméně v bližší neurčeném počtu. MACEK, Josef. *Věk*, díl 3 – 4, s. 447.

⁵⁷⁰ Přepis informací o vývoji případu zasláných pánu z Rožmberka viz *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích*, díl XIV., Praha, 1895, s. 306 – 307.

⁵⁷¹ Tamtéž, s. 307. Shodně o uvedeném případě též viz MACEK, Josef. *Věk*, díl 3 – 4, s. 447.

delikt čarodějnictví a kouzelnictví prozatím definován nebyl. Odsouzení za užívání magických praktik tedy předpokládat, alespoň podle platného psaného práva, nelze. O tomto svědčí do jisté míry případ z východočeského města Solnice. Roku 1572 Zuzka, dcera Duniakova, pozbyla svého plodu, a to na radu Anky, dcery Pavla Hudce, která jí doporučila napít se za deště vody ze tří žlabů, že takto dítě vyžene.⁵⁷² Ortel poté stanovuje: „*vhledše v prava a zřízení Zemská a bedlivie její vyznani a skutek mordu uvaživše takto o tom vejpvied činime a Ortel s prava našeho vynašime že ma zahrabana a kulem probitim trestana byti.*“⁵⁷³ V souladu s psaným právem je tedy souzena primárně za *skutek mordu*, nikoli za magickou praktiku v podobě pití ze tří žlabů. K tomu taktéž dodávám skutečnost, kdy na základě domácího práva té doby, jako jsou uváděná zemská zřízení, nelze ve své podstatě ani za delikt čarodějnictví či kouzelnictví odsoudit, neboť se v českém zákonodárství jakožto hrdelní delikt prozatím nenachází. Za přečin proti právu musela však na straně druhé kouzelnictví dobová justice do určité míry považovat, o čemž svědčí i výše v podkapitole uvedené případy. Jednalo se snad přesto více než o delikt sám o sobě, po vzoru práv Brickcího z Licska, o jev doprovodný přitěžující, vyvolávající *zlé domnění* a odporující bezúhonnosti daného obviněného.

15. 3 Diabolické elementy na stránkách smolných knih

Co se následně rozebíraných případů dotýká, základní skutečnosti a popis obvinění jsou uváděny pouze stručně v kritickém aparátu, neboť cílem této podkapitoly není převyprávění průběhu procesů, ale zdůraznění prvků spojených s konstruktem sdruženého zločinu čarodějnictví. Případně pokusím se o vyvrácení chybného, avšak o to soustavnějšího, označování soudních řízení za procesy s čarodějnicemi, ačkoli tyto zjevně neodpovídají terminologii světové historiografie, tím méně poté strukturu zkoumaného diabolického deliktu.

Petr Kreuz hovoří pro české země o čtyřech velkých pronásledováních čarodějnic v období od sedmdesátých let 16. století do druhého desetiletí století následujícího. Mezi tato řadí taktéž procesy v moravské Velké Bíteši.⁵⁷⁴ Domnívám se však, že uvedené označení těchto dějinných událostí za čarodějnické procesy není zcela přesné, a to tím spíše,

⁵⁷² Tento případ uvádí mimo jiných i Jindřich Francek. FRANCEK, Jindřich. *Čarodějnické příběhy*, s. 54.

⁵⁷³ SOKA Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Solnice, Smolná kniha města Solnice 1569 – 1638, inv. č. 161, kn. č. 147, kart. č. 35, fol. 11.

⁵⁷⁴ Zbývá tři pronásledování poté – Nymburk, Chomutov a Žamberk. KREUZ, Petr. *Der Einfluss*, s. 235. Uvedeným místům bude věnována pozornost v kapitole následující, *Čtyři velká pronásledování*.

vycházíme-li z komparace s pronásledováním severomoravským, vyznačujícím se zcela odlišnou vnitřní obsahovou strukturou. Označení toto stává se proto i částečně matoucím pro badatele zahraniční.⁵⁷⁵ Procesy velkobítešské k tomu u domácích badatelů vzbudily poměrně značnou pozornost, s ohledem na popis magických praktik.⁵⁷⁶

*Smolná kniha Velké Bíteše*⁵⁷⁷ o užívání magických praktik a kouzelnictví vypovídá, nikoli tak přímo o čarodějnictví. Neobvyklý pro domácí prostředí stává se ovšem vysoký počet popravených, ve všech případech se k tomu jedná o ženy. V souvislosti s magickými praktikami, především škodlivými, jsou totiž vyslýchány, vždy útrpně, právě a pouze ženy. Mezi lety 1571 – 1576 je jich ve vzájemně provázaných obviněních popraveno dvacet dva.⁵⁷⁸ Užívané úkony, přičemž jednalo se téměř výlučně o vytváření prachů ze slepých kořat či štěnat a jejich následné vsypání do vody, kterou je vybraný objekt či místo, kudy oběť prochází, zlit,⁵⁷⁹ nacházíme v namnoze analogické podobě téměř ve všech dvaadvaceti examenech. Tento typ praktik sice není geograficky omezen pouze na prostor velkobítešský, avšak jejich koncentrace v této oblasti je zcela markantní. Nicméně ani přes tuto skutečnost nelze hovořit diabolických prvcích pronásledování. V žádném z výsledků nepadne o ďáblu a demonech žádné zmínky, stejně tak v případě nočních shromáždění pramen mlčí. Co do letů povětrím, jistou výjimku můžeme spatřovat v následujícím examenu Markyty Ťuhykalky, která: „*Vice vyznala že jest ji Koutna a Dobšovi Velkej štvrtek svzkazala jeti na hranice na*

⁵⁷⁵ Konkrétně Karen Lambrecht hovoří o velkém pronásledování v souvislosti s *Hexerei*. LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 16 – 17.

⁵⁷⁶ V tomto případě zmiňují zejména krátké studie Kamily Rojčíkové a Ivana Štarhy. ROJČÍKOVÁ, Kamila. *Magické praktiky velkobítešských čarodějnic*, in: Západní Morava, roč. IV., 2000, s. 149 – 154. ŠTARHA, Ivan. *Velkobítešské čarodějnice – K poznání dějin „duchovního moru“ na západním Brněnsku*, in: Vlastivědný věstník moravský, roč. LII, sešit 2, 2000, Brno, s. 149 – 155.

⁵⁷⁷ SOKA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, *Archiv města Velké Bíteše*, sign. Ea5, *Smolná kniha* – výpovědi při právu útrpném mučených 1556 - 1615. (dále citována jen SM VB) Doplňuji též, že inventář k uvedenému fondu prozatím neexistuje. Ediční zpracování pramene poté viz *Smolná kniha velkobítešská 1556 – 1636*, Antonín Verbík, Ivan Štarha (ed.), Brno, 1973. (Odlišné časové rozmezí vyplývá z pokračování smolné knihy v Knize Ortelní) Pokud následně z uváděného pramene cituji, využívám originál této smolné knihy.

⁵⁷⁸ Pět v roce 1571 – Anna Maštálková, Lidmila Klimentka, Dorota Vitoušková, Anna Rouska (u níž není přímo uvedeno, že *jest na tom umřela*, avšak s ohledem na činnost identickou s ostatními – moření lidí i dobytka, předpokládám taktéž její popravu) a Dorota z Litomyšle. Další dvě ženy byly trestány na hrdle roku 1575 – Dorota Valova a Markyta Zavadilka. Zbýlých 15 žen poté popravil kat roku následujícího, tedy 1576 – Anna Straková, Dorota Doležalka, Lida Křička, Lida Koudelkova, Dorota Bimkova, Apolena Sedlářka a Dorota Uhlířka. *Smolná kniha* však v žádném z uvedených případů nevypovídá o přesném způsobu provedení exekuce. Dodávám taktéž, že ne všechny ženy, na něž bylo zadrženy vypovídáno, dostaly se do smolné knihy, tedy nemusely být nutně přímo stíhány, kupříkladu z důvodu, kdy je nebylo možno nalézt a zadržet. Avšak v tomto ohledu jeví se sama krevní kniha pramenem částečně problematickým, neboť výsledky zde zapsané nejsou v žádném případě autentickými, jedná se pouze o přepisy ex post. Dohledání navazujícího materiálu, pokud se vůbec dochoval, s ohledem na neexistenci inventáře daného fondu, není taktéž záležitostí zcela prostou.

⁵⁷⁹ Podrobněji k tomuto typu úkonů viz termín *zlitiny* v kapitole třinácté, *Magické praktiky*.

*hřeblich a ony že sou jely (...) a tak že jsou rozlične kořeni trhaly a když sou domu přijely*⁵⁸⁰ *že jsou to kořeni do peci vřazely a z nieho prach dielaly ...*⁵⁸¹ Povšimněme si jízdy na *hřeblich*, tedy na pohrabáči. Nejedná se nicméně o let přímo na sabat, ale pro koření, které ženy následně spálí v peci a vzniklým prachem moří dobytek. Za příznačné též považuji, že sama obviněná, případně krevní písař, neužívá přímo slova *letět*, nýbrž *jet*. Avšak připouštím omezený dosah konkrétně této interpretace, neboť z hlediska určité snahy po racionalizaci, není vždy v silách historika všechny části examenů zcela uspokojivě vysvětlit, dokonce ani toto nemusí být nutně žádoucí.

Ivan Štarha ve své studii k velkobítešským procesům soudí, že: „*Všechny ty čarodějnické úkony, k nimž se obviněné osoby uznaly a nad nimiž se dnes můžeme jen trpce pousmát, mohly být popsány jen za přispění útrpného výslechu a s nápovědou vyslychajících.*“⁵⁸² S tímto názorem, silně ovlivněným stereotypním vnímáním průběhu zahraničních procesů s čarodějnicemi, nelze po mém soudu příliš souhlasit. Snad s výjimkou problematického „letu“ nepovažuji výpovědi, vztahující se ponejvíce k výrobě prachů z těl uhynulých a zabitých zvířat či lití těmito složkami zkažené vody před prahy a na cesty, za nucené a nemožné. Pověrečné a magické konání uváděné ženami odpovídá do značné míry úkonům, které lze bez větších potíží provést. K tomu nacházíme analogické konání napříč celými českými zeměmi a nejen jimi. Daná osoba či zvíře, proti nimž kouzla směřovala, nemusela pochopitelně zemřít na základě *lití vody*, stejně tak to ovšem neznamená, že tato praktika nebyla vykonána. V neposlední řadě poté nelze, na základě zápisů smolné knihy jakoukoli sugesci předpokládanou Ivanem Štarhou věrohodně pramenně doložit.

Stejně tak považuji za ne zcela vhodnou analogii následující: „*Jedněmi v historii z největších na Moravě byly právě procesy ze 70. let 16. století ve Velké Bíteši a v Tasově, připomínající největší procesy ze severní Moravy o sto let později. Již v té době byla vypracována celá nauka o boji s čarodějnicemi, o postupu soudního řízení atd.*“⁵⁸³ Z výše uvedeného stručného shrnutí příslušných případů velkobítešské smolné knihy jasně vysvítá nejen nediabolický charakter procesů, na jehož základě po mém soudu nelze vytvářet jakékoli adekvátní analogie s procesy ve Velkých Losinách a v Šumperku, vedených podle zcela odlišného, démonologického modelu. Co do rozpracování učené nauky o boji s čarodějnicemi v 16. století již pochopitelně tato konstrukce plně fungovala, a to ve své komplexní podobě,

⁵⁸⁰ V edici chybně přepsáno jako „*přišly*“, ve smolné knize je však „*přijely*“. *Smolná kniha velkobítešská*, Antonín Verbík, Ivan Štarha (ed.), s. 116. A SM VB, fol. 24r.

⁵⁸¹ SM VB, fol. 24v – r.

⁵⁸² ŠTARHA, Ivan. *Velkobítešské čarodějnice*, s. 154.

⁵⁸³ *Úvod smolná kniha velkobítešská*, Antonín Verbík, Ivan Štarha (ed.), s. 31.

ovšem nikoli tak v rámci Čech a Moravy, kde nacházíme více či méně nejasné kontury některých složek spojených s tímto deliktem.

O Velké Bíteši hovořila jsem nikoli z důvodu význačného užívání aspektů spojených s diabolickým čarodějnictvím, ale spíše s ohledem na ne zcela přesné pojetí těchto procesů v domácí historiografii jakožto velkého čarodějnického pronásledování srovnatelného s oblastí severomoravskou. S ohledem na spojení s prvky sdruženého zločinu čarodějnictví, nosné informace nacházíme na místě jiném. *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově* z let 1562 – 1654⁵⁸⁴ poskytují širší a barvitější obraz zločinu magie, včetně v této kapitole sledovaných diabolických prvků.

O d'ábelském původu čar dozvídáme se již k roku 1587, kdy Kateřina Slaměná, jsouc podrobena v příčině stížnosti Jíry Masaře, který sám čelí obvinění, právu útrpnému, vyznává, že: „... *jest krze (...) ciary původem diabelským že jest jí k vůli býti musil.*“⁵⁸⁵ K tomuto doznala též cizoložství a byla odsouzena k zahrabání zaživa s probitím kulem.⁵⁸⁶ Bližší informace o případné d'ábelské pomoci se ovšem nedozvídáme, pravděpodobně z důvodu stereotypního a v myslích společnosti zakořeněného spojení čar a nečistých sil, patrného zejména u škodlivého čarodějnictví. O primárním spojení negativního magického konání a d'ábelského vlivu, aniž dojde k hlubšímu porozumění případné démonické podstatě, po mém soudu vysvědčuje i do jisté míry kontrastní případ užití magických praktik v pozitivním smyslu, který nacházíme taktéž v právě citované smolné knize.

Barboře Drslíče, obviněné: „... *že jest se z kouzelnictvím a čarami obchazela, je provozovala*“⁵⁸⁷ přesto trest uložen nebyl. Nařčená žena skutečně trhala zeliny a prováděla pověrečné úkony ve snaze omladit svůj jediný kus dobytka, jak ostatně sama doznala, ale pro mistra popravního posláno nebylo. Nález soudu hovoří k celé věci takto: „... *chtějíc sobě pomlazení hovádka sveho opatřiti lýkařstvím totiž vodami a zelinami spomahala, obavajíc se jako chuda žena, aby tož hovádko neodešlo, nic se tu škodam lidským při ni nenachází, a taky žalobník svědkem bejti nema, jakož jest se ten jistý Vaclav Řehořú (...) na tůž Barboru jest žaloval a ted zase za svědka se postavil ...*“⁵⁸⁸ Nejen, že v soudním rozhodnutí nenacházíme žádné známky zdůrazňovaného bezpráví ve shodě s některými čarodějnickými procesy vedenými pod hlavičkou démonologie, kdy svědkem mohl být prakticky kdokoli, ale

⁵⁸⁴ MZA Brno, G 12, Cerroniho sbírka, kniha 101 II., *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*. I v tomto případě připomínám existenci edice: *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Antonín Verbík (ed.), Brno, 1976. Pokud smolnou knihu cituji, užívám originálu. (Dále jen *Černé knihy*)

⁵⁸⁵ *Černé knihy*, fol. 35.

⁵⁸⁶ Tamtéž, fol. 35.

⁵⁸⁷ Tamtéž, fol. 56.

⁵⁸⁸ Tamtéž, fol. 57.

především pozorujeme dobrovolné přiznání se k užití magických úkonů. Tyto však nikomu neškodí, tedy nejsou v uváděném konkrétním případě trestány vůbec. Daná skutečnost napovídá nesmírné rozšířené pověrečných praktik, vnímaných za běžnou, až tolerovatelnou součástí života společenství, nikoli tak v každém případě za d'ábelskou hrozbu. Ovšem ani v tomto případě nelze generalizovat v domněni, kdy uvedený příklad poslouží jako modelová situace všem analogickým situacím. Konkrétně buchlovské právo vyznačovalo se nicméně značnou racionalitou ve smyslu vyžadování dostatečně průkazných svědeckých výpovědí i případných důkazů. Stejně tak byli tedy při podezření z kouzelnictví propuštěni, bez podrobení útrpnému právu a s ohledem na nevalnou hodnověrnost obvinění, i další osoby. Anna Vašíčková k roku 1592,⁵⁸⁹ a to i přes nařčení z moření dobytka, pastýř Martin Trhaný léta páně 1616,⁵⁹⁰ obviněný z práskání bičem proti mračnům, či Anna Mášová za údajné umoření klisny roku 1625.⁵⁹¹ Ani na tomto základě nemůžeme ovšem prohlásit černou knihu buchlovskou za téměř prostou přítomnosti d'ábla. Případ, respektive případy, z roku 1637 vymykají se co do obsahu výše uvedeným procesům s mírným průběhem.

Pastýř Jan Palač, protože jest: „... *mordoval, kradeže a kouzedlnictví provozval*“,⁵⁹² stanul v létě 1637 před loveckým právem hradu Buchlov. Obviněný všem nařčením odpíral, avšak v tomto případě bylo, na základě Janovi nepřiznivých svědeckých výpovědí, přistoupeno k povolání mistra popravního.⁵⁹³ Při suchém trápení vyznává, že umí dělat myši, což se naučil od svého otce Martina, přičemž i jeho matka je znalá těchto praktik. K *dělání myši z bláta a chlupů* dodává: „... *tři diabli přítomen bejti musí, kterýchž k sobě volá* ...“⁵⁹⁴ Stejně tak doznává, že umí vytvořit a vlky poslat tato zvířata na osobu, s níž vede spory. Zmíankou o své matce, která ho podle vlastních slov všemu tomu naučila, připravil jí samé nelehký osud, neboť i ona je zadržena a následně útrpně vyslýchána. Pod suchým trápením dozná se vedle přivolávání vlků i k dělání mrazů a zbraňování dešti.⁵⁹⁵ Kateřina potřebovala pomoc démonů neméně, říkajíc: „... *diable šeredný nedavej deště* ...“⁵⁹⁶ K tomu, aby škodila, ji nabádal taktéž d'ábel, avšak sama doznává, že žádného užitku z této činnosti neměla, pouze

⁵⁸⁹ *Černé knihy*, fol. 40 – 41.

⁵⁹⁰ Tamtéž, fol. 150 – 151.

⁵⁹¹ Tamtéž, fol. 166 – 167.

⁵⁹² Tamtéž, fol. 192.

⁵⁹³ Proces s Janem Palačem je zanesen ve smolné knize poněkud chaoticky. Po svědeckých výpovědích následuje ortel v podobě lámání kolem a vpletení do něj. Až teprve po zaznamenání ortelu objevují se výpovědi tohoto pastýře na trápení. Tamtéž, fol. 196 (ortel), fol. 197 – 198 (vyznání).

⁵⁹⁴ Tamtéž, fol. 197.

⁵⁹⁵ Tamtéž, fol. 200 – 201.

⁵⁹⁶ Tamtéž, fol. 201.

skrze toto konání upadla do hříchu.⁵⁹⁷ Ortel na matku Jana Palače, zní, po zmírnění ustanovení litery O II.⁵⁹⁸ Koldínových *Práv městských*, stěti.

V tomto případě doprovází škodlivou magii explicitní vyzývání d'ábelských sil. Příznačným jeví se též kouzelnictví, až čarodějnictví celé rodiny, ačkoli examen otce není v knize přítomen, odpovídající výše rozebírané struktuře čarodějnictví v krvi, *Hexerei im Blut*. K tomu přistupuje skutečnost, kdy obvinění čelí rodina pastýřů, obecně tedy osob společenské skupiny podezřelé z užívání magických praktik mezi prvními. O pojetí deliktu za magii svědčí poté ortel na Kateřinu, matku Jana Palače, odsouzenou pod literou O II. z *Práv městských*, tedy stíženou právem přímo za kouzelnictví či čarodějnictví. Připomínám nicméně, že sama definice tohoto deliktu v Koldínově zákoníku nenese v sobě žádné démonologické prvky, orientuje se tedy na škodlivé kouzelnictví.

Co do přivolávání d'ábelské pomoci, společně s ní nenacházíme zmínky o upsání se démonům, případně vzývání Zlého jakožto Boha. Logicky se tedy osoba s úmyslem škodit nedovolává pomoci boží, ale d'ábelské. Soud také, pokud se examenů zachycených smolnou knihou týká, nikterak neusiluje o rozšíření počtu spolupachatelů, respektive vyznaná jména dalších žen, které pastýřku Kateřinu s nadpřirozenými úkony zacházet naučily, mimochodem taktéž pastýřky, se dále ve smolné knize mezi exameny nenachází.⁵⁹⁹ Souhrnně tedy pro černou knihu hradu Buchlova lze předpokládat alespoň určitou obeznámenost, či alespoň podobnost s prvky diabolického čarodějnictví, přičemž uvedené tvrzení lze vztáhnout i na smolnou knihu následující.

Ve státním okresním archivu v Rokycanech nachází se velice zajímavá a co obsahu pro zde rozebírané téma nosná *Knihla černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573 – 1630*.⁶⁰⁰ Vedle již několikrát zmiňovaných praktik *ostuzení* osob

⁵⁹⁷ *Černé knihy*, fol. 202.

⁵⁹⁸ Tento artikul předpokládal pro ženské pohlaví trest za magii v podobě upálení či zahrabání zaživa s probitím kůlem. Plný text artikulu viz podkapitola 12. 2, *Práva městská království českého*. Upozorňuji taktéž na chybný přepis v edici smolné knihy, kdy je uváděna nikoli litera O II., ale Q II., přičemž případný pokus o uplatnění litery Q II. postrádá s ohledem na charakter provinění smyslu. *Černé knihy práva loveckého*, Antonín Verbík (ed.), s. 199. K záměně uvedených písmen dochází taktéž v případě z roku 1629, kde je artikul Q 24 přepsán v edici za O 24, což ovšem znovu ani kontextu příliš neodpovídá. Tamtéž, s. 182. V originálu pramene poté viz *Černé knihy*, fol. 202 a 180.

⁵⁹⁹ Přičemž jedna ze dvou uvedených žen již podle pastýřky zemřela. Tamtéž, fol. 201.

⁶⁰⁰ SOkA Rokycany, *Archiv města Rokycan*, I. oddělení, sign. K 27, *Knihla černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan*. (Dále jen SM Rokycany) Existují taktéž edice této smolné knihy, starší od Jana Pohla, mladší poté od Petrose Cironise. *Knihla černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573 – 1630*, Jan Pohl (ed.), Rokycany, 1911. *Knihla černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573 – 1630*, Petros Cironis (ed.), Rokycany, 1994.

prostřednictvím vsypávání prachů do piva nacházíme zde snad i částečně regionální pověrečný úkon *sypaní mravenců* v domech a šencích, aby se místa zaplnila hosty.⁶⁰¹

Roku 1589 doznává na mučidlech Anna Chyličková, vedle škodlivého kouzelnictví za návodu Káči Sápě, že: „... *s čertem činiti miela, který s ní v způsobu človieka černeho stareho chodíval a poroučel ji aby čarovala v sobotu a v neděli a rady daval, aby sobie za tovaryšku Kozovou [za tovaryšku – přeškrtnuto] vzala, aby ho poslouchaly a nic se nebaly zie se dobře miti budou.*“⁶⁰² Kozovou za tovaryšku zřejmě přijala, neboť dále hovoří o tom, že právě u této ženy čert býval a tam se také vespolek scházeli. Sama Chyličková byla *na hranici spálena*. Následují však další doznání od skrze ni jmenovaných žen, přičemž Káča Sápě dočkala se za škodlivé kouzelnictví zahrabání zaživa a Kozová, původně: „... *zanechána (zdali by okouzlena byla) do jineho času*“,⁶⁰³ neboť se sama k ničemu znát nechtěla, *pálení nedbajice*,⁶⁰⁴ nesla pochopitelně následky tortury těžce. Mučená žena onemocněla, byla proto na přímluvy dokonce propuštěna, avšak třetího dne zemřela.⁶⁰⁵

Nacházíme zde na několik prvků spojených s diabolickým čarodějnictvím. Spojení *mít s někým co činiti* zpravidla vyjadřovalo sexuální styk. V tomto případě příkláním se však spíše k výkladu spojení ve smyslu prostého kontaktu s čertem, který Annu Chyličkou nabádá k čarám a taktéž k tomu mít další tovaryšku, čímž přibývá element sektářský. Pekelný návštěvník s ní chodíval jakožto starý černý muž, respektive *po způsobu* takového muže. Za tímto spojením snad lze spatřovat latentní víru v možnost přeměny do jiné tělesné formy. A konečně, vyslychaná Kozová je v příčině odmítání přiznání a mlčení ponechána na další čas v šatlavě, aby se potvrdila či vyvrátila případná možnost okouzlení. Démonologie interpretovala by snad její chování jakožto d'áblem podporované přestání bolesti, nicméně z textu smolné knihy není zcela jasné, zda se případné okouzlení připisuje skutečně účinku démonů, či naopak vlivu jiné kouzelnice. Zdůrazňuji k tomu, že sama Kozová je nakonec propuštěna, zřejmě i z důvodu setrvání na tortuře bez přiznání. K tomu opět absentuje tendence vynutit jména dalších podezřelých. Sama skutečnost povědomí o možnosti nevypovídat pod vlivem čar je však velmi zajímavá.

⁶⁰¹ SM Rokycany, fol. 1 a 8.

⁶⁰² Tamtéž, fol. 7.

⁶⁰³ Tamtéž, fol. 9.

⁶⁰⁴ Tamtéž, fol. 9.

⁶⁰⁵ Poněkud matoucím stává se v tomto případě zápis na témže fol. 9, kdy nikoli již Kozovou, ale Markyту Plechatou stihl zcela identický osud. Dodávám, že Kozová původně na Plechatou vypovídala, že prováděla magické praktiky kolem krav a tedy i ona byla vyslychána kvůli *čarodějnictví*, avšak taktéž následně z důvodu podezření na okouzlení zanechána *do jiného času*, přičemž i v tomto případě následovalo propuštění na přímluvu v příčině nemoci a brzké úmrtí.

Co se poté dotýká osoby čerta, je zatěžko předkládat závěry. Osobně se domnívám, že šlo o skutečnou osobu, nikoli ovšem ďábelského charakteru, spíše o osobu prostého potulného letitého starce, který si tímto způsobem hledal obživu. Zápis výslechu totiž mimo jiné dokládá, že uvedené ženy nosily, příznačně na rozcestí,⁶⁰⁶ muži *mlíko k jedení*.⁶⁰⁷ Rokycanská smolná kniha v tomto ohledu dokládá především představu o existenci čertů a jejich temné podobě, zároveň však za slibu přinesení prospěchu, tedy včetně možného osobního kontaktu s lidmi, nikoli pak primárně důkazy o skutečném diabolickém pojmání deliktu magie. Reálné působení temných sil bylo samozřejmě objektivní realitou sdílenou napříč společenskými vrstvami, čemuž odpovídá i víra v možnost kontaktu s démony. Tento stav dokládá i případ Jakuba Kulhavého z roku 1591.⁶⁰⁸ Vedle obvyklého škodlivého kouzelnictví na dobytku, lití vody na křížovatkách a tentokrát i znesvěcení hostie za účelem prospívání dobytka nacházíme taktéž krádeže doprovázené zvoláním: „... *pomoz čierte diable odřikam se Pána Boha a at nás nevidi*.“⁶⁰⁹ Za své zlé skutky byl Jakub Kulhavý, spoléhající na pomoc ďábla, ortelován velmi tvrdě, vpletením do kola a spálením zaživa na hranici.⁶¹⁰

Nesmírně zajímavou co do reflexe jednotlivých prvků sdruženého zločinu čarodějnictví jeví se dále *Krevní kniha městečka Bojkovic* z let 1630 - 1721.⁶¹¹ V tomto případě je taktéž potřeba upozornit, v komparaci s dalšími smolnými knihami, na značnou obsahovou bohatost pramene. Vedle výslechů bez i za užití útrpného práva nacházejí se zde zápisy o výkonech kata a opisy dotýkající se žádostí o naučení k vyššímu právu. Nicméně nehovořím o odvolání se k pražskému apelačnímu soudu. Bojkovice obracejí se, jakožto *právní synové*, k *otcovskému právu* Uherského Hradiště.⁶¹²

⁶⁰⁶ Jakožto místo střetávání se zlých a dobrých sil.

⁶⁰⁷ SM Rokycany, fol. 7.

⁶⁰⁸ Tamtéž, fol. 14 – 15.

⁶⁰⁹ Tamtéž, fol. 15.

⁶¹⁰ Tamtéž, fol. 15.

⁶¹¹ Připomínám, že v tomto případě jsem nucena využít edici připravenou Antonínem Verbíkem. Originál bojkovické smolné knihy mi pracovníci SOkA Uherské Hradiště, s odkazem na existenci uváděné edice, odmítli předložit. *Krevní kniha městečka Bojkovic*, Antonín Verbík (ed.), Uherské Hradiště, 1971.

⁶¹² Označení *právní otcové* a *právní synové* viz kupříkladu: Tamtéž, s. 27, 83. Ačkoli rozbor této smolné knihy jako celku není předmětem zájmu této práce, dovoluji si upozornit na relevanci pramene s ohledem na dějiny katovského řemesla. Vedle informací o vysílání náležitého doprovodu, který měl zapůjčovaného kata do Bojkovic bezpečně z Uherského Hradiště dovést, nacházíme i zmínky o nespokojenosti s jeho činností: „*Kateřinu Divokou a Pavla Hetenku skrze mistra popravního mečem jsme ztrestati poručili, při kterýchž exekucích mistr popravní při Kateřině, zlé paměti, Divoké ne tak se zachoval, jakž na mistra popravního náleželo, ...*“ Tamtéž, s. 118. Nespokojenost s chaotickým zasiláním materiálů k případům poté vyjadřuje vůči Bojkovicím nadřazené právo. „*A k tomu jiných takových nepořádností v Vašich spisích se dosti mnoho nachází, takže nevíme, co odtud konkludirovati a jaké Vám naučení dáti, ...*“ Tamtéž, s. 117.

Roku 1635 stanou před soudem bojkovickým čtyři ženy,⁶¹³ podezřelé z kouzelnictví. Jednalo se povětšinou o magické praktiky spjaté s *ostuzením*, avšak k neprospěchu žen padla slova i o zneužívání svátosti oltářní a vody z křtitelnice. Spojení užívání hostií i dalších posvěcených předmětů s magickými praktikami domácí prostředí dobře znalo: „... *co se dotýče velebné svátosti oltářní a vody křtitedlní, jsouce to věci veliké a vysoké a mnozí takoví lidé neváží více týhož sakramentu k kouzlům a k službě d'áblu nežli k spasení duše své těchto časů užívají ...*“⁶¹⁴ Avšak lze za tímto zápisem skutečně spatřovat rezonanci hanobení zpřítomněného těla Kristova na sabatech, případně jeho následného užívání v mastích? Domnívám se, že nikoli. Propojení magie a nepřátelských temných sil nemusí nutně znamenat znalost konstrukce d'ábelské sekty, považuji toto spojení za více či méně stereotypní záležitost.⁶¹⁵ O rozhodování na platformě odlišné od tohoto vzorce vypovídá po mém soudu i propuštění tří žen, hrdelní trest vynesl soud pouze v případě čtvrté z nich, Zuzany Ouředníčkové. Do jisté míry zarážející zdá se dodatek k ortelu další ženy, Kateřiny Mrázky. „*Mrázka pak, poněvadž se srozumívá, že s takovými kouzly a karaktery čarodějnickými zachází nařídte (...) aby dostatečný zápis při knihách rychtářských v příčině jí, pokudž by co nejmenšího na budoucí časy takovýho na ni se vyhledalo, aby hrdlo tratila, zaopatřen byl.*“⁶¹⁶ Mrázka je tedy propuštěna, a to přes zcela jasné konstatování soudu, že se kouzly skutečně zaobírala. I z tohoto důvodu lze usuzovat na odlišnou recepci diabolických prvků, neméně poté na rozšířenost magického konání, neboť tribunálu nestálo samo užívání pověřených praktik za bezprostřední potrestání.⁶¹⁷

⁶¹³ Zuzana Ouředníčková, Zuzana Žáčena, Kateřina Mrázka a Kateřina Kukušková.

⁶¹⁴ *Krevní kniha*, s. 24.

⁶¹⁵ Spíše jedná se o dotaz jaksi mimochodem, odvislý od dobového úzu, a to s ohledem na skutečnost, že identické otázky řeší soudy v rámci celých Čech i Moravy. Za příklad uvádím řízení s hadačkou v Praze, a to z období poměrně blízkému právě rozebíranému případu. Roku 1630 útrpně vyslychají na Starém Městě hadačku Marianu Příhodovou. Obviněna je z pověrečného slévání vosku, ale též z přivolání zlého ducha na jednoho mládence, který ji, jakožto posedlý, označuje za příčinu svého neštěstí. Mučená žena však prosí, aby ji na stará kolena hanby nečinili, že není ničím vinna a „... *jak živa s prašivcem* (zlým duchem či přímo d'áblem – Z. K.) *nezacházela ...*“ NA Praha, fond *Stará manipulace*, in. č. 3009, svazek 109, nadepsáno: Hadačka Mariana Příhodová, fol. 4. Přesto je tázána dále: „*Zdaliž má ducha zlého v sklenici.*“ Tamtéž, fol. 5. I tomu však odpírá. Konečné slovo pozůstává v tomto případě apelačnímu soudu, kam se obrací i manžel obviněné. Po prozkoumání a zvážení výslechů rozhoduje vrchní instance následovně: „*Ponievadž se z týchž spisův proti dotčené Marianě Příhodové nic takového podstatného nenachází, že na dostatečný zápis z vězení propuštěna býti může, podle práva.*“ Tamtéž, fol. 7.

⁶¹⁶ *Krevní kniha*, s. 26.

⁶¹⁷ Sama Kateřina Mrázka při propuštění z vězení podpisuje hrdelní revers, kde žádá o potrestání jako *čarodějnice*, v případě, že se zapovězeného konání opět dopustí. Tamtéž, s. 28. Významové překrývání se dobově užívaných pojmů *čarodějnictví* a *kouzelnictví*, bez diabolických elementů, považuji za více než pravděpodobné.

Vedle případů poměrně běžného užití magických úkonů, které nacházíme v právě rozebírané smolné knize zapsány též k letům 1630 a 1675, spojených především s deliktem infanticida, považují za zajímavé, s ohledem na možný výskyt prvků sdruženého zločinu čarodějnictví, podrobněji zmínit obvinění pěti žen a jednoho muže z roku 1667.⁶¹⁸ V případě Pavla Hetenky jedná se, jak nasvědčují výpovědi, dokonce o recidivu. Za užívání magických praktik a moření dobytka byl zadržen již dříve, avšak uprchl a po návratu na místo nebyl mu předchozí přečin již soudně připomínán.⁶¹⁹

Zadržené osoby byly podle všeho již před uvězněním a předvedením k bojkovickému soudu podrobeny zkoušce vodou, označované za *uherský způsob*.⁶²⁰ V tomto případě jedná se pravděpodobně o pozůstatek *ordálů*, božích soudů, nově spojených s představou, že čistý vodní živel nepřijme nečistou čarodějnici či čarodějníka. Postupem času však docházelo i k pozměnění, tedy nevinný se podle mínění soudců neutopil, viník naopak ano. K tomu dodávám, že ordál jakožto důkazní prostředek zapověděla již církevní pražská synoda z roku 1343.⁶²¹ Označení za *uherský způsob* vypovídá taktéž o částečné vědomosti si užívání tohoto prostředku v sousedních Uhrách.

V procesech s čarodějnicemi pod hlavičkou sdruženého deliktu čarodějnictví pracuje se s koncepcí sekty, tedy členů ďábelského společenství, kteří se navzájem znají z nočních setkání. Ne zcela plně odpovídající, avšak do určité míry analogické jeví se doporučení otázek ze strany uherskohradištského soudu bojkovickému, v případě útrpného tázání Kateřiny Divoké: „*Více, zdali má jaké tovaryše aneb tovaryšky takových čarů anebo zdali ty osoby, které J. M. pán Vám ku právu spolu s ní odeslal, v témž cechu zůstávají a takové čary provodí anebo jinde na jinších panstvích jestli se jací společníci takových zlých skutkův*

⁶¹⁸ Jedná se o tyto osoby: Pavel Hetenka, Kateřina Divoká a její dcera Dorota Juricová, Alžběta Ledvinková, Kateřina Svašicu, Markéta Talaška. Obvinění byla též vznesena na šestou, soudu neznámou ženu, kterou se však ani prostřednictvím tortury uložené Kateřině Divoké, nepodařilo označit.

⁶¹⁹ Zdá se taktéž, že Pavel Hetenka je k případu zbylých pěti, respektive šesti žen, přičleněn bez souvislosti a proces s ním je veden v rámci případu žen zcela samostatně. Co se dotýká ženské části procesu, jedná se především o obvinění kumulované kolem neznámé ženy, slibující Kateřině Divoké pomoc při nalezení pokladu, údajně ukrytého na jejím pozemku. Tuto šestou, neznámou ženu, nepodaří se vypátrat.

⁶²⁰ „... *poddaných svých takové zjímati poručiti a uherským způsobem jakžto domnělé čarodějnice na vodě, svížíce ruce i nohy, prubírovati dáti ráčil, kteříž že po vrchu po vodě polovali, jich za takové držeti a bez prodlení takové osoby, totiž jednoho muže a šest žen na Světlov do vězení dovésti ...*“ *Krevní kniha*, s. 106. Dále je však v psaní z Uherského Brodu uvedeno, že Alžbětu Ledvinkovou není zapotřebí *koupat*, neříká se nicméně *znovu koupat*. Na počátku této poznámky pod čarou citovaná pasáž naznačuje již počáteční užití této metody, následně ovšem o případném *prvním hození na vodu* není žádné zmínky. Tamtéž, s. 115.

⁶²¹ MALÝ, Karel. *České právo*, s. 57. I v platnost nakonec nevstoupivší *Majestas Carolina* stanovovala: „*A zakazujeme i přiesně prikazujeme a zapovídáme, aby viec té přísahy pohanské, totiž skrze železo horúcie a na vodu puštnie, napožíevali o žádnú věc, a tuď Boha, svého tvórcu nepokúšeli ...*“ *Majestas Carolina*, in: *Codes juris bohemicí, tomi II., Hermenegild Jireček (ed.), Praha, 1870, s. 139.* S ohledem na platnost nařízení synodního, lze konstatovat ne zcela plně dodržování nařízení.

*nacházejí.*⁶²² Není tu zde primárně cíleno na konkrétní osoby, snad již vyjma osob zadržených, na něž je úmyslem přenést obvinění z užívání čar. Žádná konkrétní jména se nově ve výsleších neobjevují. Není taktéž cíleno primárně na ženy, počítá se i s mužskými pachateli, s *tovaryši*. Patrně je ovšem povědomí o možném širokém geografickém rozsahu tohoto kouzelnického společenství, jemuž není, což je zapotřebí zdůraznit, nikterak primárně přisuzován d'ábelský charakter. Předpoklad existence dalších kouzelníků a kouzelnic na území jiných panství vysloven ovšem nacházíme. Na straně druhé násilím rozšiřovaný okruh podezřelých nejen, že chybí, ale s touto koncepcí nelze ani pracovat, a to z důvodu, kdy z šesti uvězněných byli do rukou kata předáni pouze dva. Kateřina Divoká a Pavel Hetenka, jediní dva podrobení tortuře, zůstanou v tomto případě taktéž jedinými popravenými. Ostatní ženy dočkají se propuštění. Zajímavým aspektem bojkovických, přeneseně též uherskohradištských, soudních řízení zůstává právě ono opatrné ukládání tortury, pokud je tato povolena, děje se tak v případě závažného podezření, ale nikoli v případech nejednoznačných.

Protože Kateřina Divoká stále odmítala uvést jméno oné ženy,⁶²³ která slibovala pomoc při nalezení pokladu, domnívá se vyšší právo: „... *odtud se poznává, že s pomocí zlého ducha žádné pravdy vynéstí nechce.*“⁶²⁴ V tomto aspektu naučení lze spatřovat prvek kopírující stanoviska démonologů. Domnělá čarodějnice, pokud nechce odpovídat na otázky soudců, není to důkazem její nevinny a čistoty svědomí i duše, ale příčinou je d'ábel, který ji zbraňuje hovořit, případně předává vyslychané ženě sílu přestat mučení. I zde tedy nacházíme jisté resonance konstruktů, nicméně za signifikantní v tomto ohledu považují již zmiňovanou skutečnost, kdy jsou pouze dva ze šesti obviněných nuceni zakusit torturu. Jednotlivé elementy spojené se sdruženým zločinem čarodějnictví nacházíme tedy v bojkovické smolné knize ze všech uvedených patrně nejsilněji, avšak přesto pouze v útržkovité formě, která jednoznačně neabsorbovala v sobě potenciál řetězení procesů. Otázkou dále zůstává, jaký význam těmto nařízením a doporučením přisuzovalo samo vyšší právo v Uherském Hradišti. Nešlo v případě poznámky o působení zlého ducha v této věci pouze o přejatou konstrukci, kupříkladu z nedlouho předtím probíhajících procesů slezských, aniž by došlo k širšímu uchopení vzorce a porozumění neblahému potenciálu, který v sobě uvedený model nese?

⁶²² *Krevní kniha*, s. 112.

⁶²³ Ačkoli později vypoví, že se tato žena jmenovala Anna, nic bližšího není schopna uvést. Za pravděpodobnější v tomto případě pokládám skutečnost, kdy požadované údaje skutečně Kateřina Divoká neznala, neboť žena se objevila z ničeho nic a také tak oblast opustila.

⁶²⁴ *Krevní kniha*, s. 115.

Kateřina Divoká, sedíc v zámeckém arestu s dvěma dalšími ženami, počala sbírat po informaci, že jest posláno pro kata, ve věži slámu a podobné věci, které následně svázala do uzlíčku. Tento však později našel kat a nebohá žena ponejprve tvrdila, že váček má kvůli bolesti nohou, poté doznala nošení uzlíčku, aby se nebála. Na to Uherské Hradiště přikazuje Bojkovicím doptat se vězňených žen, především pak Kateřiny samé: „... *nač a proč ten uzlíček měla a zdali něco ourodám zemským jak na obilí, ovoci, vinohradech, polích, lesích, kde se veliké škody staly, svými čarami neuškodily.*“⁶²⁵ Vedle pověrečných úkonů spojených s domnělou ochranou při předání mistru popravnímu, spatřujeme i další prvek sdruženého zločinu čarodějnictví, tedy škodlivé čarodějnictví. Aniž tomu okolnosti a vznesená obvinění či podezření nasvědčují, uvádění magie a ničení úrody v souvislost objevuje se pravděpodobně opět na základě určitého torzovitého transferu elementů diabolického čarodějnictví. Z obvinění jako takových nedozvídáme se o žádném poškozování polí a plodin, doporučená otázka není tedy kladena přímo na základě vyššímu právu zasílaných examenů⁶²⁶ a vyplývá po mém soudu ze známých, do moravského prostředí proniknuvších zlomků démonologie definovaného deliktu magie. Ono částečné až nahodilé přejímání,⁶²⁷ patrně bez plného porozumění, zabránilo následnému rozvinutí konstrukce, kdy se zdá, že právě zdůrazněné otázky jsou kladeny spíše mimochodem, na základě povědomí o spojení škod na plodinách s čarodějnictvím a kouzelnictvím.

Kateřina Divoká, neboť: „... *s čarodějnicemi zjevnými (kterýchž ona vyznati a jmenovati nechtěla) tovaryšství své měla, ...*“⁶²⁸ i Pavel Hetenka, který škodil dobytku, byli sřati. Ostatní ženy se dočkaly propuštění, pochopitelně v případě opětovného upadnutí do podezření musí již očekávat trest. V bojkovické smolné knize nalézáme tedy některé prvky spojené s deliktem diabolického čarodějnictví, především mlčení při výslechu podporované zlým duchem a sektářský charakter zločinu, zdůrazňují ovšem jejich omezený dosah na reálnou praxi soudů. O tomto zajisté svědčí i propuštění dcery Kateřiny Divoké, Doroty, na níž by v případě širšího porozumění deliktu padalo shodné podezření jako na matku, dané konstrukcí dědičnosti čarodějnictví, zejména v linii ženské.

Upozorňuji taktéž, že na základě v krevní knize zaznamenaných examenů, naučení vyššího práva i žádostí o ně, nenalézáme povětšinou výslechy plně odpovídající struktuře

⁶²⁵ *Krevní kniha*, s. 115.

⁶²⁶ Na straně druhé je zapotřebí upozornit, že právě rozebíraná smolná kniha nezachycuje skutečně všechny exameny, případně je nezachycuje v plnosti.

⁶²⁷ Z jakého prostředí byly tyto prvky přejímány, není však zcela jasné. V tomto ohledu bude zapotřebí sondy do této konkrétní oblasti. Možný je transfer zpráv z oblastí Slezska, případně z blízkých Uher, nicméně ani zde nebyl démonologický konstrukt reflektován. K tomu viz KLANICZAY, Gábor. *Pozdní hranice*, s. 194.

⁶²⁸ *Krevní kniha*, s. 117.

otázek doporučených Bojkovicím z Uherského Hradiště. Doprovodný aktový materiál bohužel není v příslušném uherskohradištském státním okresním archivu, pro smolné knize odpovídající chronologické rozpětí, k dispozici.⁶²⁹ Není tedy bezpodmínečně nutné kalkulovat s představou, kdy podřízené právo bojkovické zcela uposlechlo právo otcovské a provádělo exameny plně v souladu s doporučením Uherského Hradiště.

Již jen v závěru upozorňuji na události související s přímým stykem domácího prostředí s diabolickým čarodějnictvím ještě před procesy severomoravskými, kdy niský zemský hejtman Jiří z Hodic zasílá do Prahy a Hradce Králové spisy dotýkající se obvinění celkem 4 žen, nařčených z čarodějnictví Mariannou Tittlovou, vyslychanou a poté i popravenou v rámci slezského pronásledování v letech 1651 – 1652.⁶³⁰ Jednalo se o závažná obvinění s prvky sdruženého zločinu čarodějnictví jako pakt s ďáblem, lety na sabat a škodlivé čarodějnictví. Dvě ze čtyř obviněných byly zadrženy, k zadržení zbylých dvou žen nedošlo pravděpodobně z prostého důvodu, tedy tyto nebyly již naživu.⁶³¹ První zadržena Uršula Kupferschmiedová podlehla ve vězení následkům mučení, v případě druhé ženy, vězněné v Hradci Králové, došlo posléze k propuštění. Liknavé vedení procesu z české strany vysvědčuje snad o jisté rozpačitosti nad těmito případy, v žádném případě poté nebyla využita příležitost rozhojňovat okruh podezřelých, byť na základě udání pod hlavičkou démonologie z oblasti Nisy tato možnost bezpochyby existovala. Co však neexistovalo, byla pravděpodobně vůle k takovému kroku, včetně osob, jejichž znalosti a horlivost korespondovali s představami niského hejtmana Hodice, roztrpčeného průtahy na české straně. Dokud však nebude proveden dostatečně podrobný rozbor pramenného materiálu, nelze předložit zcela věrohodnou interpretaci uvedených událostí. Skutečností ovšem v každém případě zůstává neúspěch snah po rozšíření procesů z území slezského do prostoru Čech.

⁶²⁹ Podle informací poskytnutých mi archivem je aktový materiál dochován nejdříve k roku 1813.

⁶³⁰ O tomto podrobněji KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 86 – 97. Lépe však LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, zejména s. 155 – 158, a dále 166 – 168. Materiály jsou uloženy z velké části v Národním archivu v Praze, fond Stará manipulace. Podrobnější rozbor otázek, které byly pokládány Uršule Kupferschmiedové vězněné v Praze, napomůže do budoucna po mém soudu bližšímu porozumění s ohledem na znalost deliktu diabolického čarodějnictví.

⁶³¹ LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 157.

16 Čtyři velká pronásledování

Jak již bylo řečeno výše, Petr Kreuz uvádí pro domácí území čtyři velká pronásledování, časově předcházející událostem ve Velkých Losínách a Šumperku.⁶³² Jedná se o města Chomutov, Nymburk, Velká Bíteš a Žamberk. O Velké Bíteši jsem již podrobněji hovořila,⁶³³ zatímco o dalších z uvedených míst prozatím mnoho informací nepadlo. Dříve, než pohovořím blíže o severomoravském pronásledování, dovolím si zastavit se u zbylých tří oblastí s ohledem na možnost či nemožnost komparace s obsahovou strukturou procesů vedených v druhé polovině 17. století pod taktovkou inkvizitora Jindřicha Františka Bobliga z Edelstadtu.

Pouze stručnou poznámku lze učinit o procesech žamberských z roku 1598, kdy Mikuláš z Bubna nechává popravit sedm žen, nedlouho poté pak dalších čtrnáct osob, není však zcela jasné, zda opět pouze osob ženského pohlaví.⁶³⁴ Příslušný aktový materiál se bohužel nedochoval, uváděné informace o procesu pochází z pozdější kroniky kladské.⁶³⁵ Není proto možné říci, a to ani s ohledem na časové i geografické vymezení, zda pronásledování probíhalo ve shodě s prvky sdruženého zločinu čarodějnictví či bylo naopak diabolických prvků prosto. Jediné, co lze konstatovat s jistotou, je znalost démonologického konstruktů čarodějnictví v sousedním Kladsku právě ke konci 16. století.⁶³⁶ Avšak i v tomto případě můžeme o transferu prvků spíše spekulovat, neboť na straně druhé činí případný přenos nejistým zejména exameny dotýkající se magických praktik v teritoriálně blízkém prostoru. Kupříkladu uvádím smolnou knihu nepřilíš vzdáleného města Solnice z let 1569 – 1683,⁶³⁷ kde jednotlivé procesy neprobíhají v souladu s modelem perzekucí nebezpečné čarodějnické sekty.

Ani v případě města Chomutov nenacházíme bližších pramenných podkladů, z tohoto důvodu zmiňují studie dotýkající se problematiky čarodějnictví a kouzelnictví uváděné severočeské příhraniční město pouze velmi stručně s tím, že procesy zde probíhaly na

⁶³² KREUZ, Petr. *Der Einfluss*, s. 234.

⁶³³ Viz podkapitola 15. 3, *Diabolické elementy na stránkách smolných knih*.

⁶³⁴ LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 304. Petr Kreuz pak v tomto případě uvádí, že všechny popravené osoby byly ženského pohlaví. KREUZ, Petr. *Der Einfluss*, s. 233.

⁶³⁵ SKALITZKY, A. *Exzerpte aus der handschriftlichen Chronik eines Habelschwerdters v. J. 1618*, in: *Vierteljahrsschrift für Geschichte und Heimatkunde der Grafschaft Glatz*, VII, s. 280.

⁶³⁶ „Im elaborierten Sinne des Hexenbegriffs begegnen wir Hexenprozessen in Glatz erst Ende des 16. Jahrhunderts.“ LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 302.

⁶³⁷ SOKA Rychnov nad Kněžnou, *Smolná kniha města Solnice 1569 – 1638*, AM SO, inv. č. 161, kn. č. 147, kart. č. 35.

přelomu 70. a 80. let 16. století,⁶³⁸ avšak v blíže neurčeném rozsahu co do počtu obětí. Josef Svátek se nicméně předpokládá vysoký počet poprav, přičemž se taktéž domnívá, že město se muselo *hemžit čarodějnicemi*.⁶³⁹ Situaci částečně rozkrývá kronika města Chomutov, kde jsou zaneseny některé případy užívání magických praktik. Popraveny jsou podle zápisů mezi lety 1579 – 1613 čtyři ženy,⁶⁴⁰ z nichž pouze na jednu lze částečně vztáhnout prvky spojené s diabolickým deliktem čarodějnictví. Až k roku 1613 dozvídáme se z výpovědi mučené Sibilly: „*Mehr hette der böse feindt zue ihr gesagt es wirdt ubel gehen und widerfahren, Item er hette auch mit ihr zu schaffen gehabt und unkeifchheit getrieben.*“⁶⁴¹ Vedle necudného styku s ďáblem, pro české prostředí zcela výjimečného, dozvídáme se o škodlivém čarodějnictví, především pak v podobě dělání silného větru.⁶⁴² V této souvislosti proto připomínám pro Chomutov etnicky spíše německé obyvatelstvo města.

Z uvedeného nelze sice vyvozovat obzvláště věrohodné závěry, avšak domnívám se, že v případě dalšího pronásledování či obvinění dalších žen skrze Sibillu, došlo by v kronice k zachycení též těchto. Za nepravděpodobnou nyní považuji skutečnost, či to přinejmenším na základě dochovaného materiálu není možné tvrdit, kdy se Chomutov na přelomu 16. a 17. století hemžil čarodějnicemi. Co do přejímání konstruktů čarodějnické sekty lze však hovořit ve prospěch určité jeho recepce, a to především s ohledem na teritoriální blízkost říšskou, včetně etnicky německého osídlení města.

Posledním z výše uvedených procesů zůstávají nymburské z let 1602 – 1617. Sám Petr Kreuz věnoval jim značnou pozornost.⁶⁴³ Původně autor označoval tyto události jakožto procesy čarodějnické, avšak sám si následně uvědomil nepřesnost označení. Později tedy, konkrétně k roku 2010, v souvislosti s Nymburkem hovoří již pouze o procesech kouzelnických.⁶⁴⁴ Charakter procesů postrádá tedy démonologický obsah, k tomu jsou události do značné míry ovlivněny osobní antipatií dvou centrálních postav, z nich především ze strany Henyka z Valdštejna, od roku 1606 krajského hejtmana boleslavského.⁶⁴⁵ Valdštejn soustavně usilující o likvidaci Jana Mandelíka, zvaného Nežerka, prostřednictvím

⁶³⁸ Takto události datuje Petr Kreuz. KREUZ, Petr. *Der Einfluss*, s. 233.

⁶³⁹ „... in Komotau gab es zu jener Zeit Jahr für Jahr so viele Hexenverbrennungen, daß die Stadt von Hexen förmlich wimmeln mußte.“ SVÁTEK, Josef. *Hexenprozesse*, s. 19.

⁶⁴⁰ První je roku 1579 zahrabána zaživa, další o rok později upálena, třetí z nich stihne shodný osud 1599 a poslední z uvedených žen, Sibilla, je taktéž upálena a to roku 1613. *Heimatkunde des Bezirkes Komotau, Geschichte* Bd. 4., Heft 5. – Reformation und Gegenreformation, 1931, s. 23 – 24.

⁶⁴¹ *Heimatkunde*, s. 24.

⁶⁴² Tamtéž, s. 24.

⁶⁴³ K tomu podrobně viz KREUZ, Petr. *Čarodějnické procesy*, s. 127 – 161.

⁶⁴⁴ Srovnej: Tamtéž. *Čarodějnické procesy*, s. 127 – 161. A KREUZ, Petr. *Poznámky*, s. 93 – 113, zcela jasně poté s. 111.

⁶⁴⁵ KREUZ, Petr. *Čarodějnické procesy*, s. 131.

soudního řízení, neúnavně shromažďoval výsledky v neprospěch uvedeného muže. Exameny dalších osob vypovídají, vedle udání Jana Mandelíka, především o škodlivém kouzelnictví, například v souvislosti s mořením hospodářských zvířat. Z celkem dvaceti předvedených osob bylo deset popraveno, zajímavé je, že v poměru 7 : 3, kdy vyšší počet obětí připadá na bedra mužů.⁶⁴⁶

Z výše předloženého jasně vysvítá, že v případě měst Nymburk a Velká Bíteš nelze v žádném případě hovořit o pronásledování diabolických čarodějnic, nýbrž kouzelnic, tím méně poté o procesech srovnatelných, co do struktury průběhu a obsahu, s pronásledováním severomoravským. V případě Žamberku bohužel není možno vyvozovat, s ohledem na pravděpodobné nedochování pramenné základny, jakékoli závěry. Částečně odpovídá snad prvkům sdruženého zločinu čarodějnictví proces chomutovský z roku 1613, avšak z uváděného není dosud možná plná a věrohodná strukturní komparace. Z tohoto důvodu domnívám se, že jediným s démonologickými vzorci srovnatelným pronásledováním na území Čech a Moravy stal se proces velkolosinský a šumperský.

⁶⁴⁶ KREUZ, Petr. *Der Einfluss*, s. 233. O těchto procesech též SVÁTEK, Josef. *Hexenprozesse*, s. 26 – 30. Sám Svátek přiznává, že uvedené události mají více co dočinění s pomstou, než s čarodějnictvím. „*Einen wahren Monstre-Hexenprocess weist die Geschichte der Stadt Nimburg auf, obwohl derselbe in seinen Motiven weniger dem Hexenwahne als gemeiner Rachsucht entsprang, ...*“ Tamtéž, s. 26.

17 Jediný čarodějnický proces? Velké Losiny a Šumperk

V závěru práce nelze vynechat proslulé pronásledování severomoravské. Cílem však v této souvislosti není představení nových informací dotýkajících se losinských a šumperských procesů, vydám se prozatím pouze cestou shrnutí dosavadních poznatků o tomto pronásledování, včetně pokusu o nastínění interpretačních rovin, které po mém soudu vyžadují revizi či případně hlubší doložení skrze pramenný materiál. Podrobnější rozbor na základě nově využitých pramenů stává se jistě žádoucím, až nezbytně nutným, avšak sám o sobě vystačil by na rozsáhlou publikaci, nepovažuji proto za účelné pouštět se do práce polovičaté, spokojím se zde s nutným souhrnem dosavadních poznatků. K tomu však upozorním omezené zpracování a trestuhodné nevyužití některých pramenných materiálů spojených právě se severomoravskou vlnou perzekucí čarodějnic a čarodějníků, včetně poukazu na rozporná tvrzení domácí historiografie, věnované právě tomuto pronásledování. Než však věnuji pozornost přímo uvedenému, dovolím si stručně nastínit některé pronásledování časově předcházející události, jimž bývá věnována pozornost jakožto jistým předzvěstem rozsáhlého honu z let 1679 – 1696.

Dosavadní bádání staví v jistou souvislost s následnými procesy vzpouru proti vrchnosti, ukončenou roku 1662 popravou tří vedoucích představitelů na nádvoří losinského zámku. Roli s ohledem na události perzekucí čarodějnic sehraává, především podle Bedřicha Šindeláře, taktéž tajné nekatolictví, zejména luterství, pevně zakořeněné v severomoravské oblasti. Ve spojení totiž uvádí nekatolictví a čarodějnictví ve svém memorandu císaři Leopoldu I. z roku 1669 Arnold Engel, člen jezuitského řádu. V tomto spisku hřímá právě proti přežívajícímu tajnému nekatolictví v oblasti šternberského panství s tím, že vedle tohoto zjevného kacírství objevuje se i čarodějnictví.⁶⁴⁷ Ovšem s ohledem na dále rozvedené citace uváděné Bedřichem Šindelářem nejedná se primárně o čarodějnictví, a to již vůbec ne ve smyslu sdruženého zločinu čarodějnictví, ale patrně o fenomén označovaný jakožto *magia posthuma*,⁶⁴⁸ tedy vstávání nebožtíků z hrobů, často vampyrického charakteru. Tímto typem magie oblast Moravy proslula ještě v 18. století.

Bedřich Šindelář, i na základě výše uvedeného memoranda jezuitského kněze Engela, předpokládá procesy v oblasti Šumperku a Velkých Losin jakožto nástroj eliminace odporu ze strany vzpurných a ve skrytu též nekatolických poddaných. Nicméně s ohledem na počátek, průběh i charakter pronásledování nelze tento předpoklad považovat za pravděpodobný, a to

⁶⁴⁷ Memorandum podrobně rozebírá Bedřich Šindelář. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *K třídnímu pozadí*, s. 278 – 281.

⁶⁴⁸ Podle Karen Lambrecht tato forma přebírá po odeznění procesů s čarodějnicemi jejich funkci. LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 406.

zejména uvážíme-li osobu předsedy inkvizičních tribunálů, Jindřicha Františka Bobliga.⁶⁴⁹ Právě Boblig působil dříve v procesech vedených v letech 1651 – 1652 v oblasti Zlatých Hor ve Slezsku. Případná komparace s právě uvedeným prostředím či přímo úvahy o transferu informací ze sousedních oblastí na sever Moravy se taktéž nabízejí. Z tohoto důvodu považuji losinské a šumperské procesy do jisté míry za import z prostředí tehdejšího Slezska, a to včetně převzetí celého konstruktů sruženého zločinu čarodějnictví skrze osobu hlavního inkvizitora Jindřicha Františka Bobliga.⁶⁵⁰ Tedy iniciativa po rozšíření procesů pochází od právě uvedeného muže. K tomu přistupuje skutečnost, kdy majitel šumperského panství, Karel Eusebius z Lichtenštejna,⁶⁵¹ poměrně dlouho bránil skutečnému propuknutí pronásledování. Přejdeme však nyní k začátku perzekucí samých.

Počátek vzaly procesy od žebračky Mariny Schuchové⁶⁵² z Vernířovic. Bedřich Šindelář hovoří takto: „*O velikonocích 1678 se tato ubohá žebračka odebrala ke zpovědi do nedalekého Sobotína a tam při přijímání v kostele nespokla posvěcenou hostií, nýbrž vytáhla si ji potají z úst a vložila do modlitební knížky. Kostelník Bittner⁶⁵³ však ji přitom zahlédl a oznámil to hned svému faráři Matyáši Eusebiu Schmidovi. (...) Sobotínský farář Schmidt učinil hned o případu udání losinskému zámeckému hejtmanovi Adamu Vinarskému⁶⁵⁴ z Kříšova, (...) Vinarský o tom pak informoval hraběnku z Galle⁶⁵⁵ a ta jej pověřila, aby se postaral o přípravu čarodějnického procesu proti Schuhové a opatřil k tomu také zkušeného*

⁶⁴⁹ K tomuto muži stručně především viz ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 188 – 189. ŠTĚPÁN, Václav. *K životopisu inkvizitora J. F. Bobliga*, in: Severní Morava, sv. 64, Šumperk, 1992, s. 52 – 54. Upozorňuji však, že text sám se ve skutečnosti osoby Bobliga příliš nedotýká, velká část je naopak věnována Jiřímu z Hodic, proslulému podporovateli procesů v Nise z úřadu hejtmana, a problematice spojené se soudním sporem bratřů z Hodic s hraběnkou Hohenlohe, rozenou z Hodic, kde původně Boblig Hodice zastupoval.

⁶⁵⁰ Znovu však opakuji – tímto nehovořím o absolutní absenci co do znalosti sruženého deliktu čarodějnictví v českém a moravském prostředí, nýbrž o jeho nevyužití v dosavadní právní praxi.

⁶⁵¹ Zajímavá je v tomto ohledu skutečnost, kdy Karel Eusebius z Lichtenštejna původně procesy probíhající na jeho slezských územích podporoval, viz LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 298.

⁶⁵² Bedřich Šindelář uvádí verzi jména v této podobě – *Marie Schuhová*. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 188. Zde však přebírám znění uváděné Drahomírem Poláchem, tedy *Schuchová*. NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva o nevíře*, s. 42. Shodně s Drahomírem Poláchem poté též KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 97.

⁶⁵³ Josef Kočí uvádí, že šlo o ministranta, nikoli kostelníka. Tamtéž, s. 97. František Spurný poté, že událost upozoroval ministrant, který vše sdělil kostelníkovi a ten následně faráři. SPURNÝ, František. *Severomoravské čarodějnické procesy*, in: Vlastivědné zajímavosti, č. 1, 1970, textová strana 2, jinak nečíslováno. Rukopis z přelomu 18. a 19. století, pravděpodobně opis starší zprávy mohelnického kronikáře A. L. Kellera, zpracovaný Josefem Pruckem vypovídá k tomuto, že vyjmutí hostie spatřil ministrant a kostelník. PRUCEK, Josef. *Pasecký rukopis o upálení Kryštofa Aloise Lautnera*, in: Okresní archiv v Olomouci, 1986, s. 216.

⁶⁵⁴ Drahomír Polách uvádí verzi Vinařský, nikoli Vinarský. Tamtéž, s. 38.

⁶⁵⁵ Hraběnka Andělína Sibyla de Galle, rozená Žerotínová, stala se správkyní panství za dosud nezletilé syny Přemka III., Maxmiliána Františka a Jana Jáchyma.

právníka.⁶⁵⁶ Oním právníkem stal se Jindřich František Boblig z Edelstadtu, muž skutečně v oblasti pronásledování služebníků ďábla zkušený. Své znalosti a praktické dovednosti tříbil si v tomto ohledu jako přisedící tribunálu, jak již bylo uvedeno, ve Zlatých Horách, kde se stal současně rozsáhlých perzekucí z roku 1561.⁶⁵⁷ Tuto skutečnost si ostatně odjel podle některých informací do Slezska přímo ověřit hejtman Adam Vinarský z Křížova, tak aby si mohla být hraběnka jista dostatečnou erudicí Bobligovou v této oblasti práva. Sám hlavní inkvizitor nebyl však patrně vybrán zcela náhodně, nýbrž na doporučení svého přítele Karla Julia Kotulínského z Kotulín, jehož příbuznou pojal dříve hejtman Adam Vinarský za manželku.⁶⁵⁸

Po pravidelně uváděných sporech o plat odjíždí Jindřich Boblig konečně v srpnu roku 1678 do Velkých Losin. Po mém soudu je v tomto případě pozoruhodná především skutečnost, které dosud nikdo nevěnoval pozornost, tedy, proč právě v tomto případě došlo k prizvání inkvizitora? Analogické zneužití hostie nacházíme, jakožto nepřilíš výjimečnou záležitost, napříč domácí soudní agendou,⁶⁵⁹ kdy ve většině případů řešil danou problematiku příslušný městský soud s hrdelním právem. Proč tedy bylo právě v tuto chvíli zapotřebí prizvat zkušeného inkvizitora a případ nebyl prostě postoupen lokálnímu soudu Velkých Losin?⁶⁶⁰ Na tuto otázku bude též nutno do budoucna hledat odpověď.

⁶⁵⁶ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 188.

⁶⁵⁷ LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung*, s. 342.

⁶⁵⁸ NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 34. A taktéž mezi prvními ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 189.

⁶⁵⁹ Zneuctění hostie a její užití k čarám kupříkladu ve smolné knize města Dobrušky. K tomu dostupná publikace s registry případů města Dobrušky: MATOUŠ, Václav. *Ortel podle práva*, výsadní hrdelní právo města Dobrušky pro všechna města a vesnice bývalého panství opočenského a smiřického v letech 1364 – 1765, Dobruška, 1997, s. 67, 76, 77. Z toho pouze jeden případ zneužití hostie ze tří uvedených skončil hrdelním trestem: Tamtéž, s. 76. Pro ilustraci všednosti uvádím dále též případ, který zajímal i arcibiskupskou reformační komisi. Dne 13. března roku 1629 sděluje tato komise Vratislavu z Pernštejna, že na jeho litomyšlském panství došlo neblahé události. Poddaná pana Karla ze Žerotína pokusila se o zcizení hostie. Takové zneuctění Svátosti oltářní prozatím odpývá žena vězením, avšak je nutno přistoupit k výsledku, na čí návod se takto zachovala. V žádném případě nemá být arestu propuštěna, ani na případné naléhání Karla ze Žerotína, který bude o události taktéž zpraven. Situace, zdánlivě analogická k prostředí severomoravskému, nevedla nicméně k propuknutí pronásledování kouzelnic, tím méně pak diabolických čarodějnic. Zdaleka se k tomu nejednalo o jediný případ odcizení hostie na území českých zemí, tyto některé končily dokonce propuštěním. Absentujícím faktorem je po mém soudu osoba schopná rozvíjet daný případ na základě osvojených vzorců sdruženého zločinu čarodějnictví. Ovšem i v případě existence takového jednotlivce či skupiny, nutno zohlednit též ochotu vrchnosti dané pronásledování podporovat. Ani jeden z uvedených faktorů, přičemž první částečně podmiňuje druhý, kolem roku 1629 na území litomyšlském nezafungoval. Uplatnění konstrukce ďábelské sekty nenacházelo zde potřebnou praktickou oporu ani propagátory. Přepis textu viz PODLAHA, Antonín. *Dopisy*, s. 156 – 157.

⁶⁶⁰ Hrdelní soud ve Velkých Losinách nacházíme kupříkladu v soupisu z prvních desetiletí 18. století. ŠTARHA, Ivan. *K vývoji hrdelního soudnictví na Moravě*, in: *Hrdelní soudnictví českých zemí, soupis pramenů a literatury*, Jindřich Francek, Tomáš Šimek (edd.), Zámorsk, Pardubice, 1995, s. 25.

Inkviziční tribunál losinský, ve složení Boblig, hejman Vinarský, rentmistr Kristián Meyer, purkrabí František Václav Vraný, správce hamrů Jan Richter a lesmistr Kryštof Ziedler,⁶⁶¹ byl ustaven za souhlasu apelací již v září 1678. Vedle Schuchové dostaly se záhy do rukou tribunálu další tři ženy.⁶⁶² Jednalo se o porodní bábu Dorotu Gröregorovou,⁶⁶³ která právě žebračku o opatření hostie požádala, a dále Dorotu Davidovou, na jejíž radu Gröregorová o hostii usilovala. Tělo Kristovo mělo posloužit k prosperitní magii, konkrétně ke zvýšení doживosti krav. Čtvrtou obviněnou stala se mlynářka Marina Züllichová, avšak v jejím případě není dosud v literatuře uvedena souvislosti s výše uvedenými zatčenými ženami.⁶⁶⁴ Boblig také musel vyčkávat schválení užití tortury apelačním soudem,⁶⁶⁵ ani sama hraběnka de Galle nebyla zpočátku svolná k užití mučení, avšak Boblig ji přesvědčoval i prostřednictvím slibů o zjištění okolností zmizení srdce Alžběty Juliány a podezřelé smrti bratra hraběnky, Přemka III. ze Žerotína.⁶⁶⁶ Tyto okolnosti však zapadly roku 1682, kdy prakticky jediný podezřelý, jeden z kladských hejtmanů Jan Bedřich Kopp, uprchl z vězení a zmizel.⁶⁶⁷

Po schválení užití tortury apelacemi zemřela ještě v květnu 1679 ve vězení Dorota Davidová, zbylé tři ženy byly upáleny v srpnu téhož roku, a to i za exhumace a spálení těla již zesnulé Davidové.⁶⁶⁸ Vedle linie losinské, začíná se oficiálně od září 1679 rozvíjet i linie šumperská, neboť právě v září byl informován o obvinění některých svých poddaných Karel Eusebius z Lichtenštejna. Jednalo se především o výpovědi proti Marii Sattlerové a Zuzaně Voglickové, hospodyně již v historiografii proslulého děkana Lautnera.⁶⁶⁹

⁶⁶¹ O složení tribunálu shodně ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 189. NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 34.

⁶⁶² Pasecký rukopis rozebíraný Josefem Pruckem hovoří o skutečnosti, kdy se Schuchová měla dobrovolně přiznat, že hostii zcizila již vícekrát. PRUCEK, Josef. *Pasecký rukopis*, s. 216.

⁶⁶³ Pasecký rukopis uvádí jméno Dorota Breyerová, avšak zdůrazňují, že se jedná o literární výklad z období, kdy sice ještě žijí pamětníci upálení děkana Lautnera, nicméně nikoli o zprávu zcela soudobou. Tamtéž, s. 216.

⁶⁶⁴ Josef Kočí se o zatčení mlynářky nezmiňuje vůbec, uvádí pouze první tři ženy. KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 98.

⁶⁶⁵ Oficiálně schválené apelacemi až v květnu 1679. KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 100.

⁶⁶⁶ Boblig se tímto pokoušel osobně hraběnku zainteresovat na případu, sám jí sděloval, že srdce její švagrové Alžběty bylo zajisté použito k čarám. Podrobněji k těmto okolnostem především: NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 40 – 41.

⁶⁶⁷ Tamtéž, s. 41.

⁶⁶⁸ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 190.

⁶⁶⁹ K jeho osobě viz FRANCEK, Jindřich. *Čarodějnické příběhy*, s. 159 – 163. MEDEK, Václav. „Čarodějnický děkan“ *Kryštof Alois Lautner*, in: Severní Morava, 13, 1996, s. 9 – 18. A dále: SPURNÝ, František. CEKOTA, V. KOUŘIL, M. *Šumperský farář a děkan Kryštof Alois Lautner, oběť čarodějnických inkvizitních procesů*, Šumperk, 2000. PRUCEK, Josef. *Pasecký rukopis*, s. 211 – 221.

Boblig tedy přijal předsednictví šumperského tribunálu ve složení František Gaup, knížecí rychtář, purkmistr Jan Beck a písař Šebestián Flade⁶⁷⁰ v prosinci 1679, avšak k Sattlerové, zatčené v přecházejícím měsíci, dlouho nemohl přikročit prostřednictvím tortury a prakticky do února, respektive srpna roku 1681 průběh perzekucí na panství knížete Lichtenštejna stagnoval. V únoru tohoto roku nařídil císař Leopold I., patrně na podnět stížnosti apelací, aby bylo k Marii Sattlerové přistoupeno právem útrpným. Karel Eusebius, suverén nepodléhající dozoru apelací, nakonec vladaře uposlechl právě v srpnu 1681. Avšak i nad Šumperkem nakonec pražský tribunál dohled převzal.

Jak známo, okruh podezřelých se následně značně rozšířil, vedle Marie Sattlerové upadli do rukou tribunálu taktéž její manžel Kašpar s dcerou Alžbětou. Zpracování dočkal se dále případ mydláře Jana Přerovského, oklamaného Bobligem,⁶⁷¹ či případy Marie a Jindřicha Peschkeových. Nejznámější obětí procesů stal se však bezpochyby již jmenovaný šumperský děkan Kryštof Alois Lautner.⁶⁷² S ohledem na časté zpracování osudů tohoto duchovního nepovažuji za nutné uvádět zde jeho příběh, avšak upozorním na některé historiografické rozpory.

Z důvodu podezření Lautnera a vypovídání obviněných proti němu, a taktéž dalším dvěma kněžím,⁶⁷³ vznikl z rozhodnutí olomouckého biskupa Karla z Lichtenštejna-Castelcorne ze srpna 1680 již třetí tribunál, vedený opět osobou Bobligovou, doplněný mohelnickým děkanem Vojtěchem Winklerem, Petrem Reharmondtem a Eliášem Izidorem Schmidtem, sekretářem biskupa.⁶⁷⁴ Rozpory panují v otázce aplikace tortury. Václav Medek uvádí, že možnost užití práva útrpného proti děkanovi byla zakotvena již ve zřizovacím dekretu vyšetřovací komise.⁶⁷⁵ Jindřich Francek poté předepisuje užití práva útrpného vůči

⁶⁷⁰ NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 46.

⁶⁷¹ Boblig slíbil Janu Přerovskému, jemuž se usilovně snažil pomoci jeho bratr, převor v Králově poli, za dobrovolné přiznání milost. Milost Bobligova ovšem spočívala ve stětí a následném upálení. Nejpodrobněji k tomuto viz KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 120 – 129. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 202 – 203. A taktéž: NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 47 – 48.

⁶⁷² K jeho osobě již pozn. pod čarou č. 669. A taktéž viz KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 110 – 120. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 198 – 208.

⁶⁷³ Jednalo se o rýmařovského faráře Jana Babsta a faráře rapotínského, Matouše Santoria. S inkvizičními tribunály potýkal se srdatě taktéž losinský farář Tomáš König, jemuž byla, podobně jako Lautnerovi, následně zatčena a popravena hospodyně Alžběta Moserová. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 194. NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 40.

⁶⁷⁴ Mimo jiné bratrem Matyáše Schmidta, faráře sobotínského, který celou aféru s hostii, stojící u počátku procesů, oznámil nadřízeným instancím. O složení tribunálu viz KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 111. A dále ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 199. Kočí však uvádí místo Vojtěch Winkler, jméno Jiří Winkler, přičemž je pochopitelně možné, že Winkler byl nositelem obou těchto jmen. Odlišně je uváděno taktéž jméno ceremoniáře Reharmondta, přičemž Kočí uvádí verzi Rehramont. KOČÍ, Josef. *Čarodějnické příběhy*, s. 111.

⁶⁷⁵ MEDEK, Václav. „*Čarodějnický děkan*“, s. 10.

děkanovi k březnu 1683.⁶⁷⁶ Naproti tomu Bedřich Šindelář uvádí, že Boblig byl nucen na možnost užití tortury vyčkávat až do léta roku 1684.⁶⁷⁷ Dále bývá v literatuře zpravidla uváděno, že Lautner nebyl ochoten uvěřit skutečnosti, kdy jeho vlastní přátelé vypovídají proti němu, především však tomu, že takto budou ochotni učinit i tváří v tvář jemu samému a potvrzovat takto těžká obvinění. Nicméně v případě Velkých Losin, kam byl ke konfrontacím z Mírova a poté z vězení mohelnického převážen, ho zřejmě příliš mnoho lidí osobně ani neznalo.⁶⁷⁸

Také se částečně zdá, že procesy upálením děkana Lautnera v září 1685 prakticky skončily, neboť v historiografii se poté dočítáme již ponejvíce o postupné stagnaci a uvědomění si nepříznivého dopadu pronásledování na hospodářskou situaci jednotlivých panství. Ve skutečnosti však v seznamu obětí vytvořeném Drahomírem Poláchem nacházíme k období po září 1685 dalších 27 obětí losinského tribunálu a 5 obětí u tribunálu šumperského.⁶⁷⁹

Toto stručné shrnutí procesů po stránce formální není však shrnutím dostatečným. Důležité je taktéž zmínit obsahovou náplň jednotlivých výpovědí, o nichž se však dosud příliš nehovořilo. Nepřesnosti panují především co do počtu obětí, jediný, kdo se prozatím zhostil úkolu sestavit seznam s přesným výčtem popravených je Drahomír Polách. Naopak Josef Kočí a Bedřich Šindelář hovoří shodně neurčitě o počtu kolem 100 obětí.⁶⁸⁰ Jmenovitě poté tito dva autoři zmiňují ve svých pracích souhrnně, a za částečného jmenovitého překrytí, 27 osob, které lze taktéž bez problému dohledat ve výše zmiňovaném seznamu vypracovaném právě Drahomírem Poláchem. K tomu však Bedřich Šindelář dodává následující: „*Na Šumperk připadalo 48 obětí, z toho 27 žen a 21 mužů.*“⁶⁸¹ Avšak nahlédneme-li do soupisu obětí ve *Zprávě o nevíře*, předpokládajících tedy celkově 81 obětí, nelze v žádném případě s údaji Bedřicha Šindeláře souhlasit. Pro šumperský tribunál zaznamenal Drahomír Polách v celkovém součtu 25 obětí, z toho pouze 6 mužů. Šindelářem předeslaný počet 21 popravených mužů nezískáme ani v případě, kdy k Lichtenštejnskému panství připočteme

⁶⁷⁶ FRANCEK, Jindřich. *Čarodějnické příběhy*, s. 160.

⁶⁷⁷ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 199 a 204.

⁶⁷⁸ O této zajímavé skutečnosti viz MEDEK, Václav. „*Čarodějnický děkan*“, s. 12.

⁶⁷⁹ Seznam obětí viz NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 42 – 44 a 49 – 50. Celkově zde autor zachytil jmenovitě 81 obětí, z nichž některé zemřeli ve vězení, a to ještě po roce 1700, přičemž oficiální konec procesů je datován k roku 1696.

⁶⁸⁰ Josef Kočí uvádí, že severomoravské pronásledování *připravilo o život na sto obětí*. KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 130. Boblig podle Šindeláře dovedl na popraviště *celou stovku nevinných lidí*. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 203. František Spurný hovoří o tom, že bylo upáleno *přes sto mužů a žen*. SPURNÝ, František. *Severomoravské čarodějnické procesy*, textová strana 3, jinak nečíslováno.

⁶⁸¹ ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 210.

oběti Žerotínského, celkem se totiž i tak jedná o 16 mužských obětí. Otázkou tedy zůstává, z čeho při svých závěrech vycházel Bedřich Šindelář, neboť se nedomnívám, že Drahomíru Poláchovi uniklo takto značné množství mužských obětí.

Dalším sporným bodem stává se do jisté míry i obraz Jindřicha Františka Bobliga jakožto *peněz chtivého* muže a *právního šarlatána*.⁶⁸² Analogický obraz nacházíme přenesen i na přísedící tribunálů, tedy v historiografii nalézáme po majetku bažících osoby bez svědomí. Samého předsedu tribunálů líčí v nejčernějších barvách taktéž Josef Kočí a Bedřich Šindelář, naopak Drahomír Polách upozorňuje zcela správně na limity této interpretace. V tomto případě musím tedy jednoznačně souhlasit s Drahomírem Poláchem, ačkoli jeho argumentace jeví v této věci namnoze až neprůkaznou.⁶⁸³ V této souvislosti však bude opět úkolem budoucího bádání podrobněji zmapovat jednotlivé osoby. Pokud se podíváme na současnou historiografii, zjistíme, že zcela primární a zároveň téměř jednostranná pozornost byla věnována majetným obviněním z města Šumperk, tedy Sattlerovým či mydláři Janu Přerovskému. O obviněných z oblastí pod tribunálem losinským, kde byl mimo jiné paradoxně počet obětí tribunálu v komparaci se Šumperkem více než dvojnásobný, dozvídáme se pouze o prvních třech či čtyřech ženách, jimiž celý řetězec procesů začal, přičemž zbylé osoby již nejsou reflektovány prakticky vůbec. Nelze tedy na základě vybraného, téměř minoritního, vzorku šumperských zámožných měšťanů vytvářet závěry s ohledem na údajně zcela primární zaměření tribunálu na finančně zabezpečené členy komunity. Pasecký rukopis k tomu kupříkladu hovoří o situaci, kdy na děkana Lautnera vypovídaly mezi jinými tyto ženy – bývalá zámecká hospodyně, lehká ženština a žena kostelníka.⁶⁸⁴ U těchto ovšem, pokud důvěřujeme správnosti rukopisu, po mém soudu výrazné majetkové zázemí nemůžeme očekávat. Za jedinou propuštěnou je uváděna Zuzana Prosingarová, která měla vyváznout údajně právě díky svému pití, jež jí i manžela přivedlo na mizinu.⁶⁸⁵

Na straně druhé, určitý majetkový profit, ačkoli nemusel být, a pravděpodobně skutečně nebyl primárním motivem rozpoutání pronásledování, v případě Velkých Losin a Šumperka nelze vyloučit plošně. S ohledem na skutečnost, kdy část popravených pocházela skutečně ze zámožných kruhů, ke zjevným excesům docházelo. Ještě před popravou Kašpara

⁶⁸² Tímto způsobem charakterizuje osobu Bobligovu Rudolf Zuber. ZUBER, Rudolf. *Kniha*, s. 172.

⁶⁸³ K tomu viz druhá kapitola této práce, *Česká historiografie a čarodějnické procesy*.

⁶⁸⁴ PRUCEK, Josef. *Pasecký rukopis*, s. 218.

⁶⁸⁵ Josef Kočí ji však uvádí jako odsouzenou k smrti společně s Janem Přerovským. KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy*, s. 129. Možnou příčinou jejího propuštění však nemusí být nedostatečné finanční zabezpečení, ale i prostá možnost její absolutní nevyužitelnosti při výslechu, právě s ohledem na alkoholismus či další jím způsobenou nemoc.

Sattlera v srpnu roku 1683 došlo incidentu, kdy se členové inkvizičního tribunálu jali dům tohoto bohatého šumperského měšťana odpečetit a s největší pravděpodobností vyrabovat.⁶⁸⁶ Některé nemovitosti, původně v majetku právě Sattlera či Jindřicha Peschkeho, získali poté členové tribunálů značně pod cenou. Tímto způsobem získal Peschkeho dům velmi lacino František Gaup. Dále již jen ve stručnosti dodávám, že Václav Medek předpokládá zcizení více než 1000 zlatých za výživu děkana Lautnera, neboť šumperské beneficium vydalo podle zjištění tohoto autora celkem 2163 zlatých, přičemž vyúčtováno bylo pouze 1097 zlatých.⁶⁸⁷ Ačkoli se taktéž všeobecně v povědomí udržuje představa o konfiskacích majetku odsouzených osob, v historiografii samé žádný konkrétní případ nenalzáme. Náklady řízení však bezpochyby nesli příbuzní obětí.⁶⁸⁸ Majetkový profit, s ohledem na výše nastíněné, nebyl po mém soudu primárním aspektem, tím méně pak motivem rozsáhlých perzekucí, jednalo se však, pokud mohu soudit, o Bobligem předpokládaný nemravný benefit. Především s ohledem na inkvizitorovy zkušenosti z oblasti Zlatých Hor lze soudit, že si sám Boblig tohoto aspektu pronásledování musel být vědom.

Co však dosud v historiografii dotýkající se severomoravského pronásledování postrádám, je skutečný rozbor výslechových protokolů. Zdá se, že celé pronásledování shluklo se na několik málo osob v čele s centrálními postavami, vnímanými spíše již pod nánosy mýtů, tedy ziskuchtivého inkvizitora Bobliga a statečného děkana Lautnera.⁶⁸⁹ O obsahu obvinění dozvídáme se pouze z jednotlivých útržků, ponejvíce z konfrontací mezi duchovním a těmi, kdo ho byli nuceni obvinít, případně z přepisu rozsudku nad děkanem samým.⁶⁹⁰ Znění ortelu poté odpovídá formulacím známým z pronásledování slezského, jehož byl Boblig v minulosti účasten. Docházelo tedy ke styku s ďáblem a odpadnutí od Boha, orgiím jak s démony, tak s lidmi, k týrání beránka, znesvěcování hostií i křtění novorozeňat ve jménu ďábla. V případě perzekucí z Velkých Losin a Šumperka nalzáme tedy zřejmě zcela poprvé cele uplatněný sdružený zločin čarodějnictví v domácím prostředí. Velkým úkolem historiografie do budoucna je však podrobné zmapování znění výslechových protokolů, neboť pouze na tomto základě bude možno definitivně rozeznat všechny v nich obsažené prvky, včetně registrace případných změn struktury obvinění v čase. Tedy, zda se okruh obvinění rozšiřoval, zužoval či naopak zůstával v podstatě konstantní veličinou. Na základě dosud známých stručných výňatků z tohoto aktového materiálu nelze činit prozatím

⁶⁸⁶ Za tento incident měl být Boblig následně pokárán. ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 202.

⁶⁸⁷ MEDEK, Václav. „Čarodějnický děkan“, s. 12.

⁶⁸⁸ O tomto aspektu viz ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 201.

⁶⁸⁹ Drahomír Polách se však domnívám, že Kryštof Lautner měl v době před zatčením především strach a příliš silně proti Bobligovi nevystupoval. NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva*, s. 47.

⁶⁹⁰ Ortel viz ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon*, s. 206.

přesnější závěry, především poté považuji za nutnou další komparaci s prostředím Zlatohorským, kde Boblig v předcházejícím období sbíral zkušenosti. Věřím, že v případě severní Moravy jedná se o import prvků diabolického deliktu z jeho strany. Doložit toto tvrzení nebude snadné, avšak domnívám se, že na základě srovnání výslechových protokolů, jejich struktury a případně i jmen ďábelských patronů, *galánů*, jednotlivých obviněných osob lze tento názor relevantně prokázat, případně samozřejmě taktéž zcela vyvrátit.

Co do znalosti sdruženého deliktu čarodějnictví Jindřichem Františkem Bobligem, čerpání inspirace z knihy *Malleus Maleficarum* bylo již přesvědčivě vyvráceno.⁶⁹¹ Tuto publikaci sám inkvizitor nevlastnil a neužíval, naopak majitelem Kladiva na čarodějnice byl šumperský děkan Kryštof Alois Lautner. Sám Boblig čerpal ve své práci především ze spisů démonologa Martina Delria, *Disquisitiones magicae*, a granadského královského advokáta Francisca Torreblanca, konkrétně jedná se o jeho *Souhrn zločinů neboli o magii*.⁶⁹²

Sám Boblig se následně pokusil o rozšíření pronásledování do královského města Olomouc, kde však již neuspěl. Pronásledování losinské a šumperské ukončili pravděpodobně nakonec nově nastoupivší vrchnosti, po správce hraběnce de Galle mladí Žerotínové Maxmilián František a Jan Jáchym, po otci Karlu Eusebiovi nově Jana Adama z Lichtenštejna. Roli patrně sehrál hospodářský úpadek panství.⁶⁹³ Jindřich František Boblig se poté přesunul opět do Olomouce, odkud byl roku 1678 původně povolán do Velkých Losin. V tomto moravském městě také 27. ledna 1798 jakožto sedmdesáti osmiletý stařec zemřel.⁶⁹⁴

⁶⁹¹ Ačkoli František Spurný hovoří o využívání této knihy Bobligem. SPURNÝ, František. *Severomoravské čarodějnické procesy*, textová strana 3, jinak nečíslováno.

⁶⁹² Ke spisu Torreblancovu zejména viz ZUBER, Rudolf. *Knihy po inkvizitoru Františku Bobligovi z Edelstadtu*, in: Okresní archiv v Olomouci, 1988, s. 170.

⁶⁹³ S ohledem na konec procesů s čarodějnicemi a čarodějníky obecně, dovolím si zde stručnou odbočku. Gerhard Schormann uvádí závěr honů v souvislost s důkazní krizí a tím i krizí důvěry v procesy samé. SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse*, s. 70. K této problematice pak taktéž viz sborník *Das Ende der Hexenverfolgung*, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer (edd.), Hexenforschung, Bd. 1, Stuttgart, 1995. Ze zákoníků jednotlivých zemí mizí poté delikt čarodějnictví ponejvíce ve století osmnáctém. Kupříkladu ve Francii je zrušen roku 1791, přičemž však již roku 1682 došlo k podřízení všech případů spojených s čarodějnictvím přímo králi a delikt byl tímto prakticky odsunut. BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen*, s. 82, 89. V Anglii a Skotsku je zákon vyškrtnut v roce 1736. SHARPE, James. *Britské ostrovy*, s. 131. Za poslední proces tohoto typu v českých zemích, uvádí se případ pastýře Jana Poláka z Jistebnice z roku 1756, který je nakonec revidován císařovnou Marií Terezií, přičemž Polák je odsouzen ke dvěma letům nucených prací. O tom případě nejpodrobněji viz ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Konec*, s. 93 – 95. V souvislosti s posledním případem v evropském rámci hovoří se o švýcarském protestantském kantonu Glarus, kde je roku 1782 popravena děvečka Anna Göldi. Tento krok již vyvolal ve své době značné pohoršení okolních států.

⁶⁹⁴ Záznam se nachází v matrice vedené u kostela sv. Mořice v Olomouci. PRUSEK, Josef. *Pasecký rukopis*, s. 214.

O dosud ne zcela dostatečném zpracování severomoravského pronásledování čarodějnic a čarodějníků svědčí absence širšího a komplexního rámce, kupříkladu v podobě odpovídajícího hospodářského, kulturního a sociálního kontextu, snad vyjma snah Bedřicha Šindeláře s uvedeným memorandem jezuity Engela. Závěry předkládané historiografií, které se pokusil dosud výrazněji a zcela správně revidovat pouze Drahomír Polách, jsou sestaveny na základě minoritního vzorku obviněných, povětšinou šumperského majetného měšťanstva, které nepostačují k reprezentativnímu uchopení problematiky. Ani výslechové protokoly co do vnitřního obsahu, kupříkladu s ohledem na sdružený zločin čarodějnictví, nejsou dosud uspokojivě analyzovány. Za neméně nosný považuji proto do budoucna i případný rozbor provázanosti těchto procesů na základě představ o *čarodějnictví v krvi*, neboť zde padlo za obět' tribunálům mnoho osob mezi sebou příbuzensky spřízněných. Možná bude taktéž komparace s prostředím slezským, teritoriálně blízkým a k tomu propojeným s oblastí severomoravskou osobou Františka Jindřicha Bobliga. V neposlední řadě je v historiografii patrné taktéž dosavadní vyjímání velkolesinského a šumperského pronásledování ze studií věnovaných této problematice.

Procesy severomoravské, utlumené po nástupu nových vrchností, tedy bratrů Žerotínů a Jana Adama z Lichtenštejna, považuji za nesmírně zajímavou, avšak dosud ne zcela uspokojivě a důsledně zpracovanou tematiku. Potenciál, který v sobě ukrývá, může do budoucna plně využít další bádání. Osobně tento úkol považuji za jeden z předních pro současnou historiografii dotýkající se procesů a čarodějnicemi a kouzelnicemi na území Čech a Moravy.

18 Závěr

V domácí historiografii dotýkající se problematiky pronásledování čarodějnic a kouzelnic, aniž je ve většině mezi uvedenými termíny rozlišováno, pozorujeme i jisté přebírání informací od jednoho autora k druhému. Východiskem stává se již práce Josefa Svátka z roku 1879, od níž se v literatuře konstantně udržují určité stereotypní informace dotýkající se kupříkladu prvního procesu v Čechách. Osobně se domnívám, že nejsou dostatečně reflektovány publikace zahraničních badatelů, neboť bádání jazykově německé a anglické předstihlo již domácí historiografii o několik desítek let. U této pozoruji naopak praktické ustrnutí, bez snahy rozhýbání diskursů, včetně reflexe bádání zahraničního. Jistou příslovečnou výjimkou stává se především práce Michaely Neubauerové a Drahomíra Polácha, *Zpráva o nevíře*, přičemž z uvedeného důvodu lze pouze litovat její stručnosti. Taktéž Petr Kreuz pracuje s výsledky práce zahraničních badatelů, aniž však výrazným způsobem usiluje o přenesení závěrů na půdu jazykově českou. Uspokojivě poté nejsou vyvráceny mýty dotýkající se jednostranného pohledu na rozpoutání perzekucí ze strany vrchnosti či majetkové zřítnosti pronásledovatelů.

Tato práce snažila se částečně daný stav napravit, ačkoli s ohledem na kompaktnost textu byly vynechány některé aspekty dotýkající se kupříkladu démonologie, odpůrců či stoupců pronásledování čarodějnic a kouzelnic, včetně možné reflexe obrazu užívání magie v dobových kronikách a spisech. Sama práce má tedy v tomto ohledu značné limity, přičemž nezbývá než doufat, že s ohledem na nastínění problematiky i poukazem na možný rozvoj a nesmírný potenciál této oblasti bádání poskytuje alespoň částečně relevantní východiska.

Jednalo se mi zde o postižení vývoje pronásledování jak v kontextu evropském, tak, a to především, v rámci českých zemí omezených na geografický prostor tehdejších Čech a Moravy. Selekcí předkládaných případů provedla jsem na základě možné analogie s prvky sdruženého deliktu čarodějnictví, s nímž bylo domácí prostředí v omezené míře obeznámeno, avšak tento konstrukt dále nerozvíjelo a v soudní praxi výrazným způsobem neužívalo. Domnívám se, že tento stav byl způsoben především absencí vzdělaných démonologů či soudců, kdo byli dostatečně obeznámeni s prvky deliktu čarodějnictví a především byli nositeli předpokladů uváděnou konstrukci prosadit, tedy aplikovat v praxi. V této souvislosti bylo by jistě potřebí taktéž další kooperace, konkrétně v podobě pronásledování nakloněné vrchnosti. Takovouto souhru nacházíme, pokud je mi v současnosti známou, pouze v případě Velkých Losin a Šumperku.

K tomu dodávám, že samo domácí zákonodárství jako takové ve větší míře k pronásledování deliktu čarodějnictví a kouzelnictví, tím méně poté v diabolické variantě tohoto zločinu, nevybízelo. Situace v tomto ohledu mění se až s hrdelním řádem císaře Josefa I., *Constitutio Criminalis Josephina* z roku 1708, kde se zcela poprvé, pro české a moravské prostředí nikoli již pouze subsidiárně, objevují čistě démonologické prvky jako pakt s ďáblem či let povětrím.

V této souvislosti připomínám názory dotýkající se údajné specifčnosti průběhu procesů a pronásledování v českém a moravském prostředí. Jedná se však nejčastěji o procesy ve smyslu nediabolického kouzelnictví, tedy o jednu z variant z možného širokého spektra těchto perzekucí, nikoli o formu, k níž nelze nalézt případy analogické v odlišných částech evropského kontinentu. Na druhé straně je ovšem silně patrný průběh procesů prostý démonologických konstrukcí, přičemž výjimku tvoří právě již několikrát zmiňované procesy severomoravské z druhé poloviny 17. století.

V samém závěru dovoluji si poodhalit konečně i význam zvoleného názvu diplomové práce. Označení čarodějnický proces či procesy nelze vztahovat na jedno každé řízení s vykonavatelem magických praktik, neboť spojení čarodějnický proces nese v sobě konkrétní významovou strukturu korespondující na území Čech a Moravy prozatím pouze s událostmi na severomoravských panstvích Velké Losiny a Šumperk. Tyto je poté možné zastřešit pod singulární formu, tedy čarodějnický proces, a to především s ohledem na jeho personální propojení co do obětí i předsedy tribunálů. V uváděném kontextu tedy nepovažuji za adekvátní hovořit o čarodějnických procesech v českých zemích, neboť je tímto sám o sobě částečně zkreslován dějinný obraz.

19 Soupis archivních fondů

AHMP, *Archiv města Prahy*, Sbíрка rukopisů, rkp. č. 818, kniha dekretů Nového Města pražského.

MZA Brno, *G 10*, Sbíрка rukopisů MZA, inv. č. 525, Různá zařikání, čáry a pověrečné praktiky.

MZA Brno, *G 12*, Cerroniho sbírka, kniha 101 II., Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově.

NA Praha, *Stará manipulace*, in. č. 3009, svazek 109.

SOkA Klatovy, *Farní úřad Velhartice*, sign. 57, Farní kronika Velhartice 1587 – 1608, fol. 66.

SOkA Náchod, *Archiv města Náchod*, kn. č. 206, sing. 68A (XIII), Knihy útrpné smolné města Náchoda z let 1513 – 1598.

SOkA Rokycany, *Archiv města Rokycan*, I. oddělení, karton 417, sign. B/VI., svazek 239, Vyšetřování Ondřeje Bláhy, poddaného královského města Rokycan z Přešína pro čáry a že se čertu za dva zlatý na sedm let zapsal.

SOkA Rokycany, *Archiv města Rokycan*, I. oddělení, sign. K 27, Kniha černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan.

SOkA Rychnov nad Kněžnou, *Archiv města Solnice*, Smolná kniha města Solnice 1569 – 1638, inv. č. 161, kn. č. 147, kart. č. 35.

SOkA Šumperk, *Archiv města Šumperk*, karton 170, in. č. 1114.

SOkA Žďár nad Sázavou, pobočka Velké Meziříčí, *Archiv města Velké Bíteše*, sign. Ea5, Smolná kniha – výpovědi při právu útrpném mučených 1556 - 1615.

20 Soupis vydaných pramenů

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích, díl XIV., Praha, 1895.

Codex juris bohemicus, Hermenegild Jireček, Josef Jireček (edd.), Tomi IV, Pars III., Praha, 1880.

Codex juris bohemicus, Tomi II, Pars II., Hermenegild Jireček (ed.), Praha, 1870.

Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově, Antonín Verbík (ed.), Brno, 1976.

Humanistická etnografie Čech – Johannes Butzbach a jeho Hodoporicon, Karel Dvořák (ed.), Praha, 1975.

Knihy černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573 – 1630, Petros Cironis (ed.), Rokycany, 1994.

Knihy rožmberská, Vincenc Brandl (ed.), Praha, 1872.

Krevní kniha městečka Bojkovic, Antonín Verbík (ed.), Uherské Hradiště, 1971.

KULÍŘOVÁ, Květa. SANDER, Rudolf. *Patenty*, Katalog sbírky patentů Státního ústředního archivu v Praze, Praha, 1956.

Malleus Maleficarum, překl. Jitka Lenková z Lyonského vydání Kladiva z roku 1699, Praha, 2000.

Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království českého, Hermenegild Jireček (ed.), Praha, 1888.

Pavel Kristián z Koldína, *Práva městská království českého a markrabství moravského – spolu s krátkou jich summou*, Josef Jireček (ed.), Praha, 1896.

PODLAHA, Antonín. *Dopisy reformační komise v Čechách z let 1627 – 1629*, z rukopisů archivu arcibiskupského v Praze, Praha, 1908.

Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, Miroslav Flodr (ed.), Brno, 1993.

Smolná kniha městečka Divišova z let 1617 – 1751, Jaroslav Pánek (ed.), Praha, 1977.

Smolná kniha velkobitešská 1556 – 1636, Antonín Verbík, Ivan Štarha (ed.), Brno, 1973.

Viktorin Kornelius ze Všehrd, *Knihy dewatery o práwiech, súdiech i o dskách země české*, Staročeská Bibliotéka, Praha, 1841.

Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny – Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích, Petr Kreuz, Ivan Martinovský (edd.), Praha, 2007.

21 Elektronické zdroje

OPITZ-BELAKHAL, Claudie, zobrazeno dne 29. dubna 2013, dostupné na: http://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/sachbegriffe/art/Frauen_und_ges/html/artikel/5654/ca/fe0804ced7bbb6d6b4740c26d5900a6c/.

RUMMEL Walter, zobrazeno dne 29. dubna. 2013, dostupné na: http://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/sachbegriffe/art/Weise_Frauen_al/html/artikel/1672/ca/70e72a35fc4f6165c2892ce842ce90ab/.

WERNER, Tschacher, zobrazeno dne 2. května. 2013, dostupné na: http://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/personen/art/Nider_Johannes/html/artikel/1654/ca/af00e7bca68650f301dd554eafc8c359/.

22 Literatura

ADAMOVIÁ, Karolína. *Apelační soud v českém království v letech 1548 – 1651*, in: *Collectanea Opusculorum, Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha, 1975, s. 101 – 112.

ADAMOVIÁ, Karolína. SOUKUP, Ladislav. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Plzeň, 2010, s. 41.

AHRENDT-SCHULTE, Ingrid. *Hexenprozesse als Spiegel von Alltagskonflikten*, in: *Hexenverfolgung - Beiträge zur Forchung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, Dieter R Bauer, Sönke Lorenz (edd.), Würzburg, 1995, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer (edd.), Würzburg, 1995, s. 347 – 358.

BEHRINGER, Wolfgang. *Hexen – Glaube, Verfolgung, Vermarktung*, München, 2009.

BEHRINGER, Wolfgang. *Hexenverfolgung in Bayern, Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsräson in der Frühen Neuzeit*, München, 1987.

BEHRINGER, Wolfgang. *Kulturní dějiny klimatu*, Od doby ledové po globální oteplování, Praha-Litomyšl, 2010.

BEHRINGER, Wolfgang. *Socialgeschichte und Hexenverfolgung, Überlegungen auf der Grundlage einer quantifizierenden Regionalstudie*, in: *Hexenverfolgung - Beiträge zur Forchung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, Dieter R Bauer, Sönke Lorenz (edd.), Würzburg, 1995, s. 321 – 345.

BENDER-WITTMANN, Ursula. *There and Back Againg, Zum Verhältnis vor Ergebnis, Fragestellung und diskursivem Rahmen an Beispiel der Lemgoer Hexenjagen*,

- in: Hexenverfolgung und Reionalgeschichte, Gisela Wilbertz, Gerd Schwerhoff, Jürgen Scheffler (edd.), Studien zur Reionalgeschichte, Bd. 4, Bielefeld, 1994, s. 71 – 81.
- BENDER-WITTMANN, Uschi. *Gender in Hexenforschung*, in: Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung, Ingrid Ahrendt-Schulte, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer, Jürgen Michael Schmidt (edd.), Hexenforschung, Bd. 7, Bielefeld, 2002, s. 13 – 37.
- BEZDĚČKA, Josef. *Proces s čarodějnicí Magdalenou Spurnou*, in: Z dob prvních letů na koštěti, Josef Bezděčka, Jan Bombera, Rudolf Zuber (edd.), Moravský Beroun, 2000, s. 56 – 69.
- BRIGGS, Robin. „*Many reasons why*“: *witchcraft and the problem of multiple explanation*, in: Witchcraft in early modern Europe, Jonathan Barry, Marianne Hester, Gareth Roberts (edd.), Cambridge, 1996, s. 49 – 63.
- BURKE, Peter. *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha, 2005.
- ČERNÁ, Naděžda. *Magie v lidových zvycích na Mělnicku a okolí*, in: Magie a náboženství, Ludmila Tarcalová (ed.), Uherské Hradiště, 1997, s. 155 – 159.
- ČERNUŠÁK, Tomáš. NĚMEC, Damián. PROKOP, Augustin. *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha, 2001.
- ČÍŽEK, Jan. *Hrdelní soudnictví města Náchoda v 16. století*, in: Stopami dějin Náchodska 4, Náchod, 1998, s. 9 – 52.
- Das Ende der Hexenverfolgung*, Dieter, R. Bauer, Sönke Lorenz (edd.), Hexenforschung, Bd. 1, Stuttgart, 1995.
- DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14. – 18. století – obležená obec*, díl I., Praha, 1997.
- DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14. – 18. století – obležená obec*, díl II., Praha, 1999.
- DIENST, Heide. *Hexenprozesse in österreichischen Ländern – eine Einführung*, in: Hexenforschung aus österreichischen Ländern, Heide Dienst (ed.), Wien, 2009, s. 7 – 15.
- DILLINGER, Johannes. *Hexerei und entstehende Staatlichkeit, Ein Überblick und Anregungen*, in: Hexenprozess und Staatsbildung, Johannes Dillinger, Jürgen Michael Schmidt, Dieter R. Bauer (edd.), Hexenforschung, Bd. 12, Bielefeld, 2008, s. 1 – 14.
- DÜLMEN, van Richard. *Bezectní lidé – o katech, děvkách a mlynářích*, Praha, 2003.
- DÜLMEN, van Richard. *Divadlo hrůzy – soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha, 2001.
- DÜLMEN, van Richard. *Kultura a každodenní život v raném novověku*, 16 – 18. století, díl III., Náboženství, magie, osvícenství, Praha, 2006.
- EVANS, R. J. W. *Vznik Habsburské monarchie 1550 – 1700*, Praha, 2003.

- FRANCEK, Jindřich. *Čarodějnické příběhy*, Praha, 2005.
- FRANCEK, Jindřich. *Hrdelní soudnictví v Čechách v 16. – 18. století*, in: *Česká města v 16. – 18. století*, Jaroslav Pánek (ed.), Praha, 1991, s. 41 – 61.
- FRANCEK, Jindřich. *Mistři ostrého meče*, Pardubice, 1995.
- FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, Kostelní Vydří, 2006.
- GINZBURG, Carlo. *Benandanti - čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Praha, 2002.
- GINZBURG, Carlo. *Noční příběh – sabat čarodějnic*, Praha, 2003.
- GRAUS, František. *Hon na čarodějnice*, in: *ČsČH*, roč. 17, 1969, s. 190 – 195.
- HAMERNING, Dieter. *Dämonologie und Anthropologie der christlichen Hexe*, in: *Hexenverfolgung - Beiträge zur Forchung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, Sönke Lorenz, Dieter R Bauer (edd.), Würzburg, 1995, s. 45 – 63.
- Heimatkunde des Bezirkes Komotau*, Geschichte Bd. 4., Heft 5. – Reformation und Gegenreformation, 1931, zu Hexenprozesse s. 22 – 24.
- HRAŠE, J. K. *Dějiny Náchoda*, díl první – od nejstarších dob až do bitvy na Bílé hoře, Náchod, 1895.
- KLABOUC, Jiří. *Staré české soudnictví – jak se dříve soudovalo*, Praha, 1967.
- KOBRLOVÁ, Zuzana. *Nevyužitá příležitost. K absenci předpokladů rozpoutání honu na čarodějnice v hrdelním právu města Solnice. Podmínky procesů a proč k nim nedošlo*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 2011.
- KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy – Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. – 18. století*, Praha, 1973.
- KOČÍ, Josef. *Čarodějnické procesy v době temna*, in: *Dějiny a současnost*, č. 3, 1960, s. 38 – 41.
- KREUZ, Petr. *Čarodějnické procesy na nymbursku na počátku 17. století*, in: *Právněhistorické studie*, 34, 1997, s. 127 – 161.
- KREUZ, Petr. *Der Einfluss des Rechtssystems und der Gerichtsorganisation auf Entwicklung, Dynamik und Formen der Hexenprozesse in den Böhmischen Ländern*, in: *Hexenforschung aus den österreichischen Ländern*, Heide Dienst (ed.), Österreichische Hexenforschung, Bd. 1, Wien, 2009, s. 231 – 260.
- KREUZ, Petr. *Dva překlady Kladiva na čarodějnice*, in: *Listy filologické*, 125, č. 1-2, 2002, s. 139 – 149.
- KREUZ, Petr. *Himmelrova „čarodějnická kartotéka“ a české země*, *Kulturní dějiny*, č. 2, 2002, s. 102 – 104.

- KREUZ, Petr. *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské*, in: Hrdelní soudnictví v českých zemích, Jindřich Francek (ed.), Pardubice, 1996, s. 71 – 87.
- KREUZ, Petr. *Poprava jako divadlo práva?*, in: Opera Historica 8 – Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, Václav Bůžek, Pavel Král (edd.), České Budějovice, 2000, s. 421 – 457.
- KREUZ, Petr. *Poznámky k problematice pramenné základny ke studiu dějin kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích v pozdním středověku a raném novověku*, in: Folia Historica Bohemica 25, č. 1, Praha, 2010, 93 – 113.
- LABOUVIE, Eva. *Hexenforschung als Regionalgeschichte – Probleme, Grenzen und neue Perspektiven*, in: Hexenverfolgung und Regionalgeschichte, Jurgen Scheffler, Gerd Schwerhoff, Gisela Wilbertz (edd.), Studien zur Regionalgeschichte, Bd. 4, Bielefeld, 2004, s. 45 – 60.
- LABOUVIE, Eva. *Perspektivenwechsel, Magische Domänen von Frauen und Männern in Volksmagie und Hexerei aus der Sicht der Geschlechtergeschichte*, in: Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung, Sönke Lorenz, Ingrid Ahrend-Schlute, Dieter R. Bauer, Jürgen Michael Schmidt (edd.), Hexenforschung, Bd. 7, Bielefeld, s. 39 – 56.
- LABOUVIE, Eva. *Zauberei und Hexenwerk – Ländlichen Hexenglaube in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1993.
- LAMBRECHT, Karen. *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*, Kolín nad Rýnem, 1995.
- LAMBRECHT, Karen. *Tabu und Tod, Männer als Opfer frühneuzeitlicher Verfolgungswellen*, in: Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung, Sönke Lorenz, Ingrid Ahrend-Schlute, Dieter R. Bauer, Jürgen Michael Schmidt (edd.), Hexenforschung, Bd. 7, Bielefeld, s. 193 – 208.
- LECOUTEUX, Claude. *Hexe und Hexerei als Sammelbegriff*, in: Hexenverfolgung – Beiträge zur Forschung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer (edd.), Würzburg, 1995, s. 31 – 44.
- LEHMANN, Hartmut. *Hintergrund und Ursachen des Höhepunktes des europäischen Hexenverfolgung in den Jahrzehnten um 1600*, in: Hexenverfolgung – Beiträge zur Forschung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes, Sönke Lorenz, Dieter R. Bauer (edd.), Würzburg, 1995, s. 359 – 373.

- LEVACK, Brian, P. *State-building and witch hunting in early modern Europe*, in: *Witchcraft in early modern Europe*, Jonathan Barry, Marianne Hester, Gareth Roberts (edd.), Cambridge, 1998, s. 96 – 115.
- LEVACK, Brian. P. *The witch-hunt in early modern Europe*, London, 1987.
- MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích*, díl 3 – 4, Praha, 2002.
- Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Muchembled Robert (ed.), Praha, 1997.
- MALÝ, Karel a kolektiv. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha, 2010.
- MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*, Praha, 1995.
- MALÝ, Karel. *O smolných knihách a právu útrpném*, in: *Dějiny a současnost*, č. 7, 1961.
- MALÝ, Karel. *Trestní právo v Čechách v 15. – 17. století*, Praha, 1984.
- MEDEK, Václav. „Čarodějnický děkan“ *Kryštof Alois Lautner*, in: *Severní Morava*, 13, 1996, s. 9 – 18.
- MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské církve staletími*, Praha, 1982.
- MENDELOVÁ, Jaroslava. *Dekrety reformační komise pro Nové město pražské z let 1627 – 1629*, Documenta Pragensia Monographia, vol. 24, Praha, 2009.
- MIDELFORT, Eric. H. C. *Alte Fragen und neue Methoden in der Geschichte des Hexenwahns*, in: *Hexenverfolgung – Beiträge zur Forschung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, Dieter R. Bauer, Sönke Lorenz (edd.), Würzburg, 1995, s. 13 – 30.
- MIDELFORT, Eric. H. C. *The Renaissance of Witchcraft Research*, in: *Journal of the History of Behavioural Sciences* 13, 1977, s. 294 – 297.
- MOLNÁR, Amedeo. *Protivaldenská polemika na úsvitu 16. století*, in: *Historická Olomouc a její současné problémy III*, Olomouc, 1980, s. 153 – 174.
- MUCHEMBLED, Robert. *Dějiny d'ábla*, Praha, 2008.
- MÜLLEDER, Gerald. *Hexenpolitik und Hexenverfolgung im Land Salzburg*, in: *Hexenforschung aus österreichischen Ländern*, Heide Dienst (ed.), Wien, 2009, s. 261 – 270.
- NĚMEC, Igor. *Česká slova někdejší magické terminologie*, in: *Listy filologické*, roč. 103, Praha, 1980, s. 31 – 39.
- NEUBAUEROVÁ, Michaela. POLÁCH, Drahomír. *Zpráva o nevíře*, Šumperk, 2010.
- OBERPFALCER, František. *Vyznání na mučidlech – texty ze starých knih černých, jinak smolných*, 1937.

- PETRÁŇOVÁ, Lydia. *Doklady praktik lidové magie ve smolných knihách*, in: *Magie a náboženství*, Ludmila Tarcalová (ed.), Uherské Hradiště, 1997, s. 49 – 55.
- POHL, Herbert. *Zauberglaube und Hexenangst im Kurfürstentum Mainz – Ein Beitrag zur Hexenfrage im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert*, *Hexenforschung*, Bd. 3, Stuttgart, 1998.
- PROFANTOVÁ, Zuzana. *O magické sile slova*, in: *Magie a náboženství*, Ludmila Tarcalová (ed.), Uherské Hradiště, 1997, s. 175 – 178.
- RABANSER, Hansjörg. *Hexen- und Zaubereiverfolgung in Tirol: Neue Forschungsergebnis*, in: *Hexenforschung aus österreichischen Ländern*, Heide Dienst (ed.), Österreichische Hexenforschung, Bd. 1, Wien, 2009, s. 77 – 105.
- ROJČÍKOVÁ, Kamila. *Magické praktiky velkobítešských čarodějnic*, in: *Západní Morava*, roč. IV., 2000, s. 149 – 154.
- ROJČÍKOVÁ, Marie. *Čarodějnické procesy na Moravě do roku 1648*, in: *Časopis Matice moravské*, 120, 2001, s. 187 – 201.
- RUMMEL, Walter. VOLTMER, Rita. *Hexen und Hexenverfolgung in der frühen Neuzeit*, Darmstadt, 2008.
- SAUTER, Marianne. *Hexenprozess und Folter*, Die strafrechtliche Spruchpraxis der Juristenfakultät Tübingen im 17. und beginnenden 18. Jahrhundert, in: *Hexenforschung*, Bd. 13, Bielefeld, 2010.
- Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, Čeněk Zíbrt (ed.), Praha, 1995.
- SCHORMANN, Gerhard. *Hexenprozesse in Deutschland*, Göttingen, 1996.
- SCHWERHOFF, Gerd. *Vom Alltagsverdacht zur Massenverfolgung*, Neuere deutsche Forschungen zum frühneuzeitlichen Hexenwesen, in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, H. Boockman, J. Rohlfes, W. Schulze (edd.), 46, 1995, s. 359 – 380.
- SOLNAŘ, Vladimír. *Z dějin českého zemského práva trestního (trestný čin a trest)*, Praha, 1921.
- SPURNÝ, František. *Severomoravské čarodějnické procesy*, in: *Vlastivědné zajímavosti*, č. 1, 1970, nečíslováno.
- SPURNÝ, František. *Čarodějnické procesy 16. a 17. století a jejich právní aspekty*, in: *Hrdelní soudnictví českých zemí v 16. – 18. století*, Jindřich Francek (ed.), Pardubice, 1996, s. 133 – 139.
- SVÁTEK, Josef. *Hexenprozesse in Böhmen*, in: *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*, Josef Svátek (ed.), Wien, 1879, s. 3 – 40.

Šel psotník po humnech – aneb zaříkání, (s)prosté pohádky, potěšitelné studie a vyprávění z českého venkova i města minulého století, z rukopisů Čenka Zibrta, Jana Štursová, Miloš Sládek (ed.), Praha, 1997.

ŠINDELÁŘ, Bedřich. „*Hon na čarodějnice*“ v *západní historiografii po druhé světové válce*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, C 20, Brno, 1973, s. 168 – 187.

ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Hon na čarodějnice – západní a střední Evropa v 16. – 17. století*, Praha, 1986.

ŠINDELÁŘ, Bedřich. *K třídnímu pozadí severomoravských a slezských „honů na čarodějnice“ po třicetileté válce*, in: Časopis matice moravské, roč. 95, č. 3-4, Brno, 1976, s. 265 – 283.

ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás*, SPFFBU, řada historická, C 17, Brno, 1970, s. 89 – 107.

ŠINDELÁŘ, Bedřich. *Příspěvek k dějinám slezských procesů s čarodějnicemi se zvláštním zřetelem k procesům frývaldovským v letech 1651 – 1684*, Slezský sborník, Opava, 1946, s. 65 – 80.

ŠMAHEL, František. *Silnější než víra: magie, pověry a kouzla husitského věku*, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, roč. 30 – 2, 1990, s. 31 – 51.

ŠTARHA, Ivan. *K vývoji hrdelního soudnictví na Moravě*, in: in: Hrdelní soudnictví českých zemí, soupis pramenů a literatury, Jindřich Francek, Tomáš Šimek (edd.), Zámorsk, Pardubice, 1995, s. 21 – 27.

ŠTARHA, Ivan. *Velkobítešské čarodějnice – K poznání dějin „duchovního moru“ na západním Brněnsku*, in: Vlastivědný věstník moravský, roč. LII, sešit 2, Brno, 2000, s. 149 – 155.

ŠTĚPÁN, Václav. *K životopisu inkvizitora J. F. Bobliga*, in: Severní Morava, sv. 64, Šumperk, 1992, s. 52 – 54.

TARCALOVÁ, Ludmila. *Světcí a magie*, in: *Magie a náboženství*, Ludmila Tarcalová (ed.), Uherské Hradiště, 1997, s. 79 – 85.

THOMAS, Keith. *Religion and the decline of magic*, Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century, London, 1971.

TINKOVÁ, Daniela. *Hřích, zločin a šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha, 2004.

VANĚČEK, Václav. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha, 1975. TÝŽ. *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*, Praha, 1967.

Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada – Zločinnost a bezpráví, Jindřich Francek, Praha-Litomyšl, 2011.

Velký sociologický slovník II – p/ž, Praha, 1996.

WALZ, Rainer. *Die Relevanz der Ethnologie für die Erforschung der europäischen Hexenverfolgungen*, in: *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, Ingrid Ahrendt-Schulte, Dieter R. Bauer, Sönke Lorenz, Jürgen Michael Schmidt (edd.), *Hexenforschung Band 7*, Bielefeld, 2002, s. 57 – 80.

WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst, život veřejný mezi r. 1420 – 1620*, díl II., Praha, 1892.

WINTER, Zikmund. *Život církevní v Čechách*, kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století, sv. 1, Praha, 1895.

WUNDER, Heide. *Hexenprozesse und Gemeinde*, in: *Hexenverfolgung und Reionalgeschichte*, Gisela Wilbertz, Gerd Schwerhoff, Jürgen Scheffler (edd.), *Studien zur Reionalgeschichte*, Bd. 4, Bielefeld, 1994, s. 61 – 70.

ZÍBRT, Čeněk. *Myslivecké pověry a čáry za starých časů v Čechách*, Písek, 1889.

ZUBER, Rudolf. *Kniha po inkvizitoru Františku Bobligovi z Edelstadtu*, Okresní archiv v Olomouci, Olomouc, 1988, s. 169 – 176.

ZUBER, Rudolf. *Pověry, čarodějnické procesy, vampyrismus*, in: *Z dob prvních letů na koštěti*, Josef Bezděčka, Jan Bombera, Rudolf Zuber (edd.), *Moravský Beroun*, 2000, s. 10 – 37.